

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЗАВАЛЬНЮК ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 340.13:321.01:316.46

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРИНЦИП ІСТОРИЗМУ В СУЧАСНІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

спеціальність 081 – Право

галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ І. В. Завальнюк

Науковий керівник:

АНІЩУК Ніна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Завальнюк І. В. Принцип історизму в сучасній юриспруденції. – *Кваліфікаційні наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань 08 «Право»). – Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2025.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання стосовно використання принципу історизму в сучасній юриспруденції, що полягає у визначенні його ролі, значення та прикладного потенціалу в умовах розвитку сучасної правової системи України.

Аргументовано, що дослідження принципу історизму в сучасній юриспруденції має починатися з фундаментального аналізу її теоретико-методологічних основ. Принцип історизму виступає універсальним підходом до осмислення права, дозволяючи досліджувати його як багатовимірне явище, що формується і функціонує під впливом історичних процесів. У цьому контексті особливу увагу приділено концептуальному значенню зв'язку між історичним контекстом та нормативним змістом права. Підкреслено, що саме аналіз минулих правових моделей, принципів та норм дозволяє створити більш гармонійну і гнучку правову систему, яка відображає реальні потреби суспільства та враховує історичну спадковість. Принцип історизму, у свою чергу, виступає механізмом, що об'єднує ці аспекти в єдину концептуальну цілісність.

Акцентовано увагу на необхідності дослідження принципу історизму через аналіз соціокультурних і політичних чинників, що впливають на розвиток правових систем. Право формується не ізольовано, а як результат складної взаємодії різноманітних соціальних, економічних, культурних і політичних процесів. Ця взаємодія визначає специфіку правових норм і принципів на кожному етапі історичного розвитку. Зокрема, принцип історизму дозволяє зрозуміти, яким чином соціокультурний контекст впливає на правосвідомість і сприйняття права, що є ключовим для оцінки ефективності правових реформ та їх відповідності суспільним очікуванням.

У сучасному праворозумінні принцип історизму тісно пов'язаний із процесами децентралізації, адже обидва явища базуються на визнанні історичної та культурної багатоманітності правових форм, а також на необхідності адаптації правового регулювання до локальних соціальних контекстів.

Обґрунтовано, що використання принципу історизму в сучасній юриспруденції сприяє формуванню інтегрованого підходу до аналізу правових систем, який поєднує різні методологічні підходи. Цей принцип у цьому контексті виступає як методологічний міст між традицією і сучасністю, дозволяючи аналізувати право в його еволюційному континуумі. Важливо зазначити, що принцип історизму відкриває можливості для перегляду стереотипів і застарілих концепцій, що може сприяти формуванню інноваційних рішень у сфері правового регулювання. Це забезпечує можливість інтегрування сучасних ідей у правові системи з урахуванням їх історичної специфіки.

Акцентовано увагу на тому, що принцип історизму має не лише теоретичне, але й практичне значення. Використання цього принципу в процесі правотворення дозволяє враховувати історичний досвід, що є важливим для побудови дієвих і легітимних правових механізмів. Принцип історизму сприяє розробці норм, які базуються на об'єктивному аналізі минулих помилок і досягнень, що, у свою чергу, забезпечує їх стійкість та ефективність. Особливе значення має здатність цього принципу сприяти гармонізації нормативних систем, забезпечуючи їхню відповідність як внутрішнім, так і зовнішнім соціальним умовам.

Підкреслено, що важливою складовою принципу історизму є його здатність інтегрувати різні концепції права в єдину систему знань, яка враховує як минуле, так і сучасність правової науки. У цьому аспекті він виступає інструментом, що дозволяє виявити взаємозв'язки між правовими нормами, принципами та цінностями. Завдяки цьому підходу створюється основа для більш глибокого розуміння того, як право може реагувати на виклики часу, залишаючись водночас узгодженим із загальними соціальними цінностями та очікуваннями. Принцип також сприяє усвідомленню необхідності балансу між

збереженням традиційних основ і впровадженням нових ідей у правову систему.

Наголошено, що принцип історизму відіграє важливу роль у формуванні правової свідомості суспільства. Осмислення історичного контексту дозволяє підвищити рівень довіри до правових інститутів, адже правові норми сприймаються як частина ширшого соціального порядку. У роботі аргументовано, що цей принцип є ключовим інструментом для забезпечення гармонійного співіснування традиційних і сучасних елементів права, що підвищує його легітимність та ефективність. Правова свідомість, сформована на основі історичного розуміння права, є основою стабільності та поступу суспільства.

Запропоновано теоретичну концепцію, яка розглядає принцип історизму як базовий методологічний інструмент дослідження еволюції правових систем. Ця концепція враховує багатофакторність впливу історичних, соціальних та культурних чинників на розвиток права. Завдяки цьому принципу можливе створення моделі правової системи, яка є більш адаптивною до змін і одночасно зберігає свою ідентичність. Він забезпечує контекстуальність досліджень, що сприяє розумінню особливостей правового регулювання у різні історичні періоди та в різних соціокультурних середовищах.

Акцентовано увагу на тому, що принцип історизму має значення для формування правових систем, здатних ефективно функціонувати у динамічних умовах сучасності. Зокрема, підкреслено, що принцип історизму дозволяє виявити найбільш ефективні моделі правового регулювання, які були апробовані у різних історичних контекстах. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню рівня легітимності правових систем і довіри до них з боку суспільства. Особлива увага приділена аналізу того, як історичний досвід сприяє подоланню кризових явищ у правовій системі, забезпечуючи її стійкість та адаптивність до нових викликів.

Принцип історизму забезпечує можливість глибокого осмислення принципів правової справедливості. Історичний аналіз дозволяє виявити, як концепція справедливості трансформувалася у різних правових системах, і як вона впливає на сучасні підходи до права. Справедливість, будучи центральною

категорією права, часто перебуває у центрі дискусій, і він надає інструменти для розуміння її еволюції та актуальності в різні історичні періоди.

Додатково, цей принцип сприяє виявленню впливу культурних традицій на формування правових систем. Культура є одним з головних факторів, що визначають характер і напрямки розвитку права. Аналіз цього взаємозв'язку допомагає зрозуміти, чому певні правові інститути або норми виникають у конкретних суспільствах і як вони адаптуються до нових реалій.

Особливе значення він має у питаннях кодифікації права. Принцип історизму дозволяє врахувати, як попередні спроби кодифікації впливали на правову систему та які уроки можна використати для сучасного правотворення. Цей аспект є важливим для забезпечення послідовності та системності законодавства.

Значущість принципу історизму також виявляється у розумінні процесу рецепції права. Він дає змогу простежити, як правові концепти однієї системи переносяться до іншої, адаптуючись до нових соціокультурних умов. Це дозволяє уникнути механічного перенесення норм без врахування специфіки суспільства, що їх приймає.

Нарешті, принцип відкриває нові перспективи для осмислення ролі права у формуванні національної ідентичності. Право, будучи відображенням суспільних цінностей, відіграє важливу роль у формуванні національного самосприйняття. Історичний аналіз цього аспекту дозволяє краще зрозуміти, як правові системи сприяють збереженню культурної спадщини і водночас відповідають сучасним викликам.

Обґрунтовано, що принцип історизму відіграє ключову роль у розвитку правової науки, забезпечуючи її методологічну цілісність та міждисциплінарний характер. Визначено, що цей принцип дозволяє подолати обмеження, пов'язані з вузькоформалізованими підходами до права, і сприяє формуванню нових методологічних стратегій, які враховують динамічний характер правової реальності. Історизм, як методологічний принцип, забезпечує не лише глибину досліджень, але й їхню актуальність, що є надзвичайно важливим у контексті

сучасних трансформацій правових систем.

Принцип історизму є не лише методологічним інструментом, але й концептуальною основою для аналізу та розвитку правових систем. Його значення полягає у здатності інтегрувати історичний досвід, сучасні потреби та перспективи майбутнього розвитку, забезпечуючи цілісне розуміння права у його еволюційному вимірі.

Ключові слова: методологія, методологія юриспруденції, модернізація освітньої системи, юридичне прогнозування, верховенство права, правова система, правова спадщина, правове регулювання, правотворча діяльність, демократизація сучасного суспільства, децентралізація державної влади, правова культура, право, глобалізація, права людини.

ABSTRACT

Zavalniuk I. V. The principle of historicism in modern jurisprudence. – *Qualification scientific work as a manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law» (field of knowledge 08 «Law»). – National University «Odessa Law Academy». Odesa, 2025.

The dissertation provides a theoretical generalisation and a new solution to the scientific task of using the principle of historicism in modern jurisprudence, which consists in determining its role, significance and applied potential in the context of the development of the modern legal system of Ukraine.

It is argued that the study of the principle of historicism in modern jurisprudence should begin with a fundamental analysis of its theoretical and methodological foundations. The principle of historicism is a universal approach to understanding law, allowing it to be studied as a multidimensional phenomenon that is formed and functions under the influence of historical processes. In this context, special attention is paid to the conceptual significance of the connection between the historical context and the normative content of law. It is emphasised that it is the analysis of past legal models, principles and norms that allows for the creation of a more harmonious and

flexible legal system that reflects the real needs of society and takes into account historical continuity. The principle of historicism, in turn, acts as a mechanism that unites these aspects into a single conceptual whole.

Attention is focused on the need to study the principle of historicism through the analysis of socio-cultural and political factors that influence the development of legal systems. Law is not formed in isolation, but as a result of the complex interaction of various social, economic, cultural and political processes. This interaction determines the specifics of legal norms and principles at each stage of historical development. In particular, the principle of historicism allows us to understand how the socio-cultural context influences legal awareness and perception of law, which is key to assessing the effectiveness of legal reforms and their compliance with social expectations.

In modern legal understanding, the principle of historicism is closely linked to the processes of decentralisation, as both phenomena are based on the recognition of the historical and cultural diversity of legal forms, as well as on the need to adapt legal regulation to local social contexts.

It has been argued that the use of the principle of historicism in legal science contributes to the formation of an integrated approach to the analysis of legal systems, combining different methodological approaches. In this context, this principle acts as a methodological bridge between tradition and modernity, allowing the analysis of law in its evolutionary continuum. It is important to note that the principle of historicism opens up opportunities to review stereotypes and outdated concepts, which can contribute to the formation of innovative solutions in the field of legal regulation. This provides an opportunity to integrate modern ideas into legal systems, taking into account their historical specificity.

Emphasis is placed on the fact that the principle of historicism has not only theoretical but also practical significance. The use of this principle in the law-making process allows for the consideration of historical experience, which is important for the construction of effective and legitimate legal mechanisms. The principle of historicism contributes to the development of norms based on an objective analysis of past mistakes and achievements, which, in turn, ensures their stability and effectiveness. Of

particular importance is the ability of this principle to promote the harmonisation of regulatory systems, ensuring their compliance with both internal and external social conditions.

It is emphasised that an important component of the principle of historicism is its ability to integrate different concepts of law into a single system of knowledge that takes into account both the past and the present of legal science. In this respect, it acts as a tool for identifying the interrelationships between legal norms, principles and values. This approach creates a basis for a deeper understanding of how law can respond to the challenges of the times while remaining consistent with general social values and expectations. The principle also promotes awareness of the need for a balance between preserving traditional foundations and introducing new ideas into the legal system.

It is emphasised that the principle of historicism plays an important role in shaping the legal consciousness of society. Understanding the historical context increases the level of trust in legal institutions, as legal norms are perceived as part of a broader social order. The paper argues that this principle is a key tool for ensuring the harmonious coexistence of traditional and modern elements of law, which increases its legitimacy and effectiveness. Legal consciousness, formed on the basis of a historical understanding of law, is the foundation of stability and progress in society.

A theoretical concept is proposed that considers the principle of historicism as a basic methodological tool for studying the evolution of legal systems. This concept takes into account the multifactorial influence of historical, social and cultural factors on the development of law. Thanks to this principle, it is possible to create a model of a legal system that is more adaptable to change and at the same time retains its identity. It ensures the contextuality of research, which contributes to the understanding of the peculiarities of legal regulation in different historical periods and in different socio-cultural environments.

Emphasis is placed on the fact that the principle of historicism is important for the formation of legal systems capable of functioning effectively in the dynamic conditions of the modern world. In particular, it is emphasised that the principle of

historicism allows for the identification of the most effective models of legal regulation that have been tested in different historical contexts. This, in turn, contributes to increasing the legitimacy of legal systems and public trust in them. Particular attention is paid to analysing how historical experience contributes to overcoming crises in the legal system, ensuring its stability and adaptability to new challenges.

The principle of historicism provides an opportunity for a deep understanding of the principles of legal justice. Historical analysis reveals how the concept of justice has transformed in different legal systems and how it influences contemporary approaches to law. Justice, as a central category of law, is often at the centre of discussions, and it provides tools for understanding its evolution and relevance in different historical periods.

In addition, this principle helps to reveal the influence of cultural traditions on the formation of legal systems. Culture is one of the main factors determining the nature and direction of the development of law. Analysis of this relationship helps to understand why certain legal institutions or norms arise in specific societies and how they adapt to new realities.

It is particularly important in matters of codification of law. The principle of historicism allows us to consider how previous attempts at codification have influenced the legal system and what lessons can be used for contemporary law-making. This aspect is important for ensuring the consistency and systematic nature of legislation.

The significance of the principle of historicism is also evident in understanding the process of legal reception. It allows us to trace how legal concepts from one system are transferred to another, adapting to new socio-cultural conditions. This avoids the mechanical transfer of norms without taking into account the specifics of the society that adopts them.

Finally, the principle opens up new perspectives for understanding the role of law in shaping national identity. Law, as a reflection of social values, plays an important role in shaping national self-perception. Historical analysis of this aspect provides a better understanding of how legal systems contribute to the preservation of cultural heritage while responding to contemporary challenges.

It has been argued that the principle of historicism plays a key role in the development of legal science, ensuring its methodological integrity and interdisciplinary nature. It has been determined that this principle allows overcoming the limitations associated with narrowly formalised approaches to law and contributes to the formation of new methodological strategies that take into account the dynamic nature of legal reality. Historicism, as a methodological principle, ensures not only the depth of research, but also its relevance, which is extremely important in the context of contemporary transformations of legal systems.

The principle of historicism is not only a methodological tool but also a conceptual basis for the analysis and development of legal systems. Its significance lies in its ability to integrate historical experience, contemporary needs and prospects for future development, providing a holistic understanding of law in its evolutionary dimension.

Keywords: methodology, jurisprudence methodology, modernization of the educational system, legal forecasting, rule of law, legal system, legal heritage, legal regulation, law-making activity, democratization of modern society, decentralization of state power, legal culture, law, globalization, human rights

Список публікацій здобувача

Наукові публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Завальнюк І. В. Вплив принципу історизму на еволюцію сучасного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 4. С. 3–8.
URL: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-1>
2. Завальнюк І. В. Історизм у сучасному праворозумінні: вплив історичної школи права. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2024. № 3. С. 1–6.
URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/5_2024/3.pdf
3. Завальнюк І. В. Правова етнологія: історичний підхід до аналізу правових систем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 33–35.
URL: http://lsei.org.ua/12_2024/6.pdf
4. Завальнюк І. В. Історизм у правовій етнографії: методологія та практичне значення. *Право та державне управління*. 2024. № 2. С. 434–439.
URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2024/60.pdf

Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Завальнюк І. В. Методологічні принципи у праві: місце принципу історизму // Стратегії і трансформації юридичної науки в умовах сталого розвитку суспільства. Матеріали II науково-практичної конференції (м. Рівне, 6-7 грудня 2024 р.). – Одеса : Видавництво «Молодий вчений», 2024. С. 7–10.
URL: <https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/download/123/1756/3675-1?inline=1>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. ПРИНЦИП ІСТОРИЗМУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП	26
1.1. Поняття та зміст методологічних принципів у юриспруденції.	26
1.2. Методологічний потенціал принципу історизму в сучасній юриспруденції.	51
РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИП ІСТОРИЗМУ В ПРАВОВІЙ НАУЦІ.....	79
2.1. Використання принципу історизму у різних вимірах наукових досліджень права.	79
2.2. Принципи історизму як системоутворююча складова юридичної етнології та етнографії.	103
2.3. Методологічні особливості застосування принципу історизму в порівняльному правознавстві.	124
РОЗДІЛ 3. ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ІСТОРИЗМУ В ДОСЛІДЖЕННІ ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОМУ ПРАВознавстві..	138
3.1. Принципи історизму у юридичній (правозастосовній, правотлумачній, правотворчій) діяльності	138
3.2. Гносеологічні виміри становлення сучасного праворозуміння крізь призму принципу історизму.....	145
ВИСНОВКИ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	175
ДОДАТКИ.....	206

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Аналізуючи роль принципу історизму в сучасній юриспруденції, можна побачити, що ще на початку формування основ правової думки важливим стало питання розуміння історичних передумов виникнення та розвитку правових систем. У контексті вивчення права принцип історизму забезпечує аналіз не лише формування правових норм, але й їх взаємозв'язку із суспільними та культурними процесами.

Принцип історизму у праві, в традиційному розумінні, є принципом, який дозволяє досліджувати розвиток права через призму історичних подій, трансформацій суспільства та еволюції правової культури. На всіх етапах існування суспільства, він був і залишається важливим інструментом розуміння природи права, проте, незважаючи на це, його концептуальне осмислення продовжує викликати дискусії серед науковців. У вітчизняній правовій науці тема принципу історизму, як базового методологічного принципу, залишається недостатньо дослідженою. Це зумовлено як загальними теоретичними труднощами, так і історичними обставинами розвитку української правової думки.

У науковій літературі питання про функції принципу історизму в методології правового аналізу висвітлено лише фрагментарно. Як правило, увага приділяється лише окремим аспектам його застосування, проте відсутній комплексний підхід до розуміння його значення для розвитку правової системи. У цьому контексті важливо наголосити, що історизм відіграє ключову роль у забезпеченні адаптивності та гнучкості права, що дозволяє правовій системі відповідати на виклики часу та забезпечувати стабільність суспільного порядку.

Сьогодні концепція принципу історизму є однією з найбільш обговорюваних у сучасній юриспруденції. Вона широко використовується у різних галузях знань для пояснення генези правових явищ, їхньої еволюції та впливу на сучасні правові реалії. Сучасна юриспруденція, зокрема українська, має всі можливості для поглибленого вивчення цього принципу, враховуючи значний інтерес до проблем правової спадковості та збереження національних

правових традицій. Водночас відсутність комплексного осмислення принципу історизму зумовлює необхідність нових підходів до його аналізу.

У сучасній юриспруденції принцип історизму стає особливо актуальним у періоди масштабних соціальних змін. У сучасному контексті реформування правової системи України, дослідження історичних чинників, які впливають на формування права, є необхідним для розуміння його сучасних трансформацій. Принцип історизму дозволяє не лише осмислити минуле, але й запропонувати перспективи для подальшого розвитку правової системи, спрямовуючи увагу на значення правової спадщини України, правових традицій у процесі відновлення національної правової ідентичності.

Дослідження принципу історизму в праві актуальне також через необхідність вивчення еволюції правової культури. Вона формується під впливом історичних умов і відображає цінності, ідеї та соціальні практики, що закріплюються у правовій системі. У цьому аспекті особливу увагу слід приділити механізмам спадковості у праві, які забезпечують його стабільність і безперервність. Аналіз цих механізмів дозволяє виявити, як цей принцип сприяє збереженню правових традицій у контексті їх адаптації до сучасності.

Тематика дослідження принципу історизму в праві має важливе значення і в контексті правотворчості. Принцип історизму дозволяє врахувати уроки минулого, запобігти повторенню помилок і запропонувати ефективні моделі правового регулювання. Особливої уваги заслуговує роль принципу історизму у питаннях кодифікації права, яка є інструментом упорядкування правової системи та її адаптації до потреб суспільства. У цьому аспекті він забезпечує системність і послідовність законодавства, враховуючи історичний контекст його формування.

Дослідження принципу історизму є необхідним також у світлі аналізу правової спадщини України. Він дозволяє розкрити взаємозв'язок між національною правовою системою та загальноєвропейськими традиціями, що має важливе значення для гармонізації права в умовах європейської інтеграції. Цей принцип дозволяє осмислити унікальність української правової культури,

водночас сприяючи її інтеграції у світовий правовий простір.

Тематика дослідження цього принципу, на жаль, ще недостатньо розкрита у працях українських науковців. Проте можна виділити ряд дослідників, які зробили внесок у розвиток цієї тематики. Серед них варто зазначити роботи Антошкіна В., Балинська О. М., Бедрій М. М., Бикова А. Я., Бондар В. С., Гаврецька М. Й., Гринько С. Д., Дудченко В. В., Завальнюк В. В., Завальнюк І. В., Зеленко І. П., Ілин Л. М., Каленюк О., Костицький М. В., Котюк О., Липитчук О., Лозинська І. В., Луконцева Ю. О., Майданик Р. А., Матвійчук І., Микієвич М., Мельничук О. С., Михайліна Т. В., Ніколаєнко Н., Панов М., Поплавська М. В., Радейко Р. І., Сибірина Р. І., Сидоренко О. М., Турчак О. В., Турянський Ю., Хрідочкін А. В., Шевченко В. В., Яковлев М. В., Яценко В. А. та ін.

Серед зарубіжних авторів, які розглядали окремі аспекти питання історизму у праві, можна виділити праці таких дослідників, як, Августин, Дюркгейм, Фрідріх фон Савіньї, Гуго Гроцій, Поппер К., Рейтц Дж., Сер Едвард Бернет Тайлор, Шефер М. та ін. Їхні роботи дозволяють більш глибоко осмислити значення принципу історизму у формуванні права та правових систем.

Все вищевикладене свідчить про актуальність і необхідність комплексного дослідження принципу історизму у правовій науці. Це дозволяє не лише зрозуміти генезу правових систем, але й запропонувати нові підходи до їх подальшого розвитку, забезпечуючи гармонійне поєднання традицій та сучасності у правотворенні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» у контексті теми: «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266) а також в межах плану науково-дослідної роботи кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія» - «Право і держава XXI століття: генезис,

сучасність, перспективи» на 2021-2025 роки та у межах плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія».

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у тому, щоб на основі аналізу теоретико-методологічних засад та історичного контексту визначити значення принципу історизму для правової науки, обґрунтувати його роль у формуванні сучасних правових систем і запропонувати шляхи інтеграції цього принципу в правотворчу діяльність України.

Для досягнення поставленої мети в дисертації необхідно виконати такі основні завдання:

- дослідити еволюцію наукових уявлень про історизм як методологічний принцип правової науки;
- виявити взаємозв'язок між принципом історизму та правовою спадщиною в контексті сучасних наукових досліджень;
- проаналізувати вплив принципу історизму на розвиток правових систем різних історичних епох;
- визначити роль історизму в адаптації правових норм до потреб суспільства та збереження правових традицій;
- обґрунтувати значення принципу історизму для побудови національної правової ідентичності;
- дослідити механізми впровадження принципу історизму у процес реформування законодавства України;
- проаналізувати взаємозв'язок між історизмом та правовою культурою в умовах трансформації суспільства;
- розкрити значення історизму для правотворчої діяльності в умовах зміни соціально-політичних умов;
- визначити методологічні особливості використання принципу історизму в сучасних юридичних дослідженнях;
- запропонувати шляхи подолання проблем впровадження принципу історизму в юридичну практику України.

Об'єктом дослідження є система методологічних принципів, що

визначають зміст, структуру та напрями розвитку сучасної юриспруденції.

Предметом дослідження є принцип історизму в сучасній юриспруденції.

Методи дослідження. Дослідження методологічних та практичних аспектів історизму в правовій науці вимагало застосування комплексу загальнонаукових і спеціально-наукових методів. Методологічну базу роботи утворили як традиційні підходи до правознавства, так і сучасні міждисциплінарні методи аналізу. Особливу увагу було приділено їх взаємозв'язку та взаємодоповнюваності, що дозволило забезпечити цілісність підходу до аналізу історизму як принципу правової науки.

При цьому центральне місце в методологічній основі дослідження займає принцип історизму як самостійний методологічний підхід, що пронизує усю роботу. Його застосування дало змогу розглядати правові явища у їхньому історичному розвитку та взаємозв'язку, враховуючи історичний контекст на кожному етапі аналізу. Це відобразилося у використанні принципу історизму під час дослідження теоретичних засад (підрозділи 1.1., 1.2.), еволюції правових понять та інститутів (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3.), а також сучасних правових процесів, зокрема правотворчих практик і трансформації правової культури (підрозділи 3.1., 3.2.). Такий підхід дозволив виявити причинно-наслідкові зв'язки і закономірності правової еволюції, забезпечивши історичну обґрунтованість висновків дослідження.

Застосовано методи аналізу та синтезу, за допомогою яких можливим стало обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження принципу історизму (підрозділи 1.1., 1.2.), а також визначення категоріального апарату дослідження історизму у правовій науці (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3.).

Діалектичний метод дозволив дослідити еволюцію наукових уявлень про історизм та їх протиріччя (підрозділи 2.2., 2.3., 3.1.), а також осмислити проблеми інтеграції історизму у правотворчий процес (підрозділи 2.3., 3.1., 3.2.). Застосування системно-структурного методу послугувало засобом для дослідження принципу історизму як інструменту забезпечення спадковості та стабільності правової системи (підрозділи 2.2., 1.2., 3.1.).

Метод системного аналізу був використаний для оцінки впливу історизму на процес реформування правової системи України (підрозділи 3.1., 3.2.), а також для обґрунтування методологічних засад інтеграції історизму у сучасну правову науку (підрозділи 2.3., 3.1., 3.2.). Структурно-функціональний метод дав можливість запропонувати шляхи гармонізації правових систем на основі принципу історизму (підрозділ 3.1.), а також проаналізувати сучасні аспекти впровадження історизму в українське правотворення (підрозділ 3.2.). Зокрема, методи аналізу та синтезу були використані для розкриття теоретичних засад принципу історизму, а також для визначення його впливу на формування правових традицій і розуміння їхньої трансформації в умовах змін суспільства (підрозділи 1.1., 1.2.). Ці методи сприяли поглибленому аналізу основних аспектів історичного впливу на розвиток права, дозволяючи виокремити ключові етапи еволюції правових систем.

Діалектичний метод дав змогу вивчити еволюцію наукових уявлень про історизм, виявити протиріччя між різними підходами до його розуміння та визначити місце історизму в системі юридичних методологій (підрозділи 2.1., 2.3.). Цей метод забезпечив критичне осмислення різних теорій історизму, сприяючи формулюванню нових наукових підходів до його аналізу. Застосування історичного методу забезпечило осмислення генези правових систем та їхнього взаємозв'язку із соціокультурними процесами в різні історичні періоди, що сприяло виявленню закономірностей правової еволюції (підрозділи 1.1., 1.2., 2.1., 2.2., 2.3.). Цей метод дозволив встановити прямий зв'язок між минулими правовими системами та їхнім впливом на сучасну правову практику.

Системно-структурний метод був використаний для аналізу функціональної ролі історизму у забезпеченні стабільності правової системи та її здатності адаптуватися до соціальних змін (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3., 3.1.). Цей підхід сприяв визначенню системних зв'язків між правовими нормами, принципами та традиціями, що формують стійкість правового регулювання. Крім того, системно-структурний метод дозволив дослідити механізми збереження правової спадщини та розробки нормативних актів, які ґрунтуються

на принципах історичної спадковості (підрозділ 3.1.).

Структурно-функціональний підхід надав можливість визначити особливості впровадження історизму в правотворчість, зокрема його роль у процесах кодифікації законодавства, що дозволило досягти системності та узгодженості в нормативно-правових актах (підрозділи 2.3., 3.2.). Особливу увагу було приділено аналізу структурних змін у правовій системі, спрямованих на гармонізацію національного законодавства із міжнародними стандартами.

Порівняльно-правовий метод застосовано для аналізу зарубіжного досвіду використання історизму в правотворчій діяльності, що дозволило виявити спільні риси та унікальні аспекти правових систем різних країн (підрозділи 2.2., 3.1.). Це сприяло розробці рекомендацій щодо адаптації найкращих практик до умов сучасної України. Дослідження порівняльного характеру дало змогу уточнити особливості національної правової системи та її відмінності від зарубіжних аналогів.

Формально-юридичний метод використовувався для вивчення нормативно-правових актів, які регулюють питання збереження правової спадщини, що дозволило уточнити зміст правових норм та принципів їхнього впровадження у сучасну правову систему (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3., 3.1.).

Герменевтичний метод застосовано для інтерпретації правових текстів і норм у їхньому історичному та соціокультурному контексті (підрозділи 2.2., 3.2.). Цей метод дозволив розкрити глибинний зміст правових принципів і традицій, відображених у нормативних актах, а також простежити еволюцію значень правових норм крізь призму правової культури та історичного досвіду.

Логіко-семантичний метод сприяв удосконаленню категоріального апарату дослідження, уточненню та деталізації понять «історизм», «правова спадковість» та «правова культура» (підрозділ 2.3.). Логіко-правовий метод дав можливість обґрунтувати значення принципу історизму для формування правової культури та правосвідомості в умовах соціальних трансформацій, а також для визначення шляхів збереження правової ідентичності в умовах змін суспільного устрою (підрозділ 3.2.).

Аксіологічний підхід забезпечив аналіз значення історичних цінностей у формуванні правових систем, зокрема у контексті їхньої гармонізації з сучасними вимогами суспільства, що дозволило обґрунтувати роль історизму у забезпеченні стійкості правової системи (підрозділи 3.1., 3.2.).

Антропологічний підхід дозволив описати зв'язок між історичними правовими традиціями та їхнім впливом на формування правової ідентичності особи, що є основою для гармонійного розвитку суспільства (підрозділи 2.2., 2.1.).

Загальні прийоми наукового пізнання – аналіз і синтез (підрозділи 1.1., 1.2.), дедукція та індукція (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3.), абстрагування (розділи 2, 3) і конкретизація (підрозділи 3.1., 3.2) – використовувалися на всіх етапах дослідження.

Крім того, застосування принципу історизму дозволило дотриматися таких загальних принципів наукового пізнання, як системність, об'єктивність, комплексність та історична обґрунтованість, що забезпечило всебічність аналізу.

Результати роботи базуються на ретельному використанні зазначених методів, що у своїй сукупності дало змогу всебічно висвітлити проблематику історизму у правовій науці.

Науково-теоретичне підґрунтя дослідження склали праці вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі історії права, філософії права, порівняльного правознавства та теорії держави і права.

Нормативна база дослідження включає: Загальна декларація прав людини 1948 року, Конституція США 1787 року, Цивільний кодекс Франції 1804 року, Codice Civile Італії 1865 року, Кіотський протокол 1997 року, Factory Act 1833 року, Велика хартія вольностей, Декларація прав людини і громадянина 1789 року, Конституція Пилипа Орлика, Англійський Білль про права 1689 року, Наполеонівський кодекс, Німецький цивільний кодекс та ін. У роботі були використані профільні офіційні документи різних країн.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота є одним із перших комплексних досліджень, в якому з використанням сучасних

наукових праць та методів наукового пізнання визначено теоретико-методологічні засади принципу історизму в сучасній юриспруденції. У результаті проведеної роботи сформульовано нові наукові положення та висновки, які запропоновані здобувачем особисто. Основні з них такі:

у перше:

розкрито гносеологічний статус принципу історизму у структурі сучасного праворозуміння. Уперше доведено, що принцип історизму відіграє не лише евристичну або ретроспективно-аналітичну роль у правових дослідженнях, але й виконує гносеологічну функцію, формуючи підстави для осмислення права як знання, що еволюціонує у часі. Показано, що історизм є ключовим елементом у формуванні правової свідомості, оскільки дозволяє виявляти трансформації понять «право», «справедливість», «закон» у змінних історико-культурних контекстах. Це дає підстави розглядати історизм як компонент гносеологічної моделі праворозуміння, яка базується на принципах спадковості, критичної рефлексії та правової пам'яті;

обґрунтовано роль принципу історизму як інструмента критичного правового мислення. Продемонстровано, що принцип історизму здатен виконувати функцію критичної методології, що дозволяє не лише пояснювати правову дійсність у світлі минулого, але й піддавати сумніву усталені нормативні конструкти. Історизм у цьому сенсі виводиться за межі дескриптивного підходу та розглядається як засіб переосмислення правових доктрин, їх нормативного ядра та культурного контексту. Він виступає фундаментом для побудови нових парадигм праворозуміння, здатних адаптуватися до умов змінності й динаміки сучасного правового світу;

запропоновано нове розуміння юридичної етнології як методологічного інструменту гармонізації правових систем. Цей підхід передбачає інтеграцію локальних правових традицій у загальнонаціональні та міжнародні правові структури шляхом правового плюралізму й етнографічного аналізу із врахуванням соціокультурного контексту. Такий підхід забезпечує баланс між

універсальними правовими стандартами та правовою ідентичністю окремих спільнот;

систематизовано механізми методологічного синтезу, що ґрунтуються на принципі історизму. Запропоновано концептуалізацію принципу історизму як інтеграційного методу, який поєднує різноманітні підходи: герменевтичний, аксіологічний, антропологічний, порівняльно-правовий та інші. Історизм представлено як концептуальний каркас для формування міждисциплінарного підходу до права, що дозволяє комплексно аналізувати правові явища в їхній історичній, культурній, соціальній і нормативній детермінації. Такий синтез відкриває нові можливості для системного осмислення правових процесів, заснованих на історичній пам'яті, правовій тягlostі та культурній обумовленості.

Удосконалено:

методологічну основу аналізу правових явищ, яка базується на поєднанні історичного підходу з ґносеологічним і міждисциплінарним аналізом. Замість суто історико-догматичного підходу, запропоновано цілісну методологічну конструкцію, що передбачає вивчення права як динамічного феномену, котрий формується у взаємодії історичних наративів, культурних контекстів і трансформацій правосвідомості. Такий підхід дозволив поглибити розуміння права як плинного, багатовимірного та контекстуально змінного явища, що потребує історично чутливої аналітики;

інструментарій оцінки правових реформ шляхом включення історизму як критерію методологічної релевантності правових змін. Запропоновано оцінювати ефективність і легітимність реформ не лише за правовими або соціальними показниками, а й з позицій спадковості, відповідності історичній логіці розвитку правової системи та наявності зв'язку з попередніми нормативними моделями. Такий підхід забезпечує уникнення нормативного розриву, сприяє стабільності правового порядку і знижує ризики правової дезінтеграції у перехідні періоди;

підхід до розуміння правової спадковості не як механічного наслідування норм, а як процесу усвідомленої трансформації історичних правових принципів із урахуванням сучасних викликів. Визначено критерії правової спадковості, що включають структурну тяглість нормативної системи, інституційну спадкоємність та ціннісну відповідність. Запропонована модель спадковості дозволяє гармонізувати минулі правові форми з сучасним законодавством без втрати легітимності і правової культури;

підходи до формування правничої освітньої парадигми, у якій історизм відіграє ключову роль як основа критичного мислення й аксіологічного аналізу. Запропоновано включення історико-методологічного компонента до навчальних курсів, що забезпечить розуміння еволюції правових систем, механізмів правової рецепції, особливостей трансформації правових ідей. Такий підхід сприяє підготовці фахівців, здатних аналізувати право у його історичній тягlostі, оцінювати реформаторські процеси з урахуванням правової ідентичності суспільства та розуміти право не лише як набір норм, а як культурно-історичне явище.

Дістали подальшого розвитку:

концепція історизму як інструмента інтеграції української правової системи в європейський правовий простір. У роботі підкреслено, що принцип історизму дозволяє здійснювати гармонізацію не шляхом прямої рецепції норм, а через врахування національних правових традицій, історичного досвіду й культурних архетипів, що забезпечує більш глибоке й органічне засвоєння загальнолюдських правових цінностей;

підхід до законодавчої техніки, який базується на концепції історичної чутливості нормотворення. Обґрунтовано, що врахування історичного контексту, правової спадщини та правових архетипів під час створення нових норм дозволяє забезпечити тяглість правового регулювання, підвищити його легітимність і стабільність. Особливу увагу приділено можливості застосування історизму у процесі кодифікації, адаптації зарубіжного досвіду, правової модернізації;

розширено підхід до правової культури як динамічного феномену, що формується на перетині традиції, сучасної правосвідомості й історичного досвіду. Підкреслено, що принцип історизму сприяє вихованню глибшого правового мислення, здатного оцінювати сучасні юридичні реалії через призму тяглості правових ідей. Запропоновано конкретні напрями формування правової культури — від змісту юридичної освіти до механізмів правової комунікації — які враховують потребу суспільства у ціннісно навантаженому, а не лише нормативно-формалізованому правовому порядку;

уточнено роль історизму як інструмента системності та узгодженості нормативного масиву в умовах нормативного плюралізму. Історизм тут виступає як регулятор внутрішньої логіки законодавства, що дозволяє уникати фрагментарності, суперечливості та правового розриву між минулим і сучасністю. Акцент зроблено на нормативній і ціннісній спадкоємності як критеріях сталого правового розвитку;

поглиблено підхід до правової просвіти як складника правової культури, де історизм виконує функцію когнітивного містка між нормативним змістом права та його ціннісно-історичним підґрунтям. Обґрунтовано, що ознайомлення громадян із правовою історією сприяє зростанню рівня довіри до правових інститутів, формуванню активної правової позиції та розширенню суспільного діалогу щодо напрямів правової трансформації.

Додатково, у роботі запропоновано нові підходи до дослідження правових систем з урахуванням їх історичної еволюції та розроблено інструменти для оцінки ефективності правових реформ із позиції історизму. Запропоновано критерії оцінки правової спадковості, що дозволяють забезпечити узгодженість між минулим і сучасним у правовій системі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в роботі висновки і пропозиції можуть бути використані у:

— правотворчій діяльності — для вдосконалення національного законодавства через інтеграцію історичного підходу у процес кодифікації та гармонізації нормативно-правових актів, що забезпечить стабільність та

спадковість правової системи;

— науково-дослідній діяльності – для розробки та уточнення теоретико-методологічних основ юридичних досліджень, зокрема у сферах, пов’язаних із правовою культурою, правовою спадковістю та інтеграцією принципу історизму в правотворчість;

— навчальному процесі – при викладанні дисциплін, пов’язаних із теорією держави і права, історією правових систем, правовою культурою, а також у підготовці спеціалізованих курсів, посібників та підручників для студентів юридичних факультетів.

Крім того, результати дослідження можуть бути використані під час підготовки рекомендацій щодо впровадження історичного підходу у процес реформування національного законодавства. Вони також мають значення для формування державної правової політики, орієнтованої на збереження національних традицій у контексті інтеграції міжнародних правових стандартів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення результатів дисертаційного дослідження, винесені узагальнення і висновки обговорено на засіданнях кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія», а також були оприлюднені та обговорювалися на такій національній науково-практичній конференції «Стратегії і трансформації юридичної науки в умовах сталого розвитку суспільства» (м. Рівне, 6–7 грудня 2024 р.)

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображено у 5 наукових публікаціях, з яких 4 статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 1 публікація – тези доповіді на національній науково-практичній конференції.

Структура дисертації. складається з анотації (українською та англійською мовами), вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків (1 додаток на 2 сторінках). Загальний обсяг роботи складає 207 сторінок, з яких основний зміст – 164 сторінки, список використаних джерел (246 найменувань, що розміщено на 31 сторінках).

РОЗДІЛ 1. ПРИНЦИП ІСТОРИЗМУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП

1.1. Поняття та зміст методологічних принципів у юриспруденції.

Методологія — це система різноманітних методів, засобів і прийомів наукового пізнання (передусім принципів, законів та категорій) та наука (або вчення) про цю систему.

Мочерний С. зазначає, що: «розбіжності у визначеннях сутності методології значною мірою зумовлені походженням цього поняття від грецьких слів «метод» (шлях дослідження або пізнання, теорія, вчення) та «логос» (слово, поняття, вчення). Якщо дотримуватись цих вихідних значень, то методологію найлогічніше визначити як певну сукупність засобів та прийомів пізнання і вчення про них. Водночас для чіткого обґрунтування сутності цієї категорії за сучасних умов доцільно використовувати методологію короткого та розгорнутого визначень...» [1, с. 61].

У контексті наукової діяльності методологія спрямована на пізнання об'єктів зовнішнього світу та формування системи наукових знань, що дозволяє виявляти закономірності та створювати нові знання.

Ряд науковців, зазначають, що «головною функцією наукової методології є регулювання процесу пізнання та організація практичного перетворення об'єктів до реальності. Методологія науки виявляє логічні зв'язки між предметом, метою, задачами, методами і методиками наукового дослідження, визначає проблему, послідовність її вирішення та теоретичну спрямованість результатів. Сучасна наукова методологія використовує такі теоретичні концепції, як загальна теорія систем, системний підхід та аналіз.» [2, с. 29].

У практичній діяльності методологія забезпечує організацію впливу на об'єкти, допомагаючи досягати конкретних цілей у реальних умовах. Водночас методологія як вчення є сукупністю наукових знань, які розкривають зміст і структуру методів, а також правила їхнього ефективного використання. Таким

чином, методологія є невід'ємною складовою як наукової, так і практичної діяльності, забезпечуючи їхню системність та результативність.

Методологію правової науки можна розглядати як цілісну систему принципів, способів і методів, що слугують базою для організації, побудови та здійснення пізнавальної діяльності в рамках дослідження державно-правової дійсності. Водночас вона охоплює вчення про цю систему, забезпечуючи її подальший розвиток і вдосконалення. Методологія сучасної юриспруденції відзначається багатогранністю та комплексністю, адже охоплює як теоретичні основи наукового пізнання, так і практичні аспекти застосування отриманих знань.

Ця багатовимірність проявляється у вивченні таких ключових питань, як структура наукового знання, закономірності виникнення, функціонування та трансформації правових теорій, а також аналіз понятійного апарату правової науки. Методологія включає розробку систем методів і процедур дослідницької діяльності, вивчення формалізованих методів і мовних засобів правового аналізу, а також формування типології систем правового знання. Таким чином, вона створює теоретичний фундамент для вивчення державно-правових явищ і забезпечує єдність підходів до їх осмислення.

Макарова О. В. ж зазначає, що у ході дослідження науковець має використовувати ряд методів традиційних не лише для юриспруденції, а й інших методів, які застосовуються в більшості наук, оскільки цього вимагає всебічність результатів наукового дослідження. Крім того, серед того розмаїття методів, які використовуються в правовій науці при дослідженні тих чи інших явищ і процесів немає такого, що не застосовувався б в інших галузях знань [3, с. 101].

Взагалі, сучасна юриспруденція постає не просто як сукупність галузевих правових наук чи технічне знання про чинне законодавство, а як комплексна теоретико-праксеологічна система, що досліджує право в його багатовимірності — як нормативний порядок, ціннісно навантажений феномен, інструмент соціальної організації та простір комунікації між індивідом, суспільством і державою. Вона охоплює не лише традиційну догматику окремих галузей права,

а й філософію права, теорію держави і права, міжнародно-правові студії, правову компаративістику, соціологію права, правову антропологію, юридичну психологію та інші міждисциплінарні напрями. Для сучасної юриспруденції, право вже не зводиться до тексту закону: воно розглядається у контексті глобалізаційних процесів, європейської інтеграції, цифровізації, гібридних загроз, що в свою чергу зумовлює принципово нові вимоги до його наукового осмислення. У цьому сенсі «сучасність» юриспруденції проявляється не стільки у часовій характеристиці, скільки в її здатності реагувати на складні трансформації правової реальності, інтегруючи нові концепти, підходи і методи в єдину, але внутрішньо плюралістичну систему знання.

Якщо казати про походження терміну «юриспруденція», то Слюсаренко К. Р. надала таке визначення: «термін «юриспруденція» має своє коріння у латинському вислові «*juris prudentia*», де «*juris*» (або «*jus*») перекладається як «право», а «*prudentia*» означає «знання» чи «науку». Це поняття використовується для відображення як аспектів юридичної науки, так і практичного застосування права. До сфери юриспруденції слід віднести також юридичну освіту.» [4, с. 50].

Ключовою рисою сучасної юриспруденції є її методологічна рефлексивність і відкритість до світоглядно-методологічного плюралізму. Вона усвідомлює власну обумовленість культурно-історичним контекстом, постколоніальною і посттоталітарною спадщиною, впливом міжнародного права та наднаціональних правових режимів, і водночас прагне виробити такі методологічні інструменти, які дозволяють поєднати нормативний аналіз із соціологічним, аксіологічним, герменевтичним, компаративістським та емпіричним виміром дослідження права. Сучасна юриспруденція функціонує як багатоголосий дискурс, у межах якого співіснують різні парадигми — від позитивізму, природного права, інтегративних концепцій до критичних, феміністичних, постколоніальних і комунікативних теорій — що потребує розвиненої методології для їхнього узгодження, співставлення або критичного переосмислення. Тому методологічна проблематика перестає бути

периферійною: вона стає центральним «нервом» сучасної правової науки, від якого залежить здатність юриспруденції адекватно конструювати, інтерпретувати й оцінювати правову дійсність.

У цьому контексті методологія сучасної юриспруденції виконує подвійну функцію. З одного боку, вона задає рамки наукового бачення права, формує понятійно-категоріальний апарат, визначає пріоритети — чи розглядати право передусім як систему норм, як механізм захисту прав людини, як інструмент публічної влади або як комунікативний простір. З іншого боку, саме методологія забезпечує можливість інтегрувати в межах юриспруденції різні рівні правової реальності: національний і наднаціональний, публічний і приватний, писане право й живу правову практику, текст норми і її судові тлумачення, формальні процедури й матеріальний зміст справедливості.

Особливістю методології правознавства є те, що вона не існує як окрема правова наука, а формується через еволюцію комплексу юридичних знань. Її головна функція полягає в обслуговуванні будь-якого юридичного дослідження, забезпечуючи універсальність і водночас адаптованість до специфіки кожної юридичної дисципліни. Цей універсальний характер дозволяє інтегрувати методологію в усі напрями юридичного дослідження, забезпечуючи їхню системність і наукову обґрунтованість.

Майданик Р. А., в свою чергу, виокремлює методологію права та юридичну техніку та методологію права та юриспруденцію.

Методологія права тісно пов'язана з юридичною технікою або методикою права. На відміну від методології як системи методів, методика відображає як певну послідовність вирішення конкретного наукового і практичного завдання, так і сукупність і порядок використання належних методів. Предметом юридичної техніки є найбільш загальні закономірності здійснення юридичної діяльності, в процесі якої зіставляються юридичні документи (нормативні акти, інтерпретаційні акти, документи, які фіксують юридичні факти).

Методологія права не вважається самостійною наукою, локальною галуззю наукового знання, яка існує ізольовано від всієї системи наук. Вона є

загальнонауковим феноменом, притаманним науці в цілому і кожній її галузі зокрема. Методологія права є спеціальним розділом теорії пізнання права, що являє собою обґрунтування історичного шляху, засобів, прийомів наукової діяльності у сфері права.

Методологія права передбачає вивчення права відповідно до вимог теорії пізнання. Теорія пізнання, чи гносеологія, – це наука про природу пізнання, його сутність і закономірності. Головним елементом даної теорії є методологічні правила, які визначають змістовність та істинність одержаних результатів, висновків юридичного дослідження.

Методологія права тісно пов'язана з філософією права, загальнотеоретичною і галузевою юриспруденцією [5, с. 49].

Комплексний характер методології проявляється у її структурі, що включає світоглядні позиції, теоретичні принципи, методи та засоби пізнання, а також вчення про них. Всі ці елементи перебувають у постійному взаємозв'язку, що дозволяє методології розвиватися та збагачуватися. Основу її побудови складає єдність діалектики, гносеології та логіки. Діалектика забезпечує загальносвітоглядні засади і принципи пізнання об'єктивного світу, гносеологія – рішення конкретних пізнавальних завдань, а логіка – формування структури і форм наукового мислення.

Структурно методологія правознавства поділяється на декілька рівнів. Світоглядний рівень задає загальні напрями та принципи пізнання. Загальнонауковий (міждисциплінарний) рівень охоплює методи, що застосовуються для вивчення груп однотипних об'єктів. Конкретно-науковий рівень спрямований на аналіз специфічних характеристик окремих об'єктів. Спеціально-науковий рівень забезпечує вивчення визначених властивостей об'єкта в межах конкретної дисципліни. Останній рівень – процедур і методик – стосується розробки конкретних способів дослідження певних аспектів об'єкта [6].

Органічний взаємозв'язок між рівнями методології забезпечує її цілісність і ефективність, створюючи міцну основу для розвитку правової науки. Це

дозволяє правознавцям не лише розуміти існуючі державно-правові явища, а й знаходити шляхи їх вдосконалення у контексті змінних соціально-правових реалій.

У структурі методології правознавства важливо розмежовувати такі концептуальні категорії, як методологічні принципи та методологічні підходи, оскільки вони виконують різні функції на різних рівнях методологічної системи.

Принцип є стрижневим нормативно-світоглядним положенням, що відображає узагальнені уявлення про закономірності пізнання і формує підґрунтя для вибору методів, процедур і засобів дослідження. Він має відносно сталий характер, діє на рівні концептуальних засад наукового мислення та встановлює межі допустимого в межах певної парадигми. Принципи виконують функцію методологічної орієнтації: вони задають логіку побудови пізнавального процесу, визначаючи його аксіологічну спрямованість, структурно-логічну організацію та епістемологічну стратегію.

Арнаутова Л. П., проводячи дослідження праць Сурілова О. В., зазначила, що: «Якщо принцип в механізмі пізнання - це установка, вибір позиції, її усвідомлення, то метод - це активна дія, це реалізація принципу. Принцип нерідко виступає і як мотив активних дій» [7, с. 5].

На відміну від цього, методологічний підхід виступає як спосіб загального бачення об'єкта дослідження, що реалізується в межах тієї чи іншої наукової стратегії. Підхід є більш гнучким, функціонально мобільним елементом, який дозволяє адаптувати загальнотеоретичні положення до особливостей конкретного предмета.

Якщо принципи окреслюють межі пізнавального простору, то підходи визначають траєкторії руху в його межах, дозволяючи формувати ракурси дослідження, вибудовувати логіку аналізу та варіативно застосовувати методи залежно від дослідницької ситуації. Підходи здатні змінюватися або комбінуватися відповідно до цілей, методів і об'єктів дослідження, у тому числі міждисциплінарних.

Бостан С. К. зауважує на тому, що поняття «методологічний підхід» слід використовувати цілком усвідомлено тоді, коли маємо дійсно справу з «сукупністю методів», які в силу певної пізнавальної потреби об'єднуються в певний «ансамбль». Основним же структурним елементом методології, її «цеглинкою» є метод [8, с. 117].

На концептуальному рівні методології принципи часто мають метатеоретичний статус і є виявом домінантного світоглядного типу мислення в тій чи іншій історичній або науковій епосі. Наприклад, принцип історизму або детермінізму вказує на певний спосіб інтерпретації правової реальності, що відображає глибокі онтологічні уявлення про зв'язок явищ у праві та суспільстві [9]. Підхід же втілює ці уявлення у конкретній дослідницькій практиці, наприклад, через системний, функціональний або порівняльний аналіз. Він обирає конкретний ракурс і дослідницький інструментарій для реалізації принципу, інтерпретуючи його відповідно до завдань дослідження.

Крім того, варто звернути увагу на те, що принципи та підходи не лише співіснують, але й перебувають у відносинах субординації. Принципи задають рамкові координати дослідження, тоді як підходи деталізують і конкретизують ці координати відповідно до предметного поля. Наприклад, принцип об'єктивності реалізується через застосування різних підходів — емпіричного, аналітичного, інтерпретативного — залежно від типу даних та особливостей правової проблематики. У цьому сенсі підхід виступає не лише інструментом, а й засобом адаптації принципу до конкретних умов дослідження, зберігаючи його концептуальну цілісність [10, с. 13-15].

І нарешті, важливо наголосити, що хоча принципи є відносно сталі, їх інтерпретація і співвідношення можуть змінюватися в залежності від розвитку науки. Нові наукові парадигми можуть трансформувати існуючі принципи або висунути нові, що, в свою чергу, зумовлює зміну підходів. У цьому контексті динаміка взаємодії між принципами та підходами є показником методологічної зрілості правової науки, її здатності не лише відображати об'єктивну правову реальність, а й активно конструювати нові горизонти її пізнання.

Методологія юриспруденції є складним і багатовимірним утворенням, яке об'єднує систему принципів, способів, прийомів і методів, що забезпечують ефективне дослідження державно-правових явищ. Центральне місце в цій системі займають правові теорії та понятійно-категоріальний апарат. Правова теорія, застосована як науковий метод, дає змогу аналізувати правову реальність, пояснювати її складні явища, виявляти нові властивості, прогнозувати розвиток і перевіряти істинність висновків. Поняття та категорії, закріплені у відповідних термінах і визначеннях, є основними «інструментами» юридичного дослідження, оскільки вони представляють собою узагальнені результати пізнання суттєвих властивостей, зв'язків і відношень державно-правових явищ [11, с. 58].

Розвиток методології юриспруденції продиктований зростаючою складністю державно-правової дійсності та необхідністю вдосконалення процесів її пізнання. З одного боку, з'являються нові методи, які більш точно відображають складну правову реальність, з іншого боку, традиційні методи постійно адаптуються до нових умов. Ця адаптація є не просто механічним перенесенням підходів із суміжних наук, таких як соціологія, філософія, політологія чи психологія, а супроводжується їхньою трансформацією для врахування специфіки правових об'єктів. Наприклад, соціологічні методи аналізу громадської думки або психологічні прийоми розуміння мотивів поведінки отримують у праві нове значення і застосування.

Методологія юриспруденції охоплює не лише теоретичні аспекти, але й практичні інструменти. Залежно від форми діяльності методи можуть бути пізнавальними, які застосовуються для створення нових знань, або практичними, спрямованими на розв'язання конкретних завдань. За формою мислення методи поділяються на раціональні, які ґрунтуються на логіці, та ірраціональні (інтуїтивні), що базуються на досвіді і чуттєвому сприйнятті. Усі ці підходи взаємодіють і доповнюють один одного, забезпечуючи комплексний і системний характер юридичних досліджень.

Особливістю методології є її структура, яка має вертикальний (ієрархічний) і горизонтальний (координаційний) виміри. Вертикальна

структура будується на підпорядкуванні елементів методології: від світоглядних засад, які визначають загальні напрями дослідження, до конкретних процедур, технік і прийомів, що використовуються для вирішення практичних завдань. Наприклад, світоглядні принципи визначають загальне розуміння права як явища, а процедури дослідження забезпечують детальний аналіз конкретного правового питання. Горизонтальна структура, у свою чергу, передбачає взаємодію елементів одного рівня, забезпечуючи їхню інтеграцію та узгодженість у межах наукового процесу [12, с. 25-30].

Методологія конкретних юридичних дисциплін, таких як криміналістика, адміністративне чи конституційне право, також має багаторівневу структуру. Вона включає загальнонаукові методи, які розробляються філософією чи логікою, галузеві методи, адаптовані до особливостей права, регіональні методи для аналізу специфічних явищ, і конкретні методи, спрямовані на вирішення окремих практичних завдань. Наприклад, у криміналістиці використовується спектральний аналіз для виявлення матеріальних доказів, а в адміністративному праві застосовуються методи моделювання для прогнозування наслідків правових рішень.

Одним із ключових завдань сучасної методології є гармонізація традиційних і новітніх підходів. Це означає, що поряд із класичними методами, такими як формально-логічний аналіз, дедукція чи аналогія, у правовій науці широко використовуються інноваційні методи, наприклад, комп'ютерне моделювання правових процесів або аналіз великих даних для оцінки ефективності правового регулювання. Усе це дозволяє правовій науці відповідати на сучасні виклики, забезпечуючи точність, всебічність і практичну значущість отриманих результатів.

Таким чином, методологія юриспруденції є не лише основою для дослідження державно-правової дійсності, але й засобом її вдосконалення. Її багатогранність і здатність до адаптації дозволяють інтегрувати найсучасніші підходи, забезпечуючи розвиток правової науки та її практичну значущість у сучасному світі.

Окреме наукове юридичне дослідження є основною формою отримання знань про державно-правові явища. Воно характеризується високим рівнем формалізації та конкретизації, що дозволяє за допомогою дослідницьких процедур детально вивчати властивості, зв'язки та взаємодії явищ [13, с. 88-90]. Таке дослідження передбачає чітко структурований процес, у рамках якого кожен етап виконує важливу функцію в досягненні наукової мети.

Структура юридичного дослідження зазвичай охоплює кілька ключових етапів. На початковому етапі відбувається постановка та уточнення завдання, що визначає напрями подальшого дослідження. Потім формулюються гіпотези або вихідні положення, які виступають основою для теоретичного аналізу. Гіпотези проходять формальну перевірку, піддаються критиці й оцінюванню. Важливим моментом є створення програми дослідження, що включає інструкції для збору емпіричних даних. Наступним етапом є проведення емпіричних досліджень, збір і обробка даних, після чого отримані результати співвідносяться із запропонованими гіпотезами. Оцінка гіпотез дозволяє прийняти або відхилити їх, а також сформулювати нові питання для подальших досліджень.

Емпірична частина дослідження займає центральне місце, адже для розуміння правового процесу чи явища необхідно отримати первинну інформацію, яка підлягає суворому добору й аналізу. У цьому контексті процедура дослідження є загальною системою дій і способом організації наукового пошуку. Вона відрізняється від методів тим, що об'єднує технічні, методичні й організаційні аспекти, які застосовуються в процесі дослідження [14, с. 30, 31].

Процедура дослідження складається з кількох основних елементів. Спосіб включає сукупність операцій зі збору, обробки та аналізу даних, характерних для конкретного методу. Техніка охоплює правила використання цих способів, забезпечуючи їх ефективність. Методика включає технічні прийоми, послідовність дій і їхню взаємозв'язок, що дозволяє досягати цілей дослідження. Засоби, як матеріальні, так і нематеріальні, є інструментами, за допомогою яких здійснюється збір, аналіз і узагальнення інформації.

На вибір елементів та правил процедури дослідження значно впливають компоненти методології більш високих рівнів, зокрема парадигми, методологічні підходи й методи. Парадигма визначає загальну концепцію дослідження, методологічні підходи задають його напрямок, а методи забезпечують реалізацію конкретних завдань. Завдяки такій взаємозалежності елементів методології юридичне дослідження набуває системного характеру, що дозволяє не лише отримувати знання про правові явища, але й формувати нові підходи до їхнього вивчення.

Отже, юридичне дослідження є процесом, у якому теоретичні аспекти поєднуються з практичними методиками і процедурами. Його багаторівнева структура забезпечує цілісність і логічну послідовність дій, спрямованих на глибоке розуміння державно-правових явищ, виявлення їхніх закономірностей та створення умов для подальшого розвитку правової науки.

Складність методологічної проблематики правової науки, яка була розглянута як багаторівнева та інтегрована система, доповнюється її розумінням як соціокультурного феномену. Це дозволяє враховувати специфіку сучасного пізнавального процесу, що відображає умови динамічного розвитку суспільства. У цьому контексті метод науки виступає не просто як технічний інструмент, а як спосіб впорядкування наукової діяльності, спрямованої на досягнення поставленої мети. Він забезпечує осмислення досліджуваного об'єкта шляхом його відображення у свідомості дослідника, що є ключовим етапом пізнавального процесу.

Відмінність наукового методу від методів правового регулювання полягає у їхньому функціональному призначенні. Методи науки спрямовані на пізнання, аналіз та систематизацію державно-правових явищ, тоді як методи правового регулювання орієнтовані на вплив та зміну правових відносин.

У своїй роботі Котюк О. прийшов до висновку, що методи правового регулювання є системним феноменом. Він визначив, що «метод правового регулювання вчені часто зводять до таких трьох «первинних» його способів як дозволи, приписи та заборони, оскільки ці методи завжди являють собою

систему, зумовлену предметом правового регулювання і його метою та завданнями в кожному конкретному випадку в цілому, а також необхідністю розв'язання конкретних окремих завдань, які виникають на різних його етапах. Адже фактично за змістом правового впливу на суб'єктів правовідносин серед методів правового регулювання розрізняють заборони, зобов'язання, дозволи, уповноваження, обмеження, рекомендації, установлення, заохочення, примус тощо, кожен з яких передбачає відповідний спосіб (форму) його застосування, зокрема: дозвіл – використання, зобов'язання – виконання, рекомендації – урахування, заборона – дотримання тощо. А оскільки перелік цих засобів не нескінченний, то не випадково одні й ті самі методи часто використовують і в різних видах правового регулювання, і за розв'язання різних завдань» [15, с. 41].

Таким чином, методологія юриспруденції інтегрує прийоми, способи та категорії, які забезпечують не лише пізнання правової реальності, але й упорядкування її дослідження. Її багатогранна структура дозволяє гармонійно поєднувати різні методологічні рівні, створюючи умови для глибокого і всебічного осмислення правових явищ. Це перетворює методологію на основний інструмент розвитку юриспруденції, що сприяє не лише створенню нових знань, але й їх практичному застосуванню.

Методологія юриспруденції в сучасних умовах є не лише інструментом для аналізу правової реальності, але й відображенням глибоких соціокультурних трансформацій, які впливають на наукові підходи та підвалини юриспруденції. Властива посттоталітарному суспільству методологічна криза, наслідки якої досі відчуваються в українській правовій науці, мала далекосяжні наслідки. Впродовж тривалого часу ідеологічний контроль, політизація науки та заперечення світоглядного плюралізму створювали перешкоди для її належного розвитку. Наукові методи замінялися ідеологемами, що не лише звужувало можливості дослідження правових явищ, але й деформувало саму сутність правознавства, перетворюючи його на засіб підтримки політичних режимів [16, с. 28, 29].

Перехід до світоглядно-методологічного плюралізму, хоча й став важливим етапом у подоланні цієї кризи, але і не позбавлений її. З одного боку, плюралізм відкриває нові можливості для інтердисциплінарних підходів, дозволяє інтегрувати до правової науки методи із суміжних дисциплін, таких як соціологія, політологія, економіка чи психологія. З іншого боку, він часто супроводжується еклектичним поєднанням різних підходів, що може створювати теоретичну невизначеність і суперечності. Унаслідок цього методологія може втрачати свою системність і логічну послідовність, що є ключовими вимогами для будь-якої науки.

Такі ситуації ставлять перед сучасною юриспруденцією завдання переосмислення фундаментальних основ методології. Правова наука має подолати залишкові рудименти ідеологічного підходу, інтегруючи інструменти, які дозволяють науковцям забезпечити більш глибоке і точне пізнання правової реальності, що і передбачає формування методології як складної багатопланової системи, яка охоплює не лише структуру знання, але й питання його класифікації, типології, адаптації до змінюваних умов. Йдеться про теорії, концепції, методи, способи та прийоми, які повинні відповідати вимогам сучасності та потребам правової практики.

Однією з важливих рис сучасної методології є її адаптивність. Вона змінюється відповідно до предмета дослідження та завдань, що постають перед правовою наукою. Здатність до адаптації дозволяє методології залишатися ефективною навіть у динамічних умовах сучасного суспільства [17].

В українській правовій науці відбувається глибокий процес оновлення методології. Йдеться не лише про збереження традиційних методів але й про їх переосмислення, доповнення сучасними засобами та підходами. Це стосується як розширення інструментарію для емпіричних досліджень, так і пошуку більш гнучких теоретичних підходів.

Методологія юриспруденції у сучасних умовах стає динамічним і багаторівневим механізмом, здатним адаптуватися до нових реалій, інтегрувати досягнення інших наук і відповідати потребам сучасного суспільства. Її розвиток

спрямований на подолання залишків методологічної кризи, формування цілісного і системного підходу до правових досліджень, що забезпечить як розвиток правової науки, так і підвищення її прикладної значущості.

Роль раціональних та ірраціональних засобів пізнання у формуванні методології юриспруденції має принципове значення, оскільки відображає глибоку суперечливість і багатогранність процесу пізнання. Правова наука, як і будь-яка інша галузь, потребує інтеграції логічного аналізу, чіткості та структурності з інтуїтивними та чуттєвими підходами, які дозволяють охопити ті аспекти реальності, що виходять за межі раціональної логіки. Ця єдність є не просто технічним поєднанням різних підходів, а фундаментальною характеристикою сучасного пізнання, яка забезпечує можливість встановлення істинного знання [18, с. 4-6].

На різних етапах розвитку науки раціональні та ірраціональні методи набували різної ваги. Однак у сучасному правознавстві акцент робиться саме на гармонійному поєднанні цих підходів. Конструювання правових концепцій передбачає не лише раціоналістичний підхід, що спирається на логіку, а й використання ірраціональних методів, таких як уява, інтуїція, воля, почуття, а іноді й віра. Наприклад, фундаментальні правові поняття, такі як «істина», «справедливість», «людина» чи «суспільство», спочатку можуть сприйматися інтуїтивно, а вже згодом піддаються раціональній обробці для створення логічної та науково обґрунтованої системи знань.

Сучасна юриспруденція визнає, що навіть за домінування раціонального мислення, ірраціональні елементи залишаються невіддільною частиною правового пізнання. Інтуїція, наприклад, може відігравати роль у судових процесах, де складність обставин та обмеженість доказів потребують від судді не лише раціонального аналізу, але й чуттєвого розуміння справедливості [19]. Водночас раціональність забезпечує необхідну об'єктивність, системність та науковість, що дозволяє звести ірраціональні аспекти до чітких методологічних рамок.

На основі переосмислення духовно-ментальних і логіко-інтелектуальних засобів пізнання було доведено, що раціональне мислення виконує провідну роль у процесі формування правового знання, залишаючись основою методології. Однак інтеграція ірраціональних елементів, таких як уява чи інтуїція, додає цій методології глибини і дозволяє охоплювати багатовимірні аспекти правової реальності.

Крім того, позанаукові аспекти пізнання, які базуються на ірраціональних методах, дедалі частіше використовуються у дослідженнях права для врахування суб'єктивного досвіду, суспільних настроїв і цінностей. Наприклад, соціологічні опитування, що іноді спираються на інтуїтивне сприйняття респондентів, дозволяють краще зрозуміти вплив законодавства на громадян або передбачити його ефективність. Включення таких підходів у методологію правознавства дає змогу розширити її межі, враховуючи не лише традиційні способи аналізу, але й емоційно-чуттєві елементи [20, с. 2-6].

Єдність раціональних та ірраціональних засобів пізнання є важливою ознакою сучасної методології юриспруденції. Вона забезпечує не лише аналітичну точність, але й дозволяє охоплювати складні та багатовимірні аспекти правової реальності. Це дає можливість для формування цілісного та гармонійного підходу до дослідження права, який відповідає сучасним вимогам науки і суспільства.

Взагалі, методи формальної логіки, такі як дедуктивний, індуктивний, системний, проблематичний і класифікаційний, мають значення для осмислення правової реальності, оскільки дозволяють досліднику будувати істинні висновки на основі існуючого знання та законів логічного мислення. Ці методи забезпечують упорядкування пізнавальної діяльності, що є особливо важливим для систематизації знань у сфері права. Проте кожен із цих методів має як сильні сторони, так і певні обмеження. Наприклад, дедуктивний метод, побудований на використанні силогістичної моделі аргументації, може призводити до надмірного формалізму, якщо його застосовувати без урахування конкретних особливостей правових явищ. Цей формалізм іноді обмежує здатність методу

адекватно відображати складну природу права, яка потребує комплексного підходу [21, с. 262].

У зв'язку з цим дослідження правових явищ вимагає поєднання логічних методів із іншими підходами, які враховують як раціональні, так і ірраціональні аспекти пізнання. Жоден із методів логіки, навіть найбільш структурований і теоретично обґрунтований, не може повністю охопити всі аспекти предмета дослідження, якщо його використовувати ізольовано. Саме поєднання методів дозволяє більш детально та об'єктивно аналізувати правові явища, що мають багатовимірну природу.

Окремо слід відзначити системний метод, який у сучасній методології правознавства займає особливе місце через свою здатність забезпечувати осмислення права як структурної єдності. Системний метод дозволяє аналізувати чинне законодавство у взаємозв'язку з іншими елементами правової системи, розкривати її внутрішню логіку та структурну організацію. Цей метод спрямований на розуміння права як цілісного явища, де всі його елементи взаємодіють у межах єдиної системи, забезпечуючи її функціонування.

Кравцова Т. зазначає, що системний метод застосовується до дослідження будь-яких системних об'єктів, причому найбільші результати він приносить у поєднанні зі складним системам, що не піддаються аналітичним методам наукового дослідження. Це відкриває великі перспективи в плані використання системного методу до вивчення такого складноорганізованого системного об'єкта як право [22, с. 164].

Однією з ключових особливостей системного методу є його здатність розкривати взаємозалежність правових норм, інститутів і принципів. Зокрема, він враховує аксіоматичні властивості права, такі як нормативність, структурованість і цілісність, що дозволяє глибше осмислювати не лише зовнішні прояви правових відносин, але й їхні внутрішні закономірності. Це робить системний підхід особливо корисним для аналізу правових реформ, планування законодавчих змін та вивчення функціонування правових систем у їхньому динамічному розвитку.

При цьому важливо наголосити, що системний метод не обмежується виключно теоретичним аналізом, але активно застосовується у практичних дослідженнях. Його використання дозволяє вирішувати як фундаментальні наукові питання, так і прикладні завдання, зокрема вивчення ефективності правового регулювання або аналіз функціонування окремих правових інститутів.

Історико-юридичні методи є важливою складовою правових досліджень, адже вони дають змогу аналізувати право не лише як статичне явище, але і як динамічний процес, що розвивається у відповідь на соціальні, економічні та політичні виклики. Вони допомагають осмислювати право через призму історичних змін, вивчати причини та наслідки цих змін, а також виявляти закономірності розвитку правових систем. Використання таких методів дозволяє забезпечити глибше розуміння права, його структури та функцій у різних історичних контекстах

Ніколаєнко Н. у своїй роботі навела цитату Ковалевського М. М. та й зазначила, що ««складно знайти в усій сучасній літературі більш стислий і тому більш сильний виклад тих думок, в силу яких більшість сучасних юристів не вважають за можливе наукову постановку свого предмета інакше, як за умови використання порівняльно-історичного методу», – зауважував Ковалевський М. М., маючи на увазі слова відомого німецького філософа Ніцше, який зазначав: «Поки правознавство не обіпреться на новий ґрунт, ґрунт порівняльно-історичного вивчення, з безплідними зіткненнями між абстрактними системами, що видають себе за філософію права, покінчено не буде» [23].

До числа історико-юридичних методів належать історико-порівняльний, еволюційний, періодизаційний, історико-герменевтичний, числовий і реконструктивний. Еволюційний метод спрямований на аналіз розвитку правових систем у контексті соціально-економічних і політичних перетворень. Періодизаційний метод дає змогу структурувати історію права на окремі етапи, що полегшує аналіз ключових моментів у його розвитку. Історико-герменевтичний підхід зосереджується на дослідженні джерел права, таких як

тексти законодавчих актів, судових рішень, правових доктрин, дозволяючи реконструювати їхній зміст у відповідному історичному контексті [24, с. 7-8].

Серед усіх методів особливе значення має історико-порівняльний підхід, який базується на процедурі зіставлення правових явищ, що існували у різних історичні періоди й у різних регіонах. Цей метод дозволяє не лише виявляти спільні риси й відмінності між правовими системами, але й аналізувати вплив конкретних історичних умов на їхнє функціонування. Наприклад, зіставлення правових систем різних країн у періоди революцій чи соціальних реформ допомагає зрозуміти, як соціально-економічні зміни впливають на законотворчість, правовий порядок і правову культуру.

Для ефективного застосування історико-порівняльного методу необхідно дотримуватися низки вимог. По-перше, аналіз має враховувати принцип «пам'яті права», що передбачає порівняння явищ, близьких за часом їх створення або існування. Це дозволяє уникнути помилок, пов'язаних із перенесенням характеристик одного правового явища на інше, яке виникло в зовсім іншому соціальному чи економічному контексті. По-друге, важливим є акцент на точності ідентифікації ознак явищ і їхніх сутнісних характеристик. Наприклад, при аналізі правових інститутів варто враховувати їхній зміст, функції та термінологію, яка могла змінюватися залежно від конкретного історичного періоду.

Гримич М. стверджує, що для історико-порівняльного методу надзвичайно важливим є визначення часових параметрів. Порівняльний аналіз може вестися в синхронічному (наприклад порівняння явищ, що існують в одній часовій площині), або в діахронічному зрізі (дослідження явища у динаміці протягом певного часового періоду). Саме за цим показником історико-порівняльний метод може бути синхронічним або діахронічним [25].

Додатковий потенціал історико-юридичних методів полягає у їхньому синтезі з іншими підходами, такими як термінологічний, еволюційний чи навіть соціологічний. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє забезпечити комплексний аналіз правових явищ. Наприклад, поєднання історико-

порівняльного методу з еволюційним дозволяє не лише виявити загальні тенденції розвитку права, але й зрозуміти, як конкретні правові норми змінювалися під впливом соціальних потреб.

Застосування історико-юридичних методів має важливе значення для вивчення правових реформ і прогнозування їхніх наслідків. Аналіз історичних прикладів дозволяє уникнути помилок у законодавчій діяльності, забезпечуючи краще розуміння того, як зміни у правовій системі впливають на суспільство. Крім того, історико-юридичні методи сприяють виявленню спадковості у праві, яка зберігає сталість правових систем навіть у періоди значних соціально-економічних трансформацій.

Догма права є фундаментальним елементом правознавства, що забезпечує систематизацію правового знання і слугує основою для формування та застосування права. На підставі загальної характеристики догми права було визначено її методологічні особливості, що спрямовані на пізнання права як системного явища. Таке дозволяє не лише вивчати правові норми та принципи, але й аналізувати їхню природу, функції та взаємозв'язки у межах правової системи

Сидоренко О. М. пропонує розглядати вузький та широкий підхід до розуміння догми права. Вона зазначає, що з точки зору вузького підходу, догма права постає як сукупність вихідних начал досягнення права в рамках тієї чи іншої школи права. Таке розуміння має своїм корінням римську догматичну юриспруденцію, коли догма права розуміється як продукт логічної розумової діяльності з узагальнення та систематизації розрізнених нормативних положень. Нескладно помітити, що такий підхід пропонує під догмою розуміти доктрину права.

Що ж до широкого підходу, то автор зазначає, що більш вдалим є широке розуміння догми права, суть якого полягає у тому, що при вирішенні питань юридичної догматики ми повинні орієнтуватися не лише на норми права взагалі, принципи права взагалі, правові відносини взагалі, але й на конкретні їх прояви: саме ці правові відносини, саме ці правові норми тощо. Таке розширення

природи догми права дозволяє пов'язати в єдине ціле юридичну науку та практику, а догма права стає одним з компонентів правової системи [26].

Методологія догми права базується на використанні різноманітних методів, які формують її зміст. Ці методи поділяються на дві основні групи: правотворчі та правозастосовні. Правотворчі методи охоплюють формування, структурування та закріплення правових норм. Вони використовуються для створення нових норм права, визначення їхнього змісту та встановлення меж їхнього регулювання. Наприклад, методи формування законодавчих актів чи встановлення принципів правового регулювання є ключовими у правотворчій діяльності.

Правозастосовні методи спрямовані на інтерпретацію, уточнення та конкретизацію правових норм під час їхнього застосування. Це включає аналіз законодавства, визначення його відповідності до конкретних правовідносин та забезпечення його реалізації у правовій практиці. Такі методи часто використовуються судами, адміністративними органами та іншими правозастосовними інституціями для розв'язання правових спорів, тлумачення норм права та прийняття рішень, які забезпечують їхнє ефективне функціонування [27, с. 183-185].

Окрім цього, у рамках методології догми права виділяються спеціальні методи, які застосовуються для дослідження та аналізу правового матеріалу. Серед них можна виділити методи догматичної еволюції, які дозволяють простежити зміни у правових концепціях і нормах у часі, методи догматично-правового аналізу, спрямовані на детальне вивчення правових текстів, а також політико-правовий метод, що враховує вплив політичних чинників на формування та реалізацію правових норм.

Особливістю методології догми права є її адаптивність до поточних потреб правового регулювання та юридичної практики. Вона передбачає дослідження правового матеріалу не лише в теоретичному, але й у прикладному аспекті, забезпечуючи зв'язок між правовою теорією та практикою. Це дозволяє

інтегрувати отримані знання у процес створення нових правових норм, вдосконалення законодавства чи вирішення конкретних правових питань [28].

Таким чином, методологія догми права відіграє ключову роль у правознавстві, забезпечуючи теоретичне обґрунтування правотворчої та правозастосовної діяльності. Її багатовимірний характер дозволяє досліджувати право як комплексне явище, враховуючи як його нормативні, так і прикладні аспекти. Це робить методологію догми права незамінним інструментом для системного осмислення правової реальності та забезпечення ефективного функціонування правової системи.

У методології юриспруденції значну увагу приділено специфічним методам, які використовуються для дослідження права з різних сторін, враховуючи його багатовимірність і зв'язок із соціальними, культурними та історичними факторами. До таких методів належать регулятивний, конструктивний, реконструктивний, антропоморфний, номенклатурний і культурно-правовий підходи. Ці методи забезпечують можливість вивчати право у різних контекстах, дозволяючи дослідникам отримати глибше розуміння його структури, функцій і місця в суспільстві [29, с. 11-12].

Особливе місце у дослідженнях займають методи, спрямовані на вивчення юридичного фольклору та міфології у правовій сфері. Ці підходи дозволяють створювати абстрактні моделі правових явищ, враховуючи культурні й історичні аспекти їхнього розвитку. Зокрема, методи класифікації юридичного фольклору і міфології сприяють узагальненню наукових знань, що особливо актуально для розуміння правових традицій і звичаїв у різних історичних періодах. Аналіз таких явищ виявляє зв'язок між правом і духовною сферою життя суспільства, дозволяючи розкрити їхню взаємодію та вплив на формування правових систем.

Дослідження в межах методології правознавства охоплює також застосування філософсько-правових, теологічно-правових і природно-правових методів. Філософсько-правовий підхід розглядається як один із ключових елементів методології, що дозволяє аналізувати право у взаємозв'язку з іншими елементами культури й суспільного життя. Цей метод орієнтований на вивчення

фундаментальних цінностей права, таких як справедливість, рівність, свобода, які є основою правової свідомості суспільства. Філософсько-правовий підхід також включає аналіз впливу правової діяльності на загальний культурний розвиток, враховуючи взаємодію права з іншими соціальними інститутами [30].

Теологічно-правовий метод займається вивченням впливу релігії та релігійних систем на формування права, особливо в історичних і традиційних суспільствах. Цей підхід досліджує правові системи, засновані на релігійному світогляді, вивчаючи їхню специфіку, механізми функціонування та зв'язок із міфологічною базою суспільства. Наприклад, аналіз релігійно-правових текстів, ідей чи організаційних утворень дозволяє глибше зрозуміти природу правових норм, які ґрунтуються на релігійних догмах. Теологічний метод також доповнюється іншими підходами, спрямованими на аналіз правових систем, які базуються на релігійно-етичних цінностях.

Природно-правовий метод визначається як спосіб дослідження, що концентрується на універсальних і гуманістичних цінностях права, таких як справедливість, рівність і свобода. Цей підхід передбачає аналіз права як об'єкта, що відображає позитивні та універсальні принципи суспільного устрою. Він акцентує увагу на тому, як право відображає загальнолюдські ідеали, забезпечуючи взаємодію між правовими нормами та моральними принципами.

Задорожна С. М. при дослідженні природно-правової основних принципів міжнародного права прийшла до висновку, що представники природно – правового напрямку в юриспруденції, завдяки використанню нових підходів та методів дослідження права, порушили надзвичайно важливу проблему природно-правової природи принципів міжнародного права. Природно-правовий підхід дає можливість показати, наскільки реально і ефективно реалізуються суб'єктивні права людей та достатньо оптимально задовольняються їх потреби [31, с. 13].

Інтеграція України у глобальний правовий простір та її поступ у напрямі європейської правової традиції визначили якісно новий вектор розвитку вітчизняної правової науки, зокрема на рівні її методологічного забезпечення.

Поступовий вихід із рамок національного нормативного позитивізму, характерного для пострадянської моделі правознавства, супроводжується активним запозиченням і трансформацією методів, що притаманні міжнародному праву, особливо у сфері прав людини та правової державності. Такий вплив не є механічним перенесенням готових інструментів, а радше передбачає глибоку концептуальну перебудову дослідницького мислення, системи правових орієнтирів і навіть парадигм пізнання.

Насамперед варто зазначити, що міжнародне право, зокрема його підгалузь — міжнародне право прав людини, сприяє формуванню ціннісно орієнтованої методології. У радянській традиції методологічне осмислення права здебільшого зводилось до формально-догматичного аналізу нормативного матеріалу, без сутнісного вивчення його цілей, обґрунтувань і антропоцентричних засад. Натомість сучасні міжнародні стандарти, вкорінені у таких універсальних документах як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [32], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [33], Європейська соціальна хартія [34], та інших, вимагають від науковця звернення до аксіологічного підґрунтя правових явищ.

Це зумовлює методологічний поворот у бік ціннісної герменевтики, яка передбачає тлумачення норм не лише в логіко-семантичному чи історико-догматичному ключі, а й крізь призму таких базових категорій, як гідність, свобода, справедливість, людяність. Такий підхід активно апробується в практиці Європейського суду з прав людини, прецеденти якого стали не лише джерелом права для української системи, а й джерелом методологічного натхнення. Показовим у цьому контексті є розвиток доктрини позитивних зобов'язань держави, що вимагає від національного законодавця та правозастосувача не просто пасивної невтручальності, а активної поведінки, спрямованої на реальне забезпечення прав [35].

Запровадження таких концептів у юридичну методологію України потребує модифікації самих критеріїв юридичного аналізу. Якщо раніше переважав формально-логічний підхід, який орієнтується на формальну

узгодженість і структурну досконалість норм, то нині дедалі більше уваги приділяється функціональному підходу, що оцінює ефективність правових механізмів у забезпеченні задекларованих правових благ. Саме міжнародне право стало каталізатором розширення дослідницького поля правознавства в бік міждисциплінарного аналізу, в якому правова норма розглядається в контексті соціального, культурного, економічного та етичного виміру.

Водночас міжнародне право вводить у методологію українського правознавства такі поняття, як мобільність джерел, конкуренція юрисдикцій, взаємодія правових систем. Традиційно українська правова наука була зорієнтована на ієрархічну структуру джерел, з домінуванням законодавчого тексту. Утім, з розширенням обов'язковості актів міжнародного права, включно з прецедентами міжнародних судів, виникає необхідність формування плюралістичної методології, здатної охопити багаторівневу правову реальність [36]. Інакше кажучи, юридичний аналіз сьогодні потребує не лише здатності інтерпретувати норму закону, а й розуміння її місця у глобальній правовій системі.

Надзвичайно важливим аспектом є вплив міжнародного права на розвиток методології правової держави як фундаментального орієнтира. Міжнародні документи, такі як Докладний звіт Венеційської комісії щодо верховенства права [37], розкривають методологічну складність цієї категорії. Вона більше не зводиться до формального панування закону, а постає як система, яка поєднує законність, правову визначеність, доступ до правосуддя, ефективний контроль за владою, поділ влади та права людини. Для правової науки це означає перехід до системного, комплексного аналізу правової матерії, у якому правова держава є не статичною моделлю, а динамічним процесом досягнення і підтримки балансу між владою і правом.

У цьому контексті методологія юриспруденції збагачується інструментарієм оціночного моделювання, яке дозволяє визначати рівень наближення до ідеалу правової держави за певними критеріями. Наприклад, аналіз незалежності судової влади чи ефективності правозахисних інституцій

більше не може бути здійснений лише на основі нормативних декларацій — він вимагає емпіричних даних, порівняльного аналізу, вивчення практик інших країн.

Крім того, міжнародно-правові стандарти стимулюють формування в українському правознавстві дискурсивної методології, яка визнає право не як завершену систему норм, а як відкритий комунікативний процес. У межах такого підходу правова реальність постає як результат взаємодії різних інституцій — державних, наддержавних, недержавних — і сама юридична істина має характер консенсусного результату фахової, публічної або судової аргументації [38]. Яскравим прикладом є практика Конституційного Суду України, який дедалі частіше звертається до міжнародних джерел, порівняльного аналізу, доктринального тлумачення, демонструючи тим самим постнормативний характер сучасного правового пізнання.

Зазначений вплив має ще один важливий наслідок — етизацію юридичної методології. Вимоги до правника сьогодні вже не обмежуються професійною компетентністю у сфері нормотворення чи правозастосування. Науковець і практик мають орієнтуватися на універсальні етичні засади: повагу до гідності, толерантність, недискримінацію, людяність [39]. Міжнародне право прав людини, особливо у його гуманітарному і правозахисному вимірі, формує новий тип юридичної свідомості, у якій метод пізнання не може бути відділений від цінностей. Це не означає відмову від об'єктивності, але засвідчує нове розуміння її — як відкритої, рефлексивної об'єктивності, що враховує людський вимір.

Таким чином, міжнародне право, зокрема у площині прав людини і правової держави, виконує роль методологічного імпульсу для української правової науки. Воно розширює її інструментарій, змінює фокус пізнання, збагачує методологічну культуру, формує нові стандарти правового мислення. У результаті відбувається поступовий перехід від нормативістської парадигми до плюралістичної, ціннісно навантаженої, міждисциплінарної моделі пізнання, яка відповідає сучасним викликам — від глобалізації до цифровізації, від гібридних загроз до поширення авторитарних практик [40].

Іншими словами, методологія правознавства в Україні вже не може існувати поза глобальним контекстом. Її оновлення — не примха, а необхідність, продиктована зобов'язаннями держави, очікуваннями суспільства і логікою розвитку науки. Міжнародне право в цьому процесі — не просто орієнтир, а активний чинник трансформації юридичного знання, який вимагає переосмислення основ, методів і цілей правового дослідження. Цей процес ще далекий від завершення, але вже сьогодні очевидно, що без глибокого включення міжнародно-правової методології українське правознавство не зможе ані вийти за межі традиційного нормативізму, ані повноцінно функціонувати в умовах правової держави XXI століття.

1.2. Методологічний потенціал принципу історизму в сучасній юриспруденції.

У науковому дискурсі важливо розмежовувати поняття історизму та принципу історизму, оскільки вони мають різне семантичне та методологічне навантаження.

Історизм становить собою широку філософсько-світоглядну установку, яка ґрунтується на визнанні історичної зумовленості соціальних і правових явищ, їхнього розвитку в часі, залежності від конкретного культурного та цивілізаційного контексту. Це – загальнотеоретичний підхід до пізнання дійсності, що має міждисциплінарний характер і виходить за межі суто юридичної методології [41, с.1].

Натомість принцип історизму є конкретизованим методологічним інструментом, який застосовується у процесі дослідження права. Він передбачає цілеспрямоване використання історичного підходу для інтерпретації юридичних категорій, норм і інституцій, а також врахування історичної динаміки при формуванні правових оцінок [42]. Таким чином, між поняттями існує співвідношення загального (історизм як філософська установка) і часткового (принцип історизму як прикладна методологічна настанова).

Водночас у межах цієї роботи свідомо ототожнюється ці два поняття, керуючись прагматичними міркуваннями. Така стилістична і термінологічна уніфікація спрямована на полегшення сприйняття тексту і запобігання надмірному теоретичному навантаженню.

У цьому контексті словосполучення «методологічний принцип історизму» виконує роль уточнювальної формули, яка фіксує належність принципу історизму до системи загальнонаукових і спеціально-юридичних методологічних засад. По суті, йдеться не про окреме відмінне поняття, а про більш точне позначення того самого змісту, що вкладається в категорію «принцип історизму»: у центрі залишається вимога аналізувати правові явища у їхній історичній динаміці, з урахуванням генези, еволюції та контексту виникнення.

З огляду на викладене, у подальшому тексті дисертації терміни «історизм», «принцип історизму» та «методологічний принцип історизму» використовуються як функціонально синонімічні позначення одного й того самого методологічного ядра, але з різним акцентом. Коли йдеться про загальну світоглядну рамку осмислення права в його історичній зумовленості, вживається поняття «історизм»; коли необхідно підкреслити нормативно-орієнтуючий характер відповідної вимоги для дослідника, застосовуються формули «принцип історизму» або «методологічний принцип історизму». Така термінологічна уніфікація є свідомим методичним прийомом, що дозволяє уникнути надмірного дроблення категоріального апарату, не нівелюючи при цьому концептуальних відтінків, закріплених у спеціальній літературі.

Історизм є одним із ключових принципів історичного пізнання, що сформувався в надрах філософської думки Нового часу. У середньовічній християнській традиції історія мала двоїстий характер – сакральний і мирський. Так, Августин Аврелій розглядав земну історію як відбиття вічного божественного задуму, де співіснують «Град Божий» і «Град Земний» [43].

Проте в епоху Просвітництва відбулася секуляризація історичного мислення: історію почали трактувати як автономний процес, підвладний

власним закономірностям, що підлягають раціональному аналізу. У цей період укорінилася ідея розвитку як основи історичного процесу, а історичні події стали вважатися результатом дії реальних суспільних сил, а не лише божественного провидіння [44]. Відтак принцип історизму утвердився як методологічна основа науки про історію. Історизм ґрунтується на ідеї еволюції – усі явища і процеси розглядаються в контексті їхнього зародження та поступового розвитку.

У XIX столітті цей принцип органічно увійшов до діалектичної та еволюціоністської методологій, ставши важливим інструментом гуманітарних і соціальних наук. Представники гегельянства та марксизму надавали йому центрального значення, наголошуючи на існуванні історичних закономірностей та детермінованості суспільних процесів. Гегель, зокрема, трактував історію як діалектичний рух до реалізації свободи через послідовність етапів, де кожен крок необхідний і логічно пов'язаний з попереднім та наступним [45].

Карл Маркс, своєю чергою, запропонував матеріалістичне розуміння історії: він вбачав рушієм історичних змін матеріальні умови життя і класову боротьбу, розглядаючи право як частину надбудови, що відображає економічний базис суспільства [46]. Завдяки їхнім ідеям принцип історизму зміцнився як універсальний підхід до аналізу розвитку суспільства, культури та права.

Історизм нерідко вступав у полеміку з іншими філософськими напрямками. Наприклад, філософія життя та екзистенціалізм відкидали зведення історичних явищ до загальних законів, наголошуючи на унікальності кожної події і неповторності досвіду особистості в історії. Таке бачення породило поняття «історичності», що акцентує увагу на суб'єктивному переживанні історичних подій їхніми безпосередніми учасниками. Попри те, що історизм прагне виявити об'єктивні закономірності, історичність нагадує про укоріненість кожного явища у своєму часовому та культурному контексті – ці підходи взаємодоповнюють одне одного.

Методологічні оцінки історизму були різними. Позитивісти XIX століття вважали, що наука повинна зосереджуватися на фактах, тому історичний

контекст часто ігнорувався. Так, К. Поппер назвав історизм «фальшивою доктриною», здатною породжувати міфи і псевдопрогнози [47].

Герменевтична традиція, навпаки, розглядала історизм як необхідний інструмент інтерпретації: будь-яке явище слід тлумачити з урахуванням історичного контексту його виникнення. Структуралізм ХХ століття акцентував увагу на позачасових структурах і надавав перевагу синхронному аналізу систем, випускаючи з уваги їхню еволюцію. Такий підхід, хоч і цінний для виявлення сталих елементів, не пояснює динаміки змін. Історизм же робить наголос на діяхронному вимірі – вивченні того, як явища змінюються з часом під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. На відміну від вузького формалізму, що нехтує неповторними аспектами історичних подій, принцип історизму підкреслює значущість конкретного контексту кожної епохи.

У сучасній науковій думці поняття «історизм» та «історичність» часто вживаються поряд, однак між ними є принципова різниця в акцентах. Історизм як методологічний принцип зосереджується на об'єктивних закономірностях історичного процесу, виходячи з того, що всі явища розвиваються за певними правилами, які можна раціонально осягнути.

Дослідник-історик, спираючись на історизм, вибудовує цілісну картину розвитку, виявляючи зв'язки між подіями, процесами та структурами. Це дозволяє простежити еволюцію об'єкта в контексті його внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків, сформулювати узагальнюючі теорії та моделі розвитку.

Наприклад, у правознавстві принцип історизму дає змогу проаналізувати зміну законодавчих систем під впливом соціально-економічних змін або вплив політичних трансформацій на розвиток правових інститутів [48]. Історичність, натомість, підкреслює унікальність і суб'єктивний вимір кожного історичного феномену. Якщо історизм прагне пояснити загальне, то історичність – висвітлити особливе: як конкретне явище «вписане» у свій час і середовище. Історичність стосується не лише об'єктивного існування явища, але й того, як його розуміли, яке значення йому надавали сучасники і учасники подій. Цей

підхід пов'язаний із герменевтикою та екзистенціалізмом, що акцентують увагу на індивідуальному досвіді.

Так, у правознавстві історичність проявляється через дослідження функціонування норм і законів у конкретному культурному середовищі, де їхня реальна дія визначається не лише формальною юридичною силою, а й впливом на суспільну свідомість [49].

Попри різницю акцентів, історизм і історичність доповнюють один одного. Історизм забезпечує системний погляд на історичний розвиток, тоді як історичність надає цьому погляду глибини, враховуючи неповторний досвід кожної доби. Наприклад, історизм виявляє загальну тенденцію до кодифікації законодавства у Європі в Новий час, а історичність досліджує, як конкретні кодифікації – скажімо, Наполеонівський кодекс – сприймалися сучасниками, які суспільні групи підтримували чи опиралися їх впровадженню. Таке поєднання дозволяє уникнути надмірних узагальнень і водночас не загубити унікальні риси явищ.

Відмінність проявляється і в методології дослідження. Історизм орієнтований на побудову широких теоретичних моделей розвитку, тоді як історичність – на детальний аналіз окремих випадків, які часто не вкладаються у жорсткі схеми. Історичність нагадує, що дослідник ніколи не може цілком усунути власну сучасну перспективу при інтерпретації явищ минулого. Зростання інтересу до міждисциплінарних досліджень робить розмежування історизму та історичності особливо актуальним.

Так, у соціології права історизм допомагає простежити еволюцію правових норм у зв'язку із розвитком соціальних структур, тоді як історичність показує, як ці норми сформувалися під впливом конкретних потреб та уявлень суспільства [50]. У політичній науці історизм дозволяє аналізувати трансформацію політичних інститутів, а історичність – зрозуміти, як ці інститути функціонували в різних культурах і як сприймалися громадянами [51, с. 681-686].

Історизм виступає фундаментальним методологічним принципом правової науки, адже саме він дозволяє досліджувати право як явище, що виникає, розвивається і змінюється під впливом конкретних історичних обставин [52, с. 30]. Це не лише теоретичний інструмент, але й особливий світоглядний підхід, що забезпечує глибокий зв'язок між правовими нормами та інститутами і їхнім історичним контекстом.

Як слушно зазначено у роботі Н. В. Єфремової та О. В. Горяги, сутність історичного методу полягає у тому, що процес розвитку державно-правових явищ відтворюється в усій багатогранності, в усій повноті – із усіма випадковостями, зигзагами, частковостями, що перекручують об'єктивну логіку розвитку; із усім позитивним, що накопичено історичним досвідом. При логічному дослідженні держави і права важливо відволіктися від усіх випадків, окремих фактів, особливостей, несуттєвого, тобто теоретично відтворити об'єкт у сутнісних, закономірних зв'язках, уявити необхідне – загальне і особливе – у процесі розвитку того чи іншого явища. Метод єдності історичного і логічного в теорії держави і права служить методологічною основою дослідження як закономірностей виникнення і розвитку держави і права, так і закономірностей держави і права, «що встановилися [52, с. 26]

З позицій історизму правові явища осмислюються в їхній динаміці: враховується не лише їх актуальний стан на певний момент, але й тривалий історичний вплив, спадкоємність або розрив у розвитку. Особливістю історизму є здатність виявляти закономірності розвитку права на основі аналізу його історичних витоків і трансформацій [53, с. 57-58]. Право не існує у вакуумі – воно завжди відображає соціально-економічні та культурні умови свого часу.

Відтак правова система не є статичною; вона постійно змінюється під впливом суспільних викликів, віддзеркалюючи нові реалії. Історизм дає досліднику змогу не тільки фіксувати такі зміни, але й пояснювати їхні причини та наслідки, простежувати взаємозв'язки. Наприклад, історія кодифікацій права в європейських країнах демонструє, як процеси централізації влади та індустріалізації у XIX столітті сприяли формуванню розгалужених,

систематизованих правових систем, що відповідали потребам тогочасного суспільства.

Важливою функцією історизму є врахування унікальності кожного історичного періоду. Кожна доба формує право по-своєму, надаючи загальним поняттям специфічного значення. Історизм дозволяє уникнути надмірних абстракцій, характерних для відсторонених теоретичних моделей, і зосередитися на конкретних особливостях правових систем.

Наприклад, для адекватного вивчення середньовічного права необхідно врахувати визначальну роль церкви та релігійних традицій у правотворенні, тоді як аналіз сучасного права неможливий без розгляду економічних і політичних факторів його розвитку [54]. Історизм також допомагає виявити історичну спадкоємність у праві. Жодна правова система не виникає «з нуля» – вона спирається на попередній досвід, адаптуючи його до нових умов.

За допомогою історизму можна розкрити механізми такої адаптації та простежити, як певні правові ідеї та інститути зберігаються або модифікуються з часом. Це особливо важливо для національних систем, де правова культура містить пласт історичної пам'яті. Наприклад, рецепція римського приватного права в середньовічній Європі не лише забезпечила спільну основу для багатьох сучасних цивільно-правових систем, але й створила місток між різними епохами, багато принципів римського права (договірна свобода, захист власності тощо) залишаються актуальними й нині [55].

Принцип історизму сприяє і критичному переосмисленню правових концепцій. Історичний аналіз розвитку тієї чи іншої теорії або норми дозволяє оцінити її ефективність у минулому та актуальність сьогодні. Те, що колись вважалося універсальною істиною, у нових умовах може втрачати чинність.

Так, ідеї природного права, сформульовані у XVIII столітті та покладені в основу багатьох конституцій, згодом зазнали трансформацій під впливом нових викликів – боротьби за права людини, гендерної рівності, екологічної безпеки. Через призму історизму можна побачити, як змінювалися уявлення про свободу,

рівність, справедливість і які нові проблеми постали перед цими концепціями за умов науково-технічного прогресу та глобалізації [56].

Науковий аналіз підтверджує: історизм є інструментом, що не лише пояснює минуле, а й проектує майбутнє. Знання історичного досвіду в праві дозволяє законодавцям уникати повторення старих помилок і запроваджувати інновації, спираючись на перевірені часом принципи. Наприклад, досвід реформ кримінального права свідчить, що надмірно репресивне законодавство в минулому часто приводило до суспільного невдоволення; врахування цього у сучасних реформах сприяє пошуку більш справедливого балансу між покаранням і перевихованням [57]. Історизм тут стає своєрідною «пам'яттю» правової науки, яка застерігає від крайнощів і вказує напрям модернізації.

Нарешті, принцип історизму має особливе значення для постколоніальних і посттоталітарних суспільств. Він використовується як засіб деколонізації правової свідомості: через вивчення історії права такі суспільства намагаються переосмислити нав'язану колоніальну чи авторитарну правову спадщину і віднайти власну ідентичність. В Україні, приміром, принцип історизму відіграє важливу роль у подоланні рудиментів радянського права та розбудові національної правової системи [58]. Аналіз юридичних ідей минулого – від «Руської Правди» до права козацької доби та законодавства Української Народної Республіки – надихає сучасних реформаторів на відродження тяглості правових традицій, перерваної зовнішніми впливами.

Право як суспільний феномен невіддільне від історичного контексту, в якому воно функціонує. Принцип історизму дозволяє побачити, як зміни у суспільстві відбивалися на розвитку правових норм і інститутів. Однією з базових закономірностей є вплив соціально-економічних трансформацій на право. Зміна економічного укладу суспільства, наприклад від аграрного до індустріального, супроводжується і змінами в правовій системі. Перехід від натурального господарства до ринкової економіки в Європі XVI–XVIII ст. спричинив відмирання феодального права і становлення буржуазного права, що захищало приватну власність і договірну свободу [59].

Нові явища – розвиток промисловості, урбанізація, поява найманої праці – зумовили появу трудового законодавства для регулювання відносин між найманими працівниками і роботодавцями. Так, у XIX ст. під впливом індустріалізації постали перші закони, що обмежували робочий час, регулювали умови праці та захищали права робітників. Історизм наочно демонструє й еволюцію форм правового регулювання. На ранніх етапах розвитку суспільства право мало характер звичаїв і традицій, не будучи кодифікованим.

З розбудовою державності виникла потреба у впорядкуванні правових норм, що привело до кодифікації – створення єдиних систематизованих збірників законів. Знаковими прикладами ранніх кодифікацій є Закони Хаммурапі в Стародавньому Вавилоні [60], «Дванадцять таблиць» у Римі [61] та багато століть потому – Наполеонівський цивільний кодекс 1804 року [62]. Кожен із цих актів став відповіддю на потребу забезпечити правову визначеність і єдність у суспільстві.

Андрієвич В. М., наприклад, виділяє такі причини появи Законів Хаммурапі:

1. На той час Вавилон був великою державою. У зв'язку з цим виникла необхідність встановити єдині закони на території всієї держави, які б регулювали правові питання і відносини.

2. Стремління рабовласників, знаті, заможних людей, жерців чітко визначити свої права і привілеї, забезпечити своє майно від зазіхань інших.

3. Поляризація багатих і бідних неминуче вела до загострення соціальної напруги в суспільстві. Для згладження суперечностей слід було законодавчо обмежити боргове рабство, захистити орендаря від свавілля землевласника, урегулювати інші питання життя суспільства [60, с. 609].

Зокрема, Наполеонівський кодекс, ухвалений після Французької революції, відобразив нові принципи рівності перед законом, недоторканності приватної власності та свободи договорів. Аналіз таких історичних прикладів крізь призму історизму допомагає збагнути, як конкретні суспільні умови формували правові інститути і як останні впливали на подальший розвиток суспільства.

Принцип історизму підкреслює, що право ніколи не залишається незмінним. Його динаміка зумовлена необхідністю відповідати актуальним соціальним і економічним реаліям. Закони, які видавалися «вічними» в одну епоху, можуть застаріти або втратити чинність в іншу. Так, ідеї природного права, народжені епохою Просвітництва, були покладені в основу конституційних актів кінця XVIII ст., але надалі зазнали змін: у XX ст. вони знайшли відображення в концепції прав людини, набули гендерного виміру та екологічної складової.

Базові правові принципи – справедливість, свобода, верховенство закону – теж історично мінливі, їх трактування залежить від культурних і політичних умов конкретної доби [63]. Історизм дозволяє побачити цю гнучкість і адаптивність права, простежуючи, як загальні ідеали наповнюються новим змістом.

Кожне правове явище формується в конкретній історичній реальності, яка визначає його сутність і функції. Наприклад, римське право – фундамент сучасних континентальних правових систем – розвивалося в умовах Римської імперії, виконуючи роль регулятора торговельних відносин, засобу підтримання правової єдності й управління величезними територіями [64]. У Середньовіччі центральне місце посідає канонічне право, адже Католицька церква була провідним соціально-політичним інститутом у Європі [65]. Історизм дозволяє аналізувати правові явища не ізольовано, а у взаємозв'язку із суспільними процесами – соціальними конфліктами, економічними реформами, політичною централізацією [66, с. 3], – що дає цілісне уявлення про їхню природу.

За допомогою історизму можна дослідити і трансформацію конкретних правових інститутів під впливом часу. Наприклад, інститут власності пройшов шлях від колективних форм володіння в родоплемінному суспільстві до приватної власності, яка лягла в основу капіталістичної економіки. Інститут шлюбу еволюціонував від середньовічних патріархальних моделей до сучасних уявлень про рівність подружжя. Аналізуючи ці процеси, історизм з'ясовує, які

фактори сприяли змінам правових інститутів і як право пристосовується до нових реалій.

Принцип історизму прояснює і межі стабільності правових систем, тобто баланс між традицією та зміною. Правові системи ефективні настільки, наскільки вони здатні реагувати на нові виклики, не втрачаючи спадкоємності із минулим. У сучасних умовах ми спостерігаємо, як давні правові концепти – наприклад, принцип рівності перед законом чи справедливого судочинства – наповнюються новим змістом під впливом процесів глобалізації [67].

Одночасно низка базових ідей (таких, як ідея верховенства права) залишається стрижнем правових систем протягом століть, хоча форми їх реалізації змінюються. Історизм показує, що життєздатність права полягає в умінні знайти компроміс між збереженням фундаментальних принципів і їх пристосуванням до сучасних умов. Він висвітлює і взаємодію права з іншими сферами суспільства – культурою, релігією, економікою, політикою. У середньовічній Європі правова культура формувалася під відчутним впливом релігійних уявлень, які задавали етичні орієнтири законодавству. Натомість у модерну добу право дедалі більше секуляризувалося, перетворюючись на самостійну систему регулювання суспільних відносин. Однак і в XX–XXI ст. суспільні цінності та ідеали продовжують визначати напрям правового розвитку. Так, зростання уваги до прав людини після Другої світової війни було зумовлене усвідомленням трагедій тоталітаризму – це виявилось в ухваленні Загальної декларації прав людини 1948 року [68], яка вплинула на формування новітніх конституцій і міжнародного права.

Через історизм можна простежити, як зміни суспільних очікувань – наприклад, запит на соціальну рівність чи безпеку – трансформують правові інститути. У межах історизму закономірності розвитку права розглядаються і на міжкультурному рівні. Рецепція чужоземних правових ідей – поширений історичний феномен. Відомий приклад – запозичення римського права в середньовічній Європі, що дало поштовх розвитку єдиної європейської правової традиції (континентального цивільного права).

Принцип історизму дозволяє дослідити, як запозичені ідеї адаптувалися до локальних умов, які елементи були успішно інтегровані, а які відкинуті як несумісні. Наприклад, розвиток японського права у другій половині XIX ст. відбувався шляхом активного засвоєння європейських (передусім німецьких і французьких) правових принципів, але на ґрунті власної традиції, що дало синтез своєрідної системи [69]. Історизм дає змогу зрозуміти цей процес як поєднання стабільності (збереження національної ідентичності) і змін (запровадження нових норм), що забезпечило успіх реформ.

Яскравий приклад міжкультурного обміну – вплив римського права. Його рецепція забезпечила спадкоємність правових понять у Європі, створивши спільне підґрунтя для національних систем. Той факт, що основоположні принципи римського приватного права зберегли значення протягом століть, свідчить про глибоку системність правової традиції [70]. Водночас історизм фіксує і варіативність: у різних країнах рецепція відбувалася по-різному, і римські концепти адаптувалися до потреб феодального чи буржуазного суспільства. Так, у Німеччині рецепція римського права (XVI ст.) сприяла унормуванню приватноправових відносин, а в Англії домінувало загальне право, хоча й воно частково зазнало впливу римських ідей через канонічну та торговельну практику.

Принцип історизму міцно вкоренився у західній правовій науці, ставши її невід’ємною методологічною основою, тоді як в українській правовій думці його розвиток відбувався у складніших умовах.

Відмінності історичного шляху, культурних впливів та політичних обставин спричинили неоднакове трактування історизму у цих традиціях. У Західній Європі вже в добу Просвітництва почали усвідомлювати важливість принципу історизму до права. Шарль Луї де Монтеск’є у праці «Про дух законів» наголошував, що закони країни залежать від її клімату, релігії, устрою, тобто від історичних та соціальних чинників розвитку суспільства. Інакше кажучи, правова система повинна розумітися через призму історичного контексту.

У XIX столітті набула розквіту історична школа права (Фрідріх Карл фон Савіньї та ін.), представники якої стверджували, що право є витвором «народного духу» і розвивається органічно разом із народом. Вона запропонувала новий підхід до розуміння права, зосереджений на його історичній і соціокультурній еволюції. Головними ідеологами цієї школи стали Густав Гуго та Фрідріх Карл фон Савіньї, чий теоретичні погляди значною мірою визначили напрямок розвитку європейської правової науки.

Густав Гуго, один із засновників історичної школи права, у своїй праці «Курс природного права як філософії позитивного права» обґрунтував ідею, що право не є продуктом штучного конструювання, а виникає поступово в процесі розвитку суспільства [71, с. 564]. Він наголошував, що право формується під впливом історичних, культурних і соціальних чинників, які забезпечують його тісний зв'язок із реальністю. Гуго критикував абстрактний характер природного права, яке, за його переконанням, ігнорувало специфіку конкретних історичних умов. Одним із центральних концептів Гуго стала ідея «духу народу», відповідно до якої право відображає традиції, ментальність і потреби суспільства. Ця думка заклала підвалини для розгляду права не лише як системи норм, а й як культурного феномена.

Ідеї Гуго були суттєво розвинуті Фрідріхом Карлом фон Савіньї, який став центральною фігурою історичної школи права. У своїй праці «Про покликання нашого часу щодо законодавства і правознавства» Савіньї обґрунтував тезу про те, що право є органічним продуктом історичного розвитку [72, с. 202, 204]. Він вважав, що право виникає не внаслідок цілеспрямованих дій законодавців, а з колективного досвіду народу, який втілюється в його культурних і соціальних інститутах. Ця ідея протиставлялася раціоналістичним спробам нав'язати праву універсальні норми, які не враховують історичної специфіки. Савіньї гостро критикував швидкі та неадаптовані до історичного контексту кодифікації, стверджуючи, що подібні підходи руйнують природний розвиток права і його зв'язок із традиціями.

Особливе місце в теорії Савіньї займала роль юристів як носіїв правової культури. Він підкреслював, що саме юристи мають досліджувати історичні джерела права, систематизувати їх і тлумачити у відповідності до «духу народу». Цей підхід дозволяв забезпечити неперервність і стійкість правової системи, зберігаючи її зв'язок із суспільством, яке вона обслуговує.

Історична школа права мала визначальний вплив на формування правових систем континентальної Європи, зокрема німецького права. Ідеї Гуго та Савіньї сприяли утвердженню історичного методу як одного з ключових інструментів правової науки. Цей метод дозволив розглядати право як складний і динамічний феномен, що розвивається разом із суспільством, враховуючи його унікальні історичні та культурні особливості. Завдяки цьому історична школа права залишається важливим орієнтиром для сучасних дослідників, які прагнуть глибшого розуміння еволюції правових систем та їхнього місця в суспільстві.

Соціологічна юриспруденція (Е. Дюркгейм, М. Вебер та інші) досліджувала право у взаємодії з історично змінними соціальними інститутами – економікою, сім'єю, державою – і прагнула з'ясувати, як історичні зрушення (урбанізація, секуляризація, бюрократизація тощо) позначаються на праві [73]. У США виник напрям правового реалізму, прихильники якого (О. Холмс, К. Ллевеллін та ін.) закликали вивчати реальну судову практику та розуміти право як живий процес, що відбувається в історичному контексті, а не лише як сукупність абстрактних норм [74].

Розвиток принципу історизму в Україні відбувався під впливом непростих історичних умов. Українські землі тривалий час перебували у складі чужоземних держав (Річ Посполита, Московське царство, Російська та Австро-Угорська імперії, Радянський Союз). Це спричинило багат шаровість української правової культури: вона увібрала елементи різних правових систем, але водночас довго не мала можливості для самостійного еволюційного розвитку.

Відсутність власної державності та політика русифікації/полонізації гальмували формування національної правничої школи. Незважаючи на це, вже у другій половині XIX ст. окремі українські мислителі намагалися застосувати

принцип історизму до права, пов'язуючи його з національною ідеєю. Михайло Драгоманов, зокрема, досліджував звичаєве право українського селянства і підкреслював, що саме воно, а не імперські укази, відображає правові уявлення народу [75]. Він вважав, що право має розвиватися «знизу», виходячи з потреб і свідомості суспільства, а не нав'язуватися «згори».

«Забезпечення особистих прав і громадського та місцевого самоврядування слугує кращою гарантією і прав національних, які, за сутністю, є нічим іншим, як права особисті; недоторканість певних особливостей осіб і забезпечення для цих осіб найбільш природних способів і шляхів розвитку до загальнолюдського ідеалу», - роз'яснював Драгоманов власну точку зору [75].

Такий підхід перегукувався з ідеями історичної школи (Савіньї), але в українському контексті набував ще і політичного забарвлення – як частина боротьби за національну самобутність. У добу тоталітаризму (радянський період) українська правова наука розвивалася під жорстким ідеологічним контролем.

Марксистсько-ленінська доктрина визнавала право надбудовою над економічним базисом, тому історичний аналіз права зводився до висвітлення зміни суспільно-економічних формацій і класової боротьби. Хоча такий підхід визнавав історичність права, він був вкрай редукціоністським – ігнорував культурні, національні, регіональні особливості.

У цей період проводилися дослідження з історії права України (наприклад, вивчення звичаєвого права), але їх результати інтерпретувалися винятково через призму «боротьби трудящих за свої права», що звужувало і спотворювало наукові висновки. Попри це, радянська історико-правова школа накопичила значний емпіричний матеріал. Сучасні українські вчені, звільняючись від ідеологічних нашарувань, переосмислюють його – адже сьогодні при дослідженні історизму враховується і радянська наукова спадщина як частина нашого багатоманітного правового доробку [76].

Хоч би якою суперечливою вона була, її вивчення допомагає зрозуміти витoki багатьох сучасних проблем правової культури. Здобуття Україною

незалежності у 1991 році відкрило можливості для відродження національної правничої думки на засадах історизму. Останні десятиліття характеризуються деколонізацією правової науки, поверненням до забутих або заборонених раніше тем.

Українські дослідники активно вивчають історію вітчизняного права – від правових звичаїв княжої доби, магдебурзького права українських міст, до права доби козацтва та українських державних утворень початку ХХ ст. – прагнучи встановити наступність і зв'язок цих традицій із сучасністю. Паралельно відбувається критичний аналіз впливу колоніальних та тоталітарних практик. Усвідомлення того, як зовнішні сили формували правову свідомість українців, дозволяє точніше визначити напрям реформ, необхідних для утвердження власне українських правових цінностей.

Так, у незалежній Україні принцип історизму надихає реформаторів звертатися до досвіду Конституції Пилипа Орлика при розбудові інститутів сучасної демократії, нагадуючи про давнє коріння ідеї правової держави на нашій землі. Нині українська правнича школа намагається гармонізувати європейські підходи з національною традицією. Принцип історизму став дороговказом у цьому процесі, адже він вимагає врахування історичних особливостей країни при запозиченні чужого досвіду. Наприклад, адаптуючи європейське законодавство в межах євроінтеграції, українські правники зважають на власні історичні реалії, щоб реформи були дієвими та сприйнятими суспільством. Як наслідок, історизм служить для України методологічним підґрунтям відновлення і збереження правової ідентичності, не ізольовано від світу, але із повагою до свого минулого.

Одним із найважливіших застосувань принципу історизму є осмислення явища правового плюралізму — ситуації, коли в межах однієї правової системи співіснують різні, іноді суперечливі правові традиції, норми та інститути. Таке співіснування може бути результатом як колоніального минулого, так і процесів глобалізації чи федералізації. Історизм у цьому контексті є не просто описовим інструментом, а засобом виявлення структурної логіки гібридної системи — її

шаруватості, механізмів взаємодії компонентів, історичних причин їх виникнення та збереження.

В українському правовому просторі правовий плюралізм має особливо складний і поліфонічний характер. Він зумовлений тривалою відсутністю державної суб'єктності, а також послідовним впливом різних правових традицій: звичаєвого права, магдебурзького права, литовсько-польського, австрійського, російського та радянського права

У своєму дослідженні Богачова Л. Л. та Магда Є. В. прийшли до висновку, що правова система України зберігає певні залишки попередньої, соціалістичної системи, вона має статус правової системи перехідного типу. За формально юридичними ознаками національна правова система тяжіє до романо-германського права, а отже, успадковує західну правову традицію. На сучасному етапі вітчизняна правова система відчуває вплив глобалізаційних процесів і потребує оптимізації [77, с. 30].

У результаті в сучасному законодавстві і правовій культурі співіснують елементи, що належать до різних типів правових систем, часто несумісні за логікою. Історизм у цьому випадку дозволяє пояснити джерела цієї фрагментарності, виявити незавершені рецепції та приховані спадкові елементи, які формують сучасну правову ідентичність України.

Застосування історизму дає змогу уникнути спрощених уніфікацій, які штучно усувають багатоманітність, що має глибоко вкорінене історичне походження. Наприклад, у сфері адміністративного устрою ще й досі помітні сліди як радянської централізації, так і доіндустріального місцевого самоврядування. Аналогічно, в господарському праві співіснують радянські рудименти директивної економіки з елементами сучасного ринкового регулювання.

Проте, у 2025 році Господарський кодекс України таки втратив свою чинність. Сегал Є. А. зазначає, що Господарський кодекс України істотним чином регулював господарські відносини, але з часом виявилися його недоліки, такі як фрагментарність правових норм і суперечності з іншими законодавчими

актами. Це викликало необхідність його перегляду та вдосконалення. Основні аргументи за скасування Господарського кодексу включають усунення правових колізій і суперечностей між Господарським та Цивільним кодексами, що сприятиме більш узгодженому правовому регулюванню господарських відносин і підвищенню прозорості для суб'єктів господарювання [78, с. 390].

Крім того, принцип історизму є ефективним засобом інституційної діагностики в межах гібридних систем. Він дозволяє ідентифікувати причини неузгодженості норм, нерівномірності реформи, правового нігілізму. Коли правова система є продуктом нашарувань, її функціонування неможливо зрозуміти через лінійне тлумачення норм — потрібно реконструювати історичні траєкторії кожного з її компонентів. Такий підхід має надзвичайну евристичну цінність для розробки концепцій реформування — зокрема, в судовій системі, кримінальному праві чи трудовому законодавстві.

У ширшому сенсі історизм, застосований до правового плюралізму, відкриває шлях до субстанційної гармонізації, тобто до такого узгодження норм і практик, яке базується не лише на формальній уніфікації, а на розумінні і визнанні історичної логіки їх існування. У цьому контексті історизм виступає не лише засобом пояснення складної правової дійсності, а й методологією її цілісного оновлення. Він дозволяє трансформувати гібридну систему не шляхом заперечення її історії, а через усвідомлене і критичне прийняття її як багатовимірного спадку, з якого можна конструювати сучасну, дієздатну і легітимну правову архітектуру.

Однією з переваг історизму є його універсальність і здатність інтегруватися з іншими підходами, утворюючи комплексні методології дослідження. У правознавстві це виявляється у поєднанні історичного методу з герменевтичним, соціологічним, економічним, структурним аналізом тощо, що дає глибше розуміння права.

Герменевтика (мистецтво тлумачення) традиційно наголошує на необхідності розглядати правові тексти у контексті, в якому вони створені. Історизм органічно доповнює герменевтику, додаючи до інтерпретації часовий

вимір. Якщо герменевтика вимагає розуміти, що мав на увазі автор закону чи договору, виходячи з тогочасних реалій, то історизм дозволяє з'ясувати, як ці реалії склалися і змінювалися надалі. Наприклад, тлумачення конституції держави потребує знання політичних і соціальних обставин часу її ухвалення: герменевтика досліджує зміст конституційних норм, а історизм – історичні умови, які зумовили появу саме таких норм та їх наступну еволюцію.

В судовій практиці це проявляється через використання методу *travaux préparatoires* – аналізу матеріалів підготовки закону, дебатів, історії створення норм [79, с. 146]. Такий підхід забезпечує більш автентичне і глибоке тлумачення, запобігаючи анахронізмам. Соціологія права вивчає право у його взаємозв'язку з суспільством, приділяючи увагу реальній дії норм, соціальній обумовленості законодавства, правосвідомості та поведінці суб'єктів.

Історизм у сучасному правознавстві виконує не лише функцію аналізу предмета дослідження, а й слугує інструментом саморефлексії сучасної юриспруденції як пізнавальної практики. Переосмислення власної історії, методів, парадигм і етапів розвитку — невід'ємна ознака зрілої наукової традиції. Історизм у цій перспективі постає як метатеоретичний принцип, що дозволяє усвідомити саму динаміку юридичного знання: його залежність від суспільного контексту, ідеологічних впливів, еволюції цінностей та епістемологічних установок.

Правова наука не є нейтральною щодо історії: вона формувалася в умовах певних політичних режимів, відповідала на виклики свого часу, змінювала акценти, стиль і метод. Історизм дозволяє відтворити хронологію цих зрушень, починаючи від догматичного тлумачення норм у межах природного або позитивістського права — до соціологічного, критичного, постструктуралістського та феміністського правознавства. Кожна з цих методологій відображає не лише нові об'єкти дослідження, а й зміну самої парадигми пізнання, яку історизм допомагає усвідомити як історичну подію, а не як випадкову зміну інструментів [80, с. 7].

Застосування історизму до аналізу самої правової науки виявляє внутрішні цикли, поворотні точки, реакції на соціальні травми і глобальні трансформації. Наприклад, зростання інтересу до прав людини після Другої світової війни, інституціоналізація екологічного права у відповідь на техногенні катастрофи, поява біоправа в умовах розвитку медичних технологій — усе це є реакцією не лише юридичної практики, а й правової теорії на історичну ситуацію. Історизм дозволяє побачити в цих змінах не випадковість, а закономірну інтелектуальну еволюцію, що має власну логіку й темп.

Крім того, історизм є засобом деконструкції домінантних моделей знання, які видаються універсальними, хоча насправді є результатом конкретного історичного вибору. Він дозволяє критично переосмислити юридичну канонічність, поставити під сумнів нормативну гегемонію певних правових шкіл, мов, систем або джерел. Завдяки цьому відкривається простір для епістемічної рівності різних правових традицій, включаючи локальні, постколоніальні, маргіналізовані досі голоси. Історизм тим самим сприяє відкриттю правової науки як багатоголосого дискурсу, де минуле не диктує майбутнє, але дозволяє краще його уявити.

Принцип історизму у правовій науці — це не лише засіб «дивитися назад», а й метод осмислення власної інтелектуальної ідентичності, виявлення спадковості, розривів, фальсифікацій, забутих концептів, відкинутих парадигм. Він дає змогу побачити правову науку як живий організм, здатний до критичного самоаналізу, до інтеграції нових сенсів без втрати наукової цілісності. У такому підході історизм стає не лише елементом методології, а й ознакою наукової гідності: вміння пам'ятати, переосмислювати й не боятися змін.

Історизм збагачує соціологічний підхід, оскільки показує, як ці взаємозв'язки змінювалися в часі. Наприклад, історичний аналіз виникнення і розвитку трудового права у XIX–XX ст. демонструє, що поява законів про працю була реакцією на потужний робітничий рух і зміну ставлення суспільства до найманої праці [81]. Соціологічний аналіз доповнює це розумінням того, як ті закони вплинули на зниження соціальної напруги і змінили відносини між

працею і капіталом. Таким чином, інтеграція історизму і соціології права дозволяє побачити право одночасно як продукт свого часу і як чинник соціальних змін.

Економічний підхід до права фокусується на тому, як правові норми впливають на економічну поведінку і результати, та як економічні явища диктують необхідність правового регулювання. Історизм надає цьому підходу ретроспективу: він з'ясовує, як економічні трансформації (промислові революції, кризи, поява нових ринків) стимулювали зміни законодавства, і навпаки – як правові новації сприяли економічному розвитку. Наприклад, розвиток інституту приватної власності історично пов'язаний зі становленням ринкової економіки. Аналіз показує, що у феодальному суспільстві земля була прив'язана до статусу і зобов'язань, а по мірі розвитку капіталізму виникла потреба у відчужуванні приватній власності на землю, рухоме майно, засоби виробництва [82]. Правові норми були змінені відповідно – закріпили свободу договорів, кредитні відносини, захист підприємницької діяльності.

Однією з малопомічених, але сутнісних функцій історизму є його здатність протистояти нормативному догматизму – уявленню про право як сукупність позачасових істин, зафіксованих у нормативах безвідносно до змін у суспільстві. Історизм заперечує «онтологізацію» чинного законодавства, натомість розглядає його як продукт конкретних історичних обставин, що не лише народжують норму, а й визначають її інтерпретаційний потенціал. У цьому сенсі історизм виступає антитезою до так званого «мертвого права» — формально чинних, але соціально неактуальних або внутрішньо суперечливих правових положень.

Нормативний догматизм часто виявляється в тиску букви закону на шкоду його духу. Так, правові конструкції, що залишаються незмінними десятиліттями, можуть не враховувати трансформацію соціального тла, внаслідок чого їх застосування стає формальним або навіть шкідливим. Історичне мислення в цьому контексті виконує роль методологічного каталізатора — воно стимулює ревізію норм не через ідеологічну волю до змін, а через усвідомлення втрати ними контекстуальної відповідності.

Це особливо важливо в умовах переходу між епохами – наприклад, від авторитарного до демократичного устрою, або від індустріального до цифрового суспільства. У таких перехідних періодах правова система ризикує або залишитися в полоні анахронізмів, або стати жертвою радикального розриву з минулим. Історизм як методологія дозволяє уникнути обох крайнощів: він забезпечує континуїтет через критичне оновлення, надаючи реформам глибину і внутрішню переконливість. Право постає як динамічна, контекстуально гнучка система, здатна еволюціонувати, не втрачаючи своєї легітимності.

В сучасності синтез історизму і економічного аналізу застосовується, наприклад, для вивчення наслідків світових економічних криз: Велика депресія 1930-х років призвела до перегляду ролі держави в економіці і появи законодавства про соціальне забезпечення, трудових гарантій, фінансового регулювання. Історизм показує генезу цих змін, а економічний аналіз – їх ефективність для відновлення добробуту. Хоча структуралізм акцентує позачасові, статичні моделі, його поєднання з історизмом можливе і продуктивне. У правознавстві це означає вивчення базових структур права (ієрархії норм, системи судів, типології правових систем) із врахуванням їх розвитку. Наприклад, структурний аналіз сучасної судової системи виявляє рівні судів, інстанційність, підсудність – як певну стійку «матрицю».

Принцип історизму додає, як ця матриця формувалася: від звичаєвих судів общини – до станових судів феодалізму – до незалежної судової влади в конституційних державах. Крім цього, він показує процес становлення структур, пояснюючи, чому саме такі елементи закріпилися. Приміром, англосаксонська система прецедентного права і континентальна система кодифікованого права – це результат різних історичних шляхів, але порівняльний історичний аналіз виявляє спільну тенденцію до системності та передбачуваності права [83], хоча і досягається вона різними засобами.

Історизм органічно доповнює також діалектичний метод, що розглядає розвиток через єдність і боротьбу протилежностей. У праві це можна побачити як постійний діалектичний взаємозв'язок між стабільністю і зміною, традицією

та новацією, свободою і порядком. Діалектичне мислення, збагачене історичним аналізом, дозволяє глибше збагнути еволюцію фундаментальних правових принципів. Наприклад, ідея верховенства права виникла у боротьбі проти сваволі монархів (Велика хартія вольностей), пройшла крізь етап утвердження конституціоналізму, і нині полягає в балансі між владою держави та правами людини [84]. Історизм виявляє цю діалектику: принцип, що зародився як обмеження королівської влади, поступово трансформувався на конституційне панування закону, а в ХХІ ст. набув нового виміру – як вимога до держав дотримуватися загальноєвропейських стандартів прав людини і правосуддя.

Таким чином, історизм у поєднанні з діалектикою допомагає простежити «спіраль» розвитку ідей – як теза породжує антитезу, а їх синтез веде до якісно нового рівня, зберігаючи наступність з попереднім. Водночас такий підхід відкриває можливість глибшого розуміння не лише історичних етапів еволюції правових концепцій, але й природи самої правової науки в умовах ХХІ століття. Саме тут принцип історизму постає ключем до осмислення сучасної юриспруденції як живої та динамічної системи знань про право, яка постійно оновлюється, реагуючи на трансформації соціального середовища.

Сучасна юриспруденція – це вже не просто сукупність догматичних уявлень чи нормативно-правових приписів, а комплексна, теоретико-праксеологічна галузь суспільствознавства, яка формує, транслює та застосовує знання про право і державу із урахуванням багатовікової правової спадщини, а також глобальних процесів інтеграції, транснаціоналізації та діджиталізації. Її методологічна складність полягає у тому, що вона поєднує філософські, соціологічні, економічні та історичні підходи до аналізу правової дійсності, забезпечуючи міждисциплінарний синтез, без якого неможливо досягнути природу сучасного правового порядку.

У такому підході особливого значення набуває ідея прав людини як вищої соціальної цінності. Саме визнання невід’ємності прав і свобод особи та принцип верховенства права визначають ціннісний каркас юриспруденції нової доби. Вона не лише досліджує юридичні конструкції, а й осмислює соціальні

механізми, які визначають ефективність їх реалізації у конкретному контексті – політичному, культурному чи технологічному. Сучасна юриспруденція покликана не просто відображати існуючий правовий ландшафт, а й проєктувати напрямки його майбутнього розвитку, орієнтуючись на історичну спадкоємність, з одного боку, та нормативну інноваційність – з іншого.

У цьому сенсі історизм продовжує відігравати не лише пізнавальну, але й конструктивну роль: він дозволяє бачити сучасне право в перспективі його генези та потенційної еволюції, виявляти сталі й змінні елементи правової матерії, оцінювати не лише нормативну, а й ідеологічну, ціннісну, інституційну структуру правової системи.

Одна з найменш досліджених, але принципово важливих функцій історизму полягає в тому, що він сприяє відновленню або зміцненню легітимності правової системи через реконструкцію її історичних підстав. У ситуаціях, коли формально чинне право не знаходить суспільного прийняття, коли наявні інститути сприймаються як нав'язані або чужі, саме історичне осмислення норм і понять може надати їм нового сенсу. У цьому сенсі історизм виконує не лише аналітичну, а й психологічну та культурну функцію, формуючи у громадян відчуття спадкоємності правопорядку і зв'язку з власною традицією.

Криза легітимності є не лише політичним або процедурним явищем, а насамперед — кризою смислів. Коли громадяни не розуміють, звідки взялися норми, чому саме вони регулюють їхнє життя, і на яких цінностях це ґрунтується, право починає втрачати авторитет [85]. У такому контексті історизм дозволяє «повернути праву історію», зробити його не лише функціональним регулятором, а й елементом колективної пам'яті. Якщо інститути, що втратили довіру, розкриваються як продукт тривалої еволюції, результат зусиль попередніх поколінь, — зростає їхня символічна значущість і рівень суспільного прийняття.

Особливо важливо це в посттоталітарних і постколоніальних суспільствах, де право часто сприймалося як інструмент зовнішнього або внутрішнього гніту. В українських реаліях, де тривалий час функціонувала правова система, відірвана від національного культурного ґрунту, історизм допомагає відновити

емоційний зв'язок громадянина з правом, який був свідомо зруйнований імперськими або радянськими політиками.

Крім того, історизм дозволяє переосмислити і сучасні процеси реформ як продовження, а не заперечення правової традиції. Це надзвичайно важливо для легітимізації глибоких правових трансформацій. Якщо реформи подаються не як чиста таблиця (*tabula rasa*), а як історично зумовлена модернізація, яка враховує і минулі помилки, і досягнення, — вони викликають значно більше довіри. Таке підґрунтя забезпечує не лише політичну підтримку реформ, а й включеність громадян у процес правотворення, бо вони відчують, що це їхній правопорядок, а не нав'язана модель [86].

У цьому сенсі історизм є передумовою стійкого правового розвитку. Він не лише збагачує аналітичні інструменти правової науки, а й формує умови для відновлення довіри до інституцій, легітимації норм, узгодження права і правосвідомості. Відтак історизм виконує не лише гносеологічну, але й антропологічну та цивілізаційну функцію: він формує право як частину колективної біографії суспільства, в якій кожне покоління вписує свої події, зберігаючи водночас глибинну цілісність правової культури.

У добу цифрової трансформації право дедалі частіше стикається з необхідністю перегляду усталених категорій, що формувалися в зовсім інших історичних умовах. Категорії правосуб'єктності, відповідальності, приватності, авторського права або права на ім'я, які мали чітко окреслене значення в індустріальну епоху, поступово втрачають однозначність у цифровій реальності. Технологічний прорив не просто створює нові виклики — він деформує саму структуру правових понять, висуваючи вимоги до їх теоретичної реконструкції [87]. У цьому контексті принцип історизму виступає методологічним засобом, що дозволяє здійснити таку реконцептуалізацію без розриву з історичною логікою правового розвитку.

Історизм, інтегрований у сучасне правознавство, не обмежується функцією виявлення витоків понять — він дозволяє виявити сталі структурні елементи правових феноменів, які зберігають актуальність попри зміну контексту. Так,

право на приватність, яке у XIX столітті обмежувалося фізичними межами житла та листування, нині поширюється на цифрову ідентичність, обіг персональних даних, онлайн-поведінкові профілі. Через призму історизму можна побачити, що попри зміну форми, концептуальне ядро залишається незмінним: захист людини від надмірного втручання у її автономію. Саме таке розуміння дає змогу правовій системі не «винаходити» принцип заново, а розширювати його зміст відповідно до змін середовища.

Аналогічні процеси простежуються в осмисленні категорій правосуб'єктності й відповідальності в умовах використання штучного інтелекту. Правова наука стикається з питанням: чи може автономна система, яка приймає рішення без участі людини, бути суб'єктом права або носієм відповідальності? Історизм тут дозволяє звернутися до генези уявлень про відповідальність як наслідок вольової дії, наміру, здатності до саморегуляції. Це відкриває можливість трансформувати поняття, зберігаючи його логічну внутрішню структуру, — наприклад, шляхом делегованої або розподіленої відповідальності, притаманної правовим конструкціям у корпоративному та страховому праві.

Застосування історизму у сфері цифрового права забезпечує не лише змістовну гнучкість понять, а й легітимність оновлення правових інститутів. У ситуації, коли суспільство відчуває тривогу перед невідомими технологічними реаліями, історичний підхід стабілізує правосвідомість, демонструючи спадкоємність та інституційну безперервність [88]. Це особливо важливо в умовах, коли правове поле змінюється швидше, ніж здатність до його осмислення: історизм, фіксуючи витоки понять, слугує методологічною «віссю», навколо якої можлива гармонізація інновацій з фундаментальними правовими принципами.

Врешті-решт, історизм у цифрову епоху — це не лише аналіз минулого, а й інструмент проєкції майбутнього. Він дозволяє бачити правові поняття не як статичні абстракції, а як результат постійної історичної роботи мислення, яка триває і сьогодні. Реконцептуалізація юридичних категорій, здійснена з

урахуванням їхнього генезису, має значно більші шанси на методологічну стійкість і практичну дієвість, ніж радикальні моделі, відірвані від традиції. Таким чином, історизм у цифрову добу не лише інтерпретує, а й формує нове правове мислення, орієнтоване одночасно на спадкоємність і інновацію.

Принцип історизму має бути інтегрованим у систему юридичної освіти, адже формування «історичного мислення» у майбутніх правників є запорукою їхнього глибокого розуміння права. Історичне мислення – це здатність бачити в сучасному праві результат довготривалого розвитку, розуміти витоки правових явищ та можливі напрямки їх трансформації.

Вже на початкових етапах навчання студенти-юристи вивчають римське право – не лише тому, що багато сучасних цивільно-правових норм вирости з нього, але й тому, що римське право наочно демонструє еволюцію базових принципів (договору, власності, відповідальності) у різних соціально-економічних умовах. Така історична перспектива привчає майбутніх юристів не сприймати правові інститути як даність, а розуміти логіку їх виникнення і розвитку.

Принцип історизму і у навчанні дозволяє критично оцінювати і сучасні правові системи. Наприклад, курс історії держави і права дає уявлення про багатовікову боротьбу за права і свободи, витоки конституціоналізму та парламентаризму. Студенти дізнаються, що такі знайомі нині ідеї, як поділ влади або суд присяжних, мають довгу історію. Аналіз розвитку конституційного права показує генезу принципу верховенства права – від Англійського Білля про права 1689 року [89] – до сучасних демократичних конституцій. Розуміння цього шляху формує у молодих правників усвідомлення цінності правових інститутів, які виборювалися поколіннями, а отже – відповідальне ставлення до їх збереження і розвитку.

Особливе значення має вивчення національної правової спадщини. Для України це означає ознайомлення з правовими пам'ятками Київської Русі, литовсько-польської доби (Литовські статuti), козацької доби (правові звичаї)

тощо. Така спадщина не тільки формує національну гордість, але й містить рішення, актуальні для сьогодення.

Знання про це допомагає зрозуміти історичні основи сучасного місцевого самоврядування в Україні, його потенціал і традиції. Не випадково при проведенні сучасної реформи децентралізації українські законодавці зверталися до досвіду магдебурзького права – як прикладу самостійності громад у вирішенні локальних питань [90].

Історизм висвітлює й складну спадщину колоніалізму та тоталітаризму у праві, що теж важливо для освіти. Аналіз правової системи Російської імперії та СРСР дозволяє студентам побачити, які стереотипи правового мислення були нав'язані українцям – від патерналізму держави до знецінення індивідуальних прав. Усвідомлення цього – перший крок до їх подолання. Так, обговорення радянського досвіду показує, як превалювання «революційної доцільності» над законом підривало довіру до права. Сучасні українські юристи мають враховувати цей історичний урок, працюючи над відновленням верховенства права і підвищенням поваги до закону [91].

РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИП ІСТОРИЗМУ В ПРАВОВІЙ НАУЦІ

2.1. Використання принципу історизму у різних вимірах наукових досліджень права.

Принцип історизму є універсальною методологічною категорією у правознавстві, що полягає в розгляді правових явищ крізь призму їхнього історичного розвитку. Це дозволяє зрозуміти право як динамічний соціальний феномен, що змінюється у часі під впливом суспільних, економічних і культурних чинників. Історизм розкриває причинно-наслідкові зв'язки між еволюцією суспільства та трансформаціями правової системи, допомагаючи виявити як тяглість правових ідей, так і нові тенденції.

Складові історизму не діють окремо – у поєднанні вони дають цілісне бачення права, що враховує минуле, теперішнє і потенційне майбутнє. Історичний розвиток, контекстуальність та динаміка разом дозволяють правознавцям аналізувати еволюцію правових явищ, зрозуміти сучасний стан права у світлі пройденого шляху та прогнозувати напрямки його подальшого розвитку [92, с. 7-9].

Наприклад, при проведенні правових реформ необхідно одночасно враховувати історичний досвід (розвиток), актуальні суспільні умови (контекст) і потребу в адаптації до нових стандартів чи викликів (динаміка). Інтеграція цих елементів забезпечує збалансований підхід: реформи спираються на напрацьовану базу, відповідають нагальним потребам і не відстають від прогресу [93]. Отже, принцип історизму є методологічною основою, що допомагає зрозуміти право як багатовимірний феномен – спадковий у своїх основах, обумовлений конкретними обставинами і водночас здатний до змін.

Одним із ключових аспектів, який висвітлює принцип історизму, є історична спадкоємність (тяглість) правових інститутів і норм. Жодна правова система не виникає «на порожньому місці» – навпаки, вона спирається на накопичений досвід попередників. Осмислення права крізь призму спадкоємності дозволяє побачити, як основоположні ідеї та принципи

передаються від покоління до покоління, видозмінюючись за формою, але зберігаючи свою сутність.

Яскравим прикладом історичної тяглості є вплив римського права на сучасні правові системи. Багато базових положень, сформульованих римськими юристами, зберегли чинність дотепер. Принципи *pacta sunt servanda* («договорів слід дотримуватися») [94] чи *bona fides* («добросовісність») [95] зародилися у римському приватному праві, але століттями переживали рецепцію та адаптацію. У результаті вони стали наріжними каменями сучасного цивільного права Франції, Німеччини, України та інших країн континентальної Європи.

Попри зміну епох та суспільних формацій, зміст цих принципів залишився впізнаваним і актуальним: домовленості повинні виконуватися, а сторони правовідносин мають діяти добросовісно. Спадкоємність простежується і в загальних ідеях права, таких як справедливість, рівність, верховенство права. Концепція справедливості бере свій початок у працях Платона та Аристотеля, пройшла крізь римську юриспруденцію, середньовічні теологічні диспути і епоху Просвітництва, щоб у модерну добу знайти закріплення в конституціях та деклараціях прав [96].

Ідея рівності перед законом, закладена у Великій хартії вольностей і розвинена пізніше у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 року [97], стала сьогодні універсальним конституційним принципом. Таким чином, базові цінності права мають довготривалу історичну пам'ять і переходять з покоління в покоління, забезпечуючи спадкоємність правопорядку. Важливими механізмами збереження правової спадщини є кодифікація та неперервність правових традицій. Історизм демонструє, як кодифікаційні зусилля різних епох систематизували і зберігали попередні напрацювання. Наприклад, *Corpus Juris Civilis* – звід римського права, укладений у VI ст. за імператора Юстиніана – не лише підсумував розвиток античного права, а й став основою правничої освіти у середньовічній Європі [98]. Надалі цей звід пережив «друге життя» під час рецепції римського права: його положення вивчалися в університетах,

коментувалися глосаторами і постглосаторами, що сприяло інтеграції римських принципів у національні законодавства європейських держав.

Через багато століть після падіння Риму, ідеї *Corpus Juris Civilis* ожили у кодексах Наполеона, Німецькому цивільному уложенні та інших актах, продовжуючи впливати на правову думку. Окрім кодифікації, спадкоємність підтримується правовими звичаями та прецедентами. В англо-американській системі загального права роль історичної пам'яті відіграють судові рішення: доктрина прецеденту забезпечує зв'язок сучасного рішення суду з правовою позицією, виробленою десятиліття чи століття тому.

Кожен новий прецедент спирається на попередні, а відхід від них відбувається поступово і обґрунтовано, що гарантує одночасно розвиток і стабільність права. Таким чином, судова практика у загальному праві – це безперервний історичний ланцюг, де зміни акумулюються еволюційно.

Історична спадкоємність виявляється і в трансформації правових інститутів. Багато правових конструкцій змінювали свою форму і значення відповідно до вимог часу, проте зберігали певні базові риси. Скажімо, інститут власності пройшов шлях від домінування колективних підходів у первісних суспільствах, через феодалну ієрархію земельних прав у середньовіччі, до сучасного розуміння приватної власності як основи ринкової економіки [99].

Незважаючи на такі радикальні перетворення форми, сам принцип володіння майном ніде не зник – відбулася його адаптація до нових соціально-економічних реалій. Подібні процеси можна побачити і щодо інших інститутів: скажімо, середньовічне васальне зобов'язання служби трансформувалося у сучасні трудові контракти, лицарські кодекси честі еволюціонували у сучасні етичні стандарти професійної діяльності, тощо.

На міжнародному рівні принцип історизму також висвітлює спадкоємність правопорядку. Такі фундаментальні поняття, як суверенітет держав чи свобода мореплавства, зародилися століття тому, але досі визначають структуру міжнародного права. Вестфальський мир запровадив ідею державного

суверенітету, і хоча міжнародне право відтоді значно ускладнилося, концепція рівності суверенних держав залишається його наріжним каменем [100].

Традиційні норми морського права (наприклад, принцип свободи відкритого моря, сформульований у XVIII ст.) зараз відображені у сучасних угодах про свободу торгівлі та судноплавства [101]. Навіть у добу глобалізації міжнародні інституції враховують напрацьовані століттями принципи, вписуючи їх у нові договори і механізми співпраці. Збереження історичної спадкоємності має не лише теоретичне, а й практичне значення. Правова система, що поважає власну історію, здобуває більшу легітимність та довіру громадян. Якщо норми і установи спираються на знайомі суспільству традиції, люди краще їх розуміють і схильніше їх дотримуються.

Навпаки, різкий розрив із правовою спадщиною може призвести до відчуження: громадяни сприймають нове право як чуже або нав'язане зовні. Тому реформатори часто прагнуть підкреслити спадкоємність – наприклад, відновлюючи історичну символіку судів, відсилаючи в текстах законів до авторитетних стародавніх принципів чи відроджуючи історичні назви правових інститутів [102, с.11-12].

Процеси кодифікації та систематизації законодавства яскраво демонструють роль принципу історизму. Кодифікація права – це упорядкування та зведення розрізнених правових норм у єдиний систематизований акт (кодекс), який відображає сучасні потреби суспільства. Однак успішна кодифікація неможлива без опори на історичну правову спадщину, адже новий кодекс має бути зрозумілим і прийнятним для суспільства, вихованого на певних правових традиціях. Приклади з історії свідчать, що укладачі кодексів завжди враховували напрацювання минулого.

Пруське земське право було спробою зібрати до купи всі діючі в різних частинах пруської монархії норми – від старовинних звичаїв до королівських указів [103]. У процесі його підготовки особливий наголос зробили на збереженні місцевих правових звичаїв і традицій, щоби новий кодекс не сприймався населенням як щось чуже. Подібним шляхом пішли укладачі

Швейцарського зобов'язального кодексу 1881 року: створюючи єдиний закон для всієї Швейцарії, вони інтегрували правові принципи різних кантонів, а також передові на той час ідеї торговельного права [104]. Як результат, кодекс відобразив історичну різноманітність країни і одночасно відповідав потребам індустріального суспільства. У країнах, що об'єднувалися чи переживали різкі політичні зміни, історизм у кодифікації був особливо наочно помітним.

Цивільний кодекс Італії 1865 року, прийнятий невдовзі після об'єднання країни, поєднав норми, які діяли в колишніх державах Апеннінського півострова, із прогресивними європейськими правовими ідеями [105]. «Кодексодавці» шанували правові традиції кожного регіону, щоб мешканці нової об'єднаної Італії впізнавали в законі свої звичаї. Такий історично чутливий підхід забезпечив і культурну різноманітність, і формування єдиної національної правової системи.

Історизм у кодифікації проявляється також у прагненні зберегти наступність старих законів під час переходу до нових політичних реалій. Наприклад, після розпаду Австро-Угорської імперії багато новостворених держав Центральної Європи не стали одразу відмовлятися від Австрійського цивільного кодексу 1811 року (ABGB) [106, с. 183]. Навпаки, вони тимчасово продовжили його дію як основу свого цивільного законодавства, поступово адаптуючи до власних національних потреб. Такий крок був зумовлений прагненням уникнути правового хаосу: історично перевірений кодекс забезпечував тяглість правопорядку, поки йшла розробка нових норм.

Кодифікація права, будучи спрямованою у майбутнє, неминуче звертається до минулого. Історизм допомагає укладачам кодексів відрізнити ефективні, життєздатні правові норми, перевірені часом, від застарілих або суперечливих. У результаті новий кодекс виходить гармонійним: він узгоджується із правовими уявленнями суспільства (складеними історично) і одночасно раціоналізує та оновлює ці уявлення відповідно до сучасних реалій. Такий кодекс сприймається легше, адже громадяни відчують у ньому продовження звичної правової традиції, а не різкий розрив із нею.

Принцип історизму дає цінні інструменти для вивчення правових реформ – суттєвих змін у законодавстві або в організації правової системи. Реформи ніколи не виникають на рівному місці: як правило, вони є реакцією на назрілі проблеми чи кризи в суспільстві.

Аналізуючи реформи в історичній перспективі, можна зрозуміти, чому вони стали необхідними, як проводилися та до чого призвели. Причини правових реформ найчастіше кореняться в глибинних соціально-економічних чи політичних зрушеннях. Наприклад, Промислова революція XIX століття суттєво змінила структуру економіки і спосіб життя людей, породивши нові явища – фабричне виробництво, найману працю великих мас населення, урбанізацію. Старе законодавство не регулювало належним чином ні умови праці на заводах, ні відносини між підприємцями та робітниками [107].

У відповідь на це в багатьох країнах започаткували трудове законодавство. У Великій Британії першим кроком став Фабричний акт 1833 року, який обмежив тривалість робочого дня і заборонив працю дітей до певного віку [108]. Ця реформа стала точкою відліку для формування сучасного трудового права, що продовжувало розвиватися протягом усього XIX–XX ст. під впливом індустріалізації.

Політичні перевороти й революції – інший частий рушій правових реформ. Французька революція 1789–1799 рр. не лише скинула монархію, а й поставила під сумнів увесь феодальний правопорядок. Нові суспільні ідеали свободи, рівності та братерства вимагали правового закріплення. Це призвело до розробки Цивільного кодексу Наполеона – новаторського на той час зведення законів, що ліквідувало станові привілеї, гарантувало рівність громадян перед законом, недоторканність приватної власності та свободу договорів [109]. Наполеонівський кодекс став однією з найвпливовіших правових реформ в історії: його положення лягли в основу цивільних кодексів багатьох європейських і латиноамериканських країн у XIX столітті.

Важливу роль у стимулюванні реформ відіграють і зовнішні фактори. Після Другої світової війни міжнародна спільнота усвідомила необхідність

загальних стандартів у галузі прав людини та запобігання конфліктам. Це призвело до появи глобальних документів (Загальна декларація прав людини 1948 р.) і міжнародних організацій (ООН, Рада Європи тощо). Під їхнім впливом багато держав внесли зміни до свого законодавства: закріпили каталоги прав і свобод у конституціях, реформували кримінальне право відповідно до міжнародних гуманітарних норм, прийняли соціальне законодавство.

Історизм дає змогу простежити, як глобальні потрясіння (війни, кризи) викликали «ланцюгову реакцію» правових змін у різних країнах. Не менше значення має і механізм здійснення реформ. Історичний аналіз показує, що успіх реформи залежить від правильної діагностики проблем чинної системи і вдалого планування змін.

Реформи реалізуються людьми і для людей, тому їхній прогрес залежить від сприйняття громадянами. Наприклад, наприкінці XIX ст. у Великій Британії провели реформу місцевого самоврядування, розширивши права міських і сільських громад. Ця децентралізація була зумовлена усвідомленням того, що місцева влада краще реагує на потреби населення. Історичний запис свідчить, що реформа пройшла успішно, оскільки громади самі прагнули отримати більше повноважень і відповідальності – тобто реформа відповідала зрілому суспільному запиту. Таким чином, коли реформи резонують із настроями та інтересами громадськості, їх шанс на реалізацію значно зростає [110].

Наслідки правових реформ бувають як позитивними, так і негативними, і історизм дозволяє оцінити їх у довгостроковій перспективі. Позитивні зміни проявляються у зміцненні правопорядку, зростанні соціальної стабільності, покращенні життя людей. Скажімо, трудові реформи та запровадження елементів соціальної держави в Британії середини XX століття (пенсійне забезпечення, страхівка від безробіття, охорона праці) суттєво підвищили добробут населення і знизили соціальну напругу [111].

Негативні наслідки трапляються, коли реформи здійснюються непродумано або без врахування місцевих реалій. Прикладом можуть бути деякі економічні реформи у пострадянських країнах на початку 1990-х років: різке

роздержавлення та лібералізація без належного контролю призвели до виникнення олігархії, зубожіння значної частини населення і втрати довіри до нових інститутів. Історичний аналіз цих випадків вчить, що механічне перенесення чужих моделей (наприклад, «шокової терапії» приватизації) без адаптації до місцевих умов може спричинити серйозні соціальні потрясіння [112, с. 3-4].

Вивчаючи історію реформ, можна побачити, які зміни виявилися стійкими, а які – тимчасовими або потребували корекції. Наприклад, після об'єднання Італії нова влада запровадила низку реформ, серед яких була і реорганізація судової системи. Проте з часом деякі елементи (зокрема, дрібні суди громад) показали низьку ефективність і були пізніше скасовані або реорганізовані [113]. Цей випадок ілюструє, що реформи потребують моніторингу: історична перспектива дає змогу вчасно помітити, якщо певне нововведення не прижилося чи породило побічні ефекти.

Порівняльне правознавство – галузь, що займається зіставленням різних національних правових систем – тісно пов'язане з принципом історизму. Правові традиції кожної країни формувалися під впливом неповторного набору історичних обставин, тому для коректного порівняння необхідно розуміти історію цих систем.

Скакун О. зазначає, що «стосується загального порівняльного правознавства як відносно молодій галузі юридичної науки, то його витoki перебувають у теорії держави і права. Порівняльне правознавство спочатку склалося як самостійна підгалузь (теорія правових систем) теорії держави і права з метою вивчення особливостей функціонування права у різних народів світу. З тих часів і донині основним поняттям загального порівняльного правознавства є «право», «правова система». Тому метатеорію цієї галузі юридичної науки можна роз'яснити так: це теорія про теорію правових систем світу, точніше — про порівняльну теорію правових систем світу (або порівняльне право)» [114, с. 409].

Принцип історизму у компаративному аналізі дозволяє виявити, чому правові системи різних держав мають саме такі риси, і уникнути поверхових суджень. Класичний приклад – відмінності між англо-американською системою загального права та континентальною системою. Без історичного контексту ці відмінності важко пояснити: на перший погляд, просто дві різні юридичні культури. Однак, звернувшись до історії, знаходимо корені.

Англійське загальне право сформувалося після нормандського завоювання (XI ст.), коли королі Англії намагалися централізувати управління країною. Вони надсилали королівських суддів «їздити по колу» і вирішувати спори на основі не стільки місцевих звичаїв, скільки єдиної для королівства логіки справедливості. Рішення цих суддів поступово набули авторитету зразкових (прецедентів) – так зародився принцип прецедентного права [115]. Історизм допомагає зрозуміти, що опора на судові прецеденти була обумовлена потребою об'єднати країну під єдиним правопорядком, зберігши при цьому гнучкість у врахуванні конкретних обставин справи.

Завдяки цьому і нині вирізняється гнучкістю та казуїстичністю, адже суддя, вирішуючи справу, враховує накопичений століттями досвід аналогічних випадків.

Натомість континентальна правова традиція формувалася за інших умов. У середньовічній Європі (особливо з XII ст.) відбулося «відродження» римського права: університети (Болонья, Падуя та ін.) активно вивчали Юстиніанові Дігести, Компіляції та Інституції. Цей процес відомий як рецепція римського права. В результаті склалося своєрідне загальноєвропейське «спільне право» (*jus commune*), яке лягло в основу законодавства багатьох держав. Одночасно монархи, прагнучи зміцнити свою владу, стали видавати все більше писаних законів, витісняючи множинність місцевих звичаїв. Так постала традиція писаного (кодифікованого) права, де головним джерелом є закон, а не судовий прецедент [116].

Історичний аналіз показує, що континентальна система тяжіє до абстрактних норм і логічної впорядкованості саме тому, що виросла з наукового

(університетського) переосмислення римських текстів і державної кодифікації. Історизм також з'ясовує цікаві шляхи взаємодії правових традицій.

Бувають періоди, коли одна країна цілеспрямовано запозичує правову модель іншої – такі випадки теж слід розглядати у контексті історичних умов. Наприклад, у другій половині XIX ст. імператорський уряд Японії в період Реставрації Мейдзі прийняв рішення модернізувати правову систему за європейськими зразками, щоб отримати визнання рівноправності з західними державами. Японці запросили іноземних радників і вивчили досвід кількох правових систем. Зрештою за основу японського Цивільного кодексу (1896–1898 рр.) [117] було взято Німецьке цивільне уложення (BGB) [118], як одне з найсучасніших на той час.

Проте запозичення не було сліпим: кодекс адаптували, враховуючи японські традиції (наприклад, сімейні відносини). Завдяки історичному аналізу ми розуміємо, що вибір саме німецької моделі був зумовлений політичними обставинами (Німеччина не мала колоніальних претензій до Японії, на відміну від Британії чи Франції) і прагненням перейняти передовий досвід, водночас зберігши культурну самобутність.

Подібним шляхом йшли й інші країни: Туреччина у 1920-х роках запозичила швейцарське цивільне право [119], Квебек (Канада) у XIX ст. поєднав англійське комерційне право з французьким цивільним кодексом тощо [120]. Кожен такий випадок – окрема історія взаємодії традицій, успіх якої залежав від глибини розуміння запозичуваних норм і сумісності їх з місцевими умовами.

Принцип історизму є необхідним і для вивчення правових систем постколоніальних держав. Багато країн Азії, Африки, Америки, що звільнилися від колоніальної залежності у XX столітті, успадкували двоїсту правову культуру. З одного боку, діяло привнесене колонізаторами право (англійське, французьке, іспанське тощо), з іншого – продовжували існувати традиційні норми місцевих громад і звичаєве право. Наприклад, правова система Індії базується на англійському загальному праві (як спадку британського панування),

але у сфері сімейного та спадкового права діють норми, що враховують релігійні традиції індуської та мусульманської спільнот [121].

Подібно, Південно-Африканська Республіка має унікальну систему, яка поєднує римсько-голландське право (ще від голландської колонізації) та елементи англійського права, впроваджені британцями, разом із місцевими звичаями [122]. Латиноамериканські країни після здобуття незалежності намагалися зберегти іспансько-португальську правову традицію, але водночас поступово визнавали права корінних народів [123]. Таке нашарування різних пластів права створює виклики – колізії норм, нерівномірність правового розвитку різних регіонів – але й можливості, збагачуючи правову культуру. Історизм дозволяє уважно дослідити ці нашарування, зрозуміти витоки кожного елемента і знайти шляхи їхнього узгодження.

Рецепція права – процес запозичення однією правовою системою норм, інститутів чи принципів іншої – є особливим випадком історичного впливу, який заслуговує окремої уваги. Історичний метод дозволяє розгледіти механізми рецепції: чому вона відбувається, у яких формах і з якими наслідками.

Фонарюк О.Ю. та Децик В.В. приходять до висновків, що рецепція права:

1) за сутністю є конституційно-правовим феноменом та процесом сприйняття, впровадження і засвоєння зарубіжного конституційно-правового матеріалу чи міжнародно-правової норми вітчизняною системою конституційного права в процесі її розвитку;

2) за змістом є добровільним, вимушеним чи примусовим процесом сприйняття, впровадження та засвоєння різноманітного конституційно-правового матеріалу (правових норм, доктрин, ідей, концепцій, принципів та ін.) країною-реципієнтом в процесі міждержавної взаємодії;

3) за формою може реалізовуватись у порядку запозичення, трансферту чи консенсусу [124, с.85].

Одним з наймасштабніших прикладів рецепції було запозичення римського приватного права в середньовічній Європі. Як уже згадувалося, починаючи з XII ст., університети Італії, а згодом і всієї Європи, студіювали Звід

Юстиніана. Виплекана в університетах кагорта юристів – так звані легісти – поступово просувала ідеї римського права при дворах королів і в судах [125, с. 90-91].

Чому саме римське право стало об'єктом рецепції? Історичні дослідження вказують на кілька причин. По-перше, до того часу воно було найрозвиненішою системою приватно-правового регулювання, що містила готові рішення для складних майнових і договірних відносин, котрі оживали з розвитком міст і торгівлі. По-друге, римське право сприймалося як «писане розум» (*ratio scripta*) – тобто як універсальне право, засноване на раціональних засадах, на відміну від розпорошених місцевих звичаїв. По-третє, Священна Римська імперія германської нації та Католицька церква підтримували вивчення римського права як легітимацію свого авторитету (адже імператори і папи вважали себе спадкоємцями римських імператорів) [126].

Рецепція римського права не була механічним копіюванням: середньовічні юристи адаптували античні норми до феодальних реалій. Наприклад, римські уявлення про договірну свободу чи власність пристосовували до станового суспільства, зберігаючи їхню суть, але обмежуючи застосування певними рамками [127, с. 10-11]. У результаті до Нового часу більшість європейських країн підійшли з більш-менш уніфікованою приватноправовою доктриною, заснованою на римських концепціях. Рецепція часто ставала шляхом прискореної модернізації правових систем. Коли країна усвідомлювала, що її власне право застаріло і не відповідає викликам сучасності, простіше було запозичити чужий, більш розвинений правопорядок, ніж еволюційно розвивати свій.

Так сталося, наприклад, у Австрійській імперії кінця XVIII ст., де провели масштабну кодифікацію, спираючись на римсько-правову традицію. Австрійський цивільний кодекс запозичив структуру і понятійний апарат з римського права, але виклав їх у дусі свого часу – епохи Просвітництва [128]. Таким чином стародавні положення отримали нове життя у сучасному

законодавстві, зберігаючи спадкоємність і забезпечивши імперії єдиний правовий простір.

У колоніальних та постколоніальних контекстах рецепція часто набувала характеру одностороннього нав'язування права метрополії колонії. Проте і в цих випадках неминучою була адаптація. Британська колоніальна адміністрація, запроваджуючи англійське право в Індії чи Африці, стикалася з численними місцевими звичаями і правом різних релігійних громад. В результаті утворилися змішані системи: британське комерційне і кримінальне право діяло у містах і щодо питань, важливих для колоніальної влади, тоді як особисті та сімейні відносини нерідко продовжували регулюватися релігійно-общинними нормами (індуським, мусульманським правом тощо) [129].

Французи в Північній Африці також змушені були певною мірою врахувати ісламське право, особливо у сфері сім'ї та спадщини. Це свідчить про те, що навіть за примусової рецепції відбувається культурне «перетравлення» запозичених норм: щоб право працювало, його положення повинні бути співзвучні суспільству [130].

Сучасним проявом рецепції є гармонізація права в межах міжнародних об'єднань. Країни, які прагнуть вступити до Європейського Союзу, зобов'язані імплементувати в національне законодавство значний масив норм ЄС (так зване *acquis communautaire*). Це теж форма запозичення, хоча і на добровільних засадах, але вона потребує делікатного підходу [131].

Історизм тут стає у пригоді, оскільки допомагає виявити можливі конфлікти між національними правовими традиціями і нормами ЄС, спираючись на попередній досвід інших членів Союзу. Наприклад, країн Центральної та Східної Європи у 1990-х – 2000-х роках проходили через подібний процес і не всі їхні рішення виявилися вдалими з першого разу; вивчення їхнього шляху допомагає новим кандидатам уникнути помилок [132]. Принцип історизму також звертає увагу на ризики механічної рецепції. Історія знає випадки, коли сліпе перенесення чужих правових моделей без урахування місцевих особливостей призводило до неприйняття або спотворення цих моделей.

У Латинській Америці ХІХ століття багато країн, здобувши незалежність, поспішили ухвалити конституції та кодекси, скопійовані з американських чи європейських зразків. Але ці документи нерідко залишалися «на папері», тому що місцеві соціальні відносини і структура економіки були зовсім іншими. Лише з часом, через поступову адаптацію та дозрівання власних інститутів, запозичені норми прижилися [133]. Інший приклад – пострадянські держави, які у 1990-х роках прийняли багато законів, модельованих на західний кшталт, але зіткнулися з проблемою їх імплементації через відмінну правову культуру і брак належних інституцій.

Отже, рецепція – це завжди двосторонній процес: не лише «що запозичити», але і «як сприйняти». Історичний аналіз підказує, що успішна рецепція вимагає уважного ставлення до контексту та спадщини приймаючої сторони. Запозичені норми мають пройти через «фільтр» місцевих традицій, аби стати органічною частиною системи. Власне, так відбувалося з римським правом у Європі чи з європейським правом у Японії – їх не просто переписали, а творчо переосмислили під свої потреби. У глобалізованому світі, де міжнародні стандарти (у сфері прав людини, торгівлі, охорони довкілля тощо) поширюються дуже швидко, принцип історизму нагадує про важливість такої адаптації. Це дозволяє уникнути правового колоніалізму і забезпечити стійкість правових запозичень, щоб вони справді працювали на благо суспільства, яке їх перейняло.

Одним із ключових напрямів застосування принципу історизму в сучасному правознавстві є осмислення трансформаційних процесів у правових системах посттоталітарних держав. Ці держави — передусім у Центрально-Східній Європі та на пострадянському просторі — у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття опинилися перед необхідністю докорінної перебудови правової системи після падіння авторитарних режимів. Історизм у цьому контексті виконує роль аналітичного інструменту, який дозволяє виявити зв'язок між історично зумовленими формами правового нігілізму та механізмами відновлення правопорядку. Він допомагає визначити, які правові ідеї були

насильницьки витіснені тоталітарною ідеологією, і як їх можна реінтегрувати у сучасний правовий дискурс.

Досвід пострадянських держав, зокрема України, засвідчив, що відмова від імперського та радянського правового спадку не може бути суто декларативною. Ігнорування історичного виміру права на етапі реформ призводить до глибоких дисфункцій: закони, формально адаптовані до західних зразків, залишаються неефективними через відсутність зв'язку з правовою свідомістю суспільства. Саме тому реформи, що базуються на історично вкорінених правових уявленнях, таких як самоврядність громад, повага до природного права, орієнтація на суд як арбітра, сприймаються суспільством як легітимні та авторитетні [134]. Принцип історизму вимагає не лише засудження репресивних практик минулого, а й активного пошуку перерваної тяглості з правовими традиціями, які існували до тоталітарного періоду.

Принцип історизму дозволяє також критично осмислити процеси правового імпортування — тобто рецепції західних моделей без належного урахування історичної специфіки приймаючого суспільства. У 1990-х роках у багатьох посттоталітарних країнах відбулося масове запозичення норм європейського чи американського права. Проте без історично зумовленої правової культури, що підтримує ці норми, вони залишалися декларативними або ж трансформувалися до невпізнаваності в процесі практичної реалізації. Історичний аналіз дозволяє побачити, що рецепція може бути успішною лише тоді, коли вона супроводжується відновленням власної правової тяглості, і коли запозичені норми інтегруються в існуючі традиційні уявлення про справедливість, закон і порядок.

Історизм є незамінним у проектуванні майбутнього правової системи в умовах постконфліктного відновлення. Сучасна Україна, що переживає війну й глибокі соціальні трансформації, потребує моделі правового відродження, яка буде водночас інноваційною і глибоко вкоріненою у національну історичну правову традицію. Досвід Німеччини, Японії, країн Балтії демонструє, що лише поєднання модернізації з історичною ідентичністю права може забезпечити

стабільність, довіру та ефективність нових правових механізмів. Принцип історизму, таким чином, стає не просто методом дослідження минулого, а орієнтиром для побудови правового майбутнього.

Аналіз минулого правопорядку має не лише академічну цінність, а й прикладну – він допомагає прогнозувати майбутні тенденції і підготувати правову систему до нових викликів. Прогностична функція історизму ґрунтується на припущенні, що існують певні історичні закономірності розвитку права: подібні причини породжують подібні наслідки. Звісно, історія не повторюється дослівно, але знаючи, як право реагувало на ті чи інші явища у минулому, ми можемо висунути обґрунтовані гіпотези щодо його реакції на аналогічні явища в майбутньому. Одним з драйверів правових змін є науково-технічний прогрес.

Історичний досвід показує, що кожне велике технічне відкриття або нова сфера діяльності з часом потребували правового регулювання. Візьмемо, для прикладу, появу книгодрукування у XV ст.: вона поставила питання охорони прав авторів на створені ними тексти. Відповіддю стало зародження авторського права (спершу у формі привілеїв на друк книг, а згодом – повноцінних законів про копірайт) [135]. Аналогічно, розвиток залізничного транспорту у XIX ст. викликав необхідність запровадити правила безпеки перевезень, стандарти відповідальності перевізників тощо [136]. На цих історичних аналогіях можна будувати прогноз: сучасні революційні технології (Інтернет, штучний інтелект, біотехнології) неминуче породять нові галузі права або суттєво змінять старі.

Соціальні зміни – ще один фактор, де історизм допомагає з прогнозом. Наприклад, демографічні процеси: старіння населення, міграційні хвилі, урбанізація. Історія знає приклади, коли різке зростання міського населення вимагало перегляду житлового законодавства і запровадження норм містобудування (так сталося в Європі у XIX ст. через масовий наплив селян у міста) [137]. Зараз багато країн знову відчують міграційний тиск – і можна передбачити, що їхнє законодавство буде розвиватися у напрямі більш детального регулювання інтеграції мігрантів, захисту трудових прав мігрантів,

протидії дискримінації тощо, адже схожі проблеми вже вирішувалися раніше. Зміни в суспільній свідомості також прокладають шлях до правових реформ.

Боротьба за громадянські права темношкірого населення у США в 1950–1960-х роках змінила законодавство про рівноправ'я та виборче право; сьогодні аналогічні процеси йдуть щодо прав інших груп (національних меншин, ЛГБТ-спільноти тощо). Історизм не лише констатує цей зв'язок, а й попереджає про можливі труднощі: як показує історія, у відповідь на розширення прав одних груп може виникати консервативна реакція інших, що потребуватиме тонкого балансу в правовому регулюванні. Важливим полем для прогнозування є міжнародне право і геополітичні процеси.

Історія XX століття навчила, що світові війни та масові порушення прав людини вимагають створення наднаціональних механізмів правосуддя і безпеки. Так виникли Нюрнберзький і Токійський трибунали, ООН, Женевські конвенції, Європейський суд з прав людини та інші інституції. Сучасний світ стикається з новими глобальними викликами – тероризм, кібервійни, зміна клімату. Логіка історії підказує, що у відповідь на ці загрози теж формуватимуться міжнародні правові інструменти. Вже зараз йде мова про укладення глобальних угод щодо скорочення викидів, про створення правил поведінки держав у кіберпросторі, про удосконалення міжнародного гуманітарного права з урахуванням нових видів озброєнь [138].

Принцип історизму сприяє тому, щоб при розробці таких правил враховували досвід попередніх договорів (наприклад, успіхи та недоліки Кіотського протоколу [139] аналізуються для укладення нових екологічних угод). Якщо колись виникне потреба у світовому «кліматичному трибуналі» чи іншому інноваційному органі – історія Нюрнберга та Гаазьких конференцій про мир може стати методичним матеріалом, як це реалізувати.

Окремо варто згадати про постконфліктне відновлення права, адже для деяких суспільств прогнозування полягає у проектуванні переходу від стану кризи до нормалізації. Тут історичні паралелі надзвичайно цінні. Досвід Німеччини та Японії після Другої світової війни демонструє, як повоєнна

реформа правових і політичних інститутів (демократизація, децентралізація, створення нових конституцій) може стати основою успішного розвитку на десятиліття вперед [140].

Досвід країн Східної Європи після падіння комуністичних режимів показує, що ключовими напрямками реформ мають бути утвердження верховенства права, побудова незалежної судової влади, захист прав власності, інтеграція у світові економічні та правові структури. Для сучасної України, яка долає наслідки військової агресії і проводить глибокі реформи, ці історичні уроки особливо актуальні.

Історизм дозволяє передбачити, що відновлення довіри до права вимагатиме як повернення до власних історичних витоків (національної правової традиції), так і впровадження найкращих світових стандартів – і підказує, як збалансувати ці два вектори. Звичайно, прогнозування правових змін не може спиратися лише на один принцип історизму – воно потребує комплексного аналізу (політичного, економічного, соціологічного).

Однак історизм забезпечує ту часову глибину і широту бачення, без якої легко помилитися, роблячи висновки тільки на основі сучасного моменту. Вивчаючи минуле, ми краще розуміємо межі власних можливостей у майбутньому і можемо уникнути утопічних очікувань чи повторення відомих помилок. Іншими словами, історична свідомість правотворців – запорука того, що їхні рішення будуть далекоглядними та реалістичними.

Національна правова культура – це сукупність правових уявлень, традицій, навичок і стереотипів поведінки, що історично склалися в певному суспільстві. Вона проявляється у тому, як громадяни розуміють справедливість, якої поваги до права очікують, яким інституціям довіряють, які джерела права для них авторитетні [141]. Збереження і розвиток національної правової культури є важливим чинником стабільності правової системи, і принцип історизму відіграє тут першорядну роль.

Принцип історизму дозволяє віднайти витoki національної правової культури, дослідити фундамент, на якому збудовано сучасне право країни.

Кожен народ має власний правовий шлях, що відбиває його історичні долі. Приміром, правова культура України формувалася під впливом кількох пластів: звичаєвого права Київської Русі, норм Литовських статутів, магдебурзького міського права, козацьких правових звичаїв, а пізніше – законодавства Російської імперії та Радянського Союзу. Щоби зрозуміти сучасний стан українського права і правосвідомості, важливо дослідити всі ці компоненти.

Звернення до національної правової спадщини особливо актуальне для суспільств, які тривалий час перебували під чужою владою або ідеологією.

Постколоніальні та посттоталітарні країни часто стикаються з проблемою правового нігілізму чи відчуження, коли населення не сприймає право як «своє», національне, а вважає його інструментом пригноблення. В таких випадках історизм може стати засобом «реабілітації» національного права. Наприклад, у незалежній Україні великий інтерес викликає дослідження правових традицій української козацької доби, звичаєвого права громад, що діяло в містах України у XIV–XVIII ст.

Відновлення тяглості з тією національною правовою культурою, яку було перервано імперськими і тоталітарними режимами, має не лише академічний, а й практичний сенс: воно підсилює національну ідентичність правової системи, робить її стійкішою до зовнішнього впливу, підвищує довіру громадян. Люди краще дотримуються законів, якщо відчують, що ці закони – продовження їхнього власного історичного досвіду, а не щось нав'язане ззовні. Історизм дозволяє інтегрувати національні традиції у сучасне право.

Це не означає механічно повернутися до старих норм – радше виявити глибинні принципи і пристосувати їх до сьогодення. Так, традиції копного права (громадського суду) чи козацького колективного ухвалення рішень можуть знайти відображення у сучасних формах альтернативного вирішення спорів, місцевого самоврядування, присяжних судів.

Символічний вимір права є одним із найменш досліджених, але надзвичайно важливих аспектів правової культури, де принцип історизму проявляє свою методологічну цінність у повній мірі. Право — це не лише

система норм, а й система знаків, образів, ритуалів і символів, через які воно комунікує з суспільством. Суддівська мантия, зображення Феміди, герб на фасаді суду, давня формула присяги, мова правових текстів — усе це несе історичну пам'ять, вплетену в щоденну практику правозастосування. Через такі символи право виражає тяглість із минулими епохами, закріплює легітимність, формує довіру і зміцнює ідентичність правової системи. Історизм дає змогу не лише виявити витoki цих символів, а й осмислити їхню роль у сучасному правовому середовищі.

Одним із ключових механізмів передачі правової пам'яті є архітектурна та інституційна символіка. Будівлі судів, парламентів, університетських юридичних факультетів часто проєктуються з урахуванням класичних форм, що апелюють до античного уявлення про порядок, симетрію, владу закону. У країнах із сильною правовою традицією, таких як Велика Британія чи Франція, такі символи не просто декорація — вони відіграють роль матеріалізованої спадкоємності. Наприклад, центральні суди Лондона оформлені у неоготичному стилі, що відсилає до глибокої історії англійського загального права, а назви типу «Inns of Court» або «Old Bailey» є живими носіями правової історії [142]. Історизм дозволяє пояснити, чому руйнування або заміна таких символів викликає суспільний спротив: йдеться не лише про естетику, а про правову ідентичність, закорінену в історичній уяві.

Окремим важливим елементом правового символізму є мова. Правова мова зберігає архаїзми, стійкі формули, латинські вислови, які не лише несуть смислове навантаження, а й слугують маркерами тяглості правової традиції. У країнах континентального права вислови на кшталт *pacta sunt servanda*, *jus cogens*, *lex specialis derogat legi generali* функціонують як культурно-правові коди, що об'єднують покоління юристів. В англо-американському праві таким же чином діють усталені юридичні формули — *common law*, *writ of habeas corpus*, *ex post facto*, *case law*, які мають історичне походження і символізують спадкоємність з давніми судовими практиками. Історизм у цьому контексті

дозволяє не лише ідентифікувати витoki правових понять, а й зберігати смислову єдність правової культури через століття.

Правовий ритуал — ще один пласт, де історизм виконує не лише аналітичну, а й охоронну функцію. Обряди відкриття судових засідань, церемоніальне звернення до суду, уніфікований порядок слухання справ, традиції вручення дипломів у правничих школах — усе це формує у свідомості правника відчуття приналежності до спільноти, що має власну історію та етичні стандарти. Зміна чи зникнення таких ритуалів може призвести до ерозії правничої ідентичності.

Караман М. В. встановлює, що Існування ритуалів як частини специфічного соціального регулятора, а саме «права», повністю відповідає природно-правовим теоріям праворозуміння. Адже вихідним пунктом доктрини природного права є утвердження ідеї природних, невідчужуваних прав людини, які не даруються їй державою, а належать від природи нарівні з розумом та іншими людськими якостями. Завдання держави відповідно до доктрини природного права полягає у визнанні та забезпеченні прав людини, що здійснюється, зокрема, через їх закріплення у конституціях, інших законодавчих актах та формування механізмів і процедур реалізації і захисту прав людини. Відповідно до концептуальних підходів цієї доктрини правом може вважатися лише те нормативне явище, яке відповідає суспільним уявленням про справедливість, рівність, свободу. Аморального права не може існувати взагалі, як не може бути права «тоталітарного», «фашистського» чи «расистського» [143].

Саме тому в багатьох країнах, зокрема в Німеччині, Італії, Польщі, Франції, юридичні факультети свідомо зберігають історичні традиції — від зовнішніх атрибутів до змісту церемоній — розуміючи їхню роль у вихованні правничої самосвідомості. Історизм тут стає гарантом стабільності правового етосу, навіть у динамічних соціальних умовах.

У контексті посттоталітарних держав питання відновлення правового символізму є не менш актуальним, ніж зміна законодавства. Спроби

декомунізації в Україні, зокрема відмова від радянської символіки у судових установах, зміна назв вищих судів, повернення історичної символіки у назви законодавчих актів — усе це є проявом історизму як методу відновлення правової тяглості. Такі дії мають не лише політичне, а й глибоке правокультурне значення: через символи суспільство фіксує відстань між репресивним минулим і демократичним майбутнім. Водночас надзвичайно важливо уникати чисто механічної заміни символів — історизм передбачає не просто зміну декорацій, а змістовне переосмислення функцій символіки як носія цінностей, норм і історичного досвіду.

Правовий символізм є сферою, в якій принцип історизму не тільки зберігає пам'ять про минуле, а й конструює сучасну ідентичність права. Через мову, архітектуру, обряди, зовнішні атрибути і форми правових текстів право «говорить» із суспільством, звертаючись до його історичної уяви. Історизм у цій площині забезпечує сталість і впізнаваність правового ландшафту, перетворюючи його на простір колективної пам'яті, з якого виростає сучасне правове життя.

Правова ж мова — це не просто інструмент фіксації юридичних норм, а повноцінний носій історичної пам'яті та правової культури. Вона формувалася протягом століть, відображаючи у своїх термінах, стилі й синтаксичних конструкціях правові реалії, ідеології, традиції та символи конкретних епох [144]. Принцип історизму дозволяє виявити у правовій мові глибинні нашарування, які не зникають із плином часу, а співіснують у текстах нормативних актів, судових рішень, доктринальних праць. Саме тому навіть найсучасніше право не може бути цілковито «новим»: у його мові завжди залишаються відголоски минулого — архаїчні конструкції, латинські формули, сталі вирази, що не мають точних відповідників у побутовій мові.

Визначальна риса історичного підходу до правової термінології полягає у визнанні того, що юридичне значення терміна не зводиться до його словникового тлумачення. Наприклад, поняття домовленість, довіра, справедливість, законність мають у різних епохах різне семантичне навантаження, хоча зовні

залишаються однаковими. Історизм дозволяє виявити зміну значення терміна у процесі його еволюції — від римського *fides* до сучасного розуміння добросовісності в цивільному праві; від середньовічного *leges regiae* до сучасного закону як джерела публічного порядку. Такий аналіз необхідний не лише в академічному дискурсі, а й у нормотворчості, де кожне слово повинне мати не лише формальну, а й культурну відповідність правовій традиції.

Особливої уваги заслуговує питання латинізмів у праві, які є не просто мовними запозиченнями, а цілісними концептуальними одиницями. Вирази на кшталт *pacta sunt servanda*, *nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet*, *lex posterior derogat priori* — це не лише терміни, а сформовані поколіннями афоризми, які узагальнюють складні правові конструкції у вигляді зручної формули. Їхня стабільність у правовій мові свідчить про глибоку спадкоємність і про тяглість раціональних основ права [145]. Навіть у державах, які не входили до континентальної романо-германської традиції, латинські вирази набули універсального вжитку завдяки їхній юридичній точності й символічній силі. Вони функціонують як культурні маркери правничої спільноти — належність до якої передбачає здатність інтерпретувати такі вислови у відповідному контексті.

У межах англо-американського права також існує історична юридична лексика, що має особливу символічну вагу. Терміни *common law*, *equity*, *trust*, *tort*, *consideration* не мають прямих відповідників у континентальних системах, оскільки походять з унікального історичного розвитку англійського права. Їх неможливо зрозуміти поза історичним контекстом виникнення — наприклад, *trust* виник у добу хрестових походів, а *consideration* — як елемент правового механізму забезпечення обміну між рівними суб'єктами. Історизм у цьому контексті допомагає уникнути помилок при перекладі, імплементації чи тлумаченні таких понять у компаративістських або рецепційних процесах. Термінологія — це не просто номінація, а структурна частина правової ментальності, що відображає історичні уявлення про право і справедливість.

Історичний аналіз правової мови є особливо важливим у періоди правових реформ і гармонізації законодавства. Чимало термінів, запозичених із

міжнародних документів, можуть бути неправильно інтерпретовані без урахування їхньої генези. Наприклад, поняття верховенство права (rule of law) має глибокі філософські й історичні відмінності у країнах англосаксонської та континентальної традиції. Для одних воно означає верховенство юридичних процедур, для інших — верховенство цінностей, закріплених у конституції. Відповідно, механічне перенесення цього поняття без історико-філологічного аналізу може призвести до хибної правової практики. Принцип історизму дозволяє усвідомити, що кожен термін — це вхід до цілої епохи, правової школи, світоглядної системи.

Отже, правова мова є простором історичної тягlosti, а не нейтральним засобом передачі норм. Принцип історизму не лише допомагає відтворити зміст давніх термінів, а й сприяє критичному осмисленню нових, зокрема тих, що імпортуються в межах правової глобалізації. Він запобігає втраті смислової глибини і гарантує, що правова комунікація залишатиметься точною, осмисленою й вкоріненою у традицію. У підсумку історизм у мові — це не архаїзм, а засіб збереження ідентичності та безперервності правової системи у мінливому світі.

Принцип верховенства права, який нині є основою демократії, має історичні аналогії в Україні – наприклад, ідея панування закону простежувалася вже у Конституції Пилипа Орлика [146]. Вивчення таких прикладів показує, що сучасні європейські принципи не чужі нашій культурі, вони просто були перервані на певний час. Усвідомлення цього сприяє легшому сприйняттю реформ, зорієнтованих на європейські стандарти: громадяни бачать у них не руйнування традицій, а повернення до кращих національних практик у нових умовах. Звичайно, збереження правової культури не означає відмови від розвитку.

Тут знову постає питання критичного осмислення спадщини. Історизм має слугувати фільтром, який відбирає з минулого те, що підкріплює правову систему, і відсіює те, що гальмує її прогрес. Наприклад, в українській правовій культурі радянського періоду укоренилися негативні явища – правовий нігілізм,

декларативне законодавство, підміна права політичною доцільністю. Від них потрібно свідомо відмовлятися, і історичний аналіз допомагає аргументовано це зробити, показавши руйнівні наслідки таких явищ у минулому [147]. Натомість елементи довіри до права, повага до приватної ініціативи та господарської свободи, притаманні, скажімо, правовій культурі часів НЕПу 1920-х років чи правовому регулюванню у Гетьманщині XVIII ст., можуть бути підтримані як корисні традиції. В епоху глобалізації дуже важливо зберегти обличчя національної правової культури, інтегруючись у міжнародне співтовариство.

Принцип історизму тут виступає своєрідним гарантом: він нагадує, що модернізація не повинна супроводжуватися уніфікацією, яка стирає унікальність правових систем. Наприклад, адаптуючи законодавство до вимог Європейського Союзу, Україна прагне відповідати європейським стандартам, але при цьому може і повинна спиратися на власні історичні традиції прав людини, місцевого самоврядування, господарського права. Це зробить реформоване законодавство більш життєздатним, адже воно виростатиме із ґрунту, добре відомого суспільству.

Успішний досвід скандинавських країн, які змогли поєднати загальноєвропейські норми з локальною культурою (зберігши, наприклад, інститути омбудсмена, народні суди тощо), підтверджує цей підхід [148].

2.2. Принципи історизму як системоутворююча складова юридичної етнології та етнографії.

Юридична етнологія, будучи порівняно новим науковим напрямом, виникла на стику юриспруденції, етнології та соціальної антропології. Її поява була зумовлена необхідністю глибшого розуміння того, як культура, звичаї та етнічні особливості впливають на формування, функціонування й еволюцію правових систем. Її розвиток відображає складний і багатовимірний процес інтеграції різних методологічних підходів, осмислення правового плюралізму та пошуку ефективних інструментів для аналізу права в соціокультурному контексті. Витоки юридичної етнології можна знайти ще в античній думці, де

філософи, такі як Арістотель і Платон, розглядали право крізь призму моральних і культурних норм. Середньовіччя заклало основи для подальшого вивчення взаємозв'язку між правовими системами та релігією, яка домінувала у формуванні морально-етичних підвалин законотворчості. Однак лише в Новий час систематичний підхід до аналізу правових традицій у соціокультурному контексті почав формуватися як самостійна галузь досліджень.

Ключовим етапом на шляху до становлення юридичної етнології стала епоха колоніалізму. Європейські імперії, намагаючись стабілізувати своє панування над численними етнічними спільнотами, стикнулися з необхідністю враховувати місцеві звичаї у правовій практиці. Дослідження звичаєвого права корінних народів в Африці, Індії та інших регіонах сприяли накопиченню емпіричного матеріалу, який згодом став підґрунтям для розробки наукових підходів до вивчення взаємодії права та культури. Ці дослідження висвітлили ключову роль звичаєвих норм у регулюванні суспільних відносин і забезпеченні соціальної стабільності навіть у відсутності централізованої державної влади.

Подальший розвиток юридичної етнології був нерозривно пов'язаний із прогресом етнології та антропології наприкінці XIX – початку XX століття. Роботи Едварда Бернета Тайлора та інших мислителів відкрили нові перспективи для осмислення правових аспектів культури, зокрема дослідження звичаїв, ритуалів і соціальних норм корінних народів [149]. Вагомий внесок у цю галузь зробив Броніслав Малиновський, чиї польові дослідження на Тробріанських островах продемонстрували, що право може існувати у формі неформальних норм і санкцій, які ефективно регулюють поведінку членів спільноти [150]. Його роботи висвітлили важливість соціального контексту у функціонуванні права.

У другій половині XX століття юридична етнологія почала формуватися як самостійний науковий напрямок. Цьому сприяло розширення методологічної бази антропології та зростання інтересу до правового плюралізму, тобто співіснування різних правових систем у межах однієї спільноти.

Розвиток критичної антропології права сприяв поглибленню аналізу того, як правові системи відображають і закріплюють соціальні ієрархії. Дослідження

правових систем у колоніальних і постколоніальних країнах показали, що право може бути як інструментом культурного домінування, так і засобом адаптації до локальних умов. Аналіз таких процесів підкреслив значення звичаєвих практик для збереження соціальної рівноваги навіть за умов домінування державного права.

Сьогодні юридична етнологія охоплює широкий спектр досліджень, зокрема правовий плюралізм, права корінних народів, мультикультуралізм у правових системах і вплив цифровізації на збереження культурної ідентичності. Сучасні тенденції розвитку цієї дисципліни сприяють не лише глибшому розумінню функціонування права у різних соціокультурних контекстах, але й формуванню нових підходів до гармонізації правових систем у багатонаціональних державах.

Значення юридичної етнології полягає у її здатності інтегрувати знання з різних наукових галузей, що дозволяє краще зрозуміти складність правових явищ. Вона відкриває нові перспективи для аналізу права як динамічного феномену, що змінюється під впливом культурних, соціальних і технологічних трансформацій [151, с. 522].

Аналіз основних концепцій у рамках юридичної етнології розкриває багатогранність її методологічних засад, що відображають взаємодію права з соціокультурним середовищем. Одним із ключових понять, що формують основу цієї дисципліни, є правовий плюралізм. Він акцентує увагу на існуванні кількох правових систем, які функціонують одночасно в межах однієї спільноти. Ця концепція є важливою для розуміння того, як державне право, звичаєві норми та релігійні приписи можуть співіснувати й взаємодіяти, створюючи складну мережу правових відносин.

Ідея правового плюралізму виникла на межі XIX і XX століть у контексті колоніальних досліджень, коли європейські юристи стикнулися з реальністю співіснування західних правових систем із місцевими звичаями в Африці, Азії та Латинській Америці [152, с. 101]. Перші емпіричні спостереження, здійснені вченими-антропологами, зокрема Броніславом Малиновським, підтвердили, що

традиційні звичаєві системи не лише залишаються чинними, але й часто є більш ефективними у регулюванні повсякденних відносин, ніж офіційне законодавство. Це підкреслює багатовимірність права, яке не обмежується лише формальними нормами, а охоплює й неформальні соціальні регулятори.

Правовий плюралізм відкрив нові перспективи для розуміння права як динамічного феномену. Наприклад, у багатьох постколоніальних державах звичаєві правові системи відіграють важливу роль у вирішенні локальних конфліктів, тоді як державне право функціонує переважно у сфері офіційних відносин. Це зумовлює не лише конкуренцію між різними правовими системами, а й можливість їхньої синергетичної взаємодії, яка дозволяє гармонізувати соціальні відносини.

Розвиток концепції правового плюралізму став підґрунтям для подальшого вивчення міжкультурного порівняння, яке розглядається як один із ключових методологічних інструментів юридичної етнології. Міжкультурне порівняння дозволяє аналізувати відмінності та спільні риси між правовими системами, враховуючи їхній соціокультурний контекст.

Наприклад, порівняння правових традицій корінних народів Канади, Австралії та Нової Зеландії демонструє, як звичаєві норми можуть співіснувати з державним правом, не втрачаючи при цьому своєї ідентичності.

Канада та Австралія мають правові системи, що перейняли багато елементів з правової системи Великої Британії. В той же час значний вплив на них мало американське законодавство (схожа федеральна структура, наявність писаної Конституції та інституту конституційного контролю). Законодавство і правова система Нової Зеландії значною мірою несе в собі відбиток британської. Зокрема, в обох країнах немає Конституції. Також в Новій Зеландії розвивається власна правова система та законодавство, прикладом чого є Земельний суд Маорі. До основних джерел права у вказаних країнах належать загальне право, статутне право, делеговане законодавство та звичай [153].

Ця концепція також є важливою для розуміння процесів рецепції, коли правові ідеї чи інститути однієї системи запозичуються іншою. Наприклад,

інтеграція звичаєвих норм у сучасні системи сімейного чи земельного права у країнах Африки демонструє, як право може адаптуватися до локальних реалій, зберігаючи зв'язок із культурною спадщиною. Аналіз таких процесів через міжкультурну призму дозволяє розкрити механізми адаптації права до соціальних і економічних викликів.

Міжкультурне порівняння також відкриває можливості для вивчення впливу глобалізації на правові системи. У сучасному світі дедалі частіше виникають ситуації, коли правові норми, сформовані в одному регіоні, адаптуються до умов іншого. Наприклад, міжнародні угоди, спрямовані на захист прав корінних народів, такі як Декларація ООН про права корінних народів 2007 року [154], враховують етнічну та культурну специфіку, але водночас є спробою уніфікації правових стандартів на глобальному рівні. Таке порівняння дає змогу оцінити, наскільки ефективними є універсальні правові норми у різних культурних контекстах.

Правовий плюралізм і міжкультурне порівняння разом формують методологічний фундамент юридичної етнології, дозволяючи дослідникам глибше зрозуміти зв'язок між правом, культурою та соціальними інститутами. Вони розкривають складну динаміку права як інструменту регулювання, що перебуває у постійній взаємодії з локальними умовами, традиціями та глобальними тенденціями. Цей підхід забезпечує багатовимірний аналіз правових систем, створюючи підґрунтя для їхньої гармонізації у світі, що стає дедалі більш культурно різноманітним [155, с. 29].

Юридична етнографія є специфічним напрямом правових досліджень, що фокусується на вивченні права у його соціокультурному контексті, використовуючи емпіричні методи для аналізу взаємодії правових норм із повсякденним життям суспільства. Вона виникла як міждисциплінарна галузь на перетині права, етнології та соціальної антропології, що відображає потребу в глибшому розумінні того, як правові системи функціонують у конкретних соціальних умовах. Сутність юридичної етнографії полягає у дослідженні реальної правової практики, включаючи звичаї, традиції, судові процедури,

релігійні норми та інші форми регулювання, які формують правовий порядок у певному суспільстві [156, с. 11, 12].

Етнологічне пізнання права відзначається особливою епістемологічною чутливістю, що вимагає врахування не лише нормативного змісту правових явищ, але й їхнього глибинного соціокультурного коду. На відміну від традиційного правознавства, яке переважно зосереджується на позитивному праві, юридична етнологія визнає множинність джерел знання про право, серед яких особливе місце посідають неформалізовані практики, уявлення, символи, наративи та ритуали. У цьому контексті право постає не як абстрактна сукупність норм, а як емпірично вкорінене явище, яке функціонує у множинних формах, часто поза межами офіційної юрисдикції.

Таке бачення права передбачає відмову від уніфікованих підходів до його осмислення, оскільки епістемологічний простір етнології є принципово плюралістичним. Знання про право не зводиться до логіко-дедуктивних моделей, а формується в процесі безпосереднього контакту з соціальною реальністю. Тут особливої ваги набуває усна традиція, яка в багатьох спільнотах залишається головним носієм правової інформації. Усталені формули вирішення конфліктів, притчі, прислів'я, розповіді старійшин не лише відображають правові уявлення, але й кодифікують соціально допустимі моделі поведінки.

Епістемологія юридичної етнології таким чином базується на визнанні контекстуальності знання — його залежності від культури, мови, історичного досвіду та системи цінностей досліджуваної спільноти. Це зумовлює необхідність використання особливих методів дослідження, зорієнтованих на вивчення смислів, які надають праву самі учасники правових відносин. Замість питань типу «що є право», етнологія запитує: «як люди сприймають, переживають і практикують право у конкретному контексті». Такий підхід долає нормативну абстракцію і дозволяє зануритися у внутрішню логіку локальних правових систем.

Ключовим тут є поняття «емік» та «етік» перспектив, які широко використовуються в антропології. Емік-підхід передбачає розгляд правових

уявлень з погляду самих носіїв культури, тоді як етік-підхід репрезентує зовнішню, аналітичну позицію дослідника [157]. У юридичній етнології саме емік-доступ до правових феноменів має вирішальне значення, оскільки дозволяє уникнути етноцентризму та розкрити внутрішню зумовлену логіку звичаєвих норм, ритуальних практик і механізмів примирення.

Епістемологічною проблемою залишається також питання легітимності знання, здобутого у полі. В умовах, коли правові практики не мають офіційного статусу або суперечать державному законодавству, виникає дилема: чи можуть такі практики вважатися «правом» у науковому сенсі? Юридична етнологія, спираючись на історизм, відповідає ствердно — адже критерії правовості не є уніфікованими, а формуються у певному соціокультурному контексті. Тому вивчення неформальних форм регулювання (наприклад, вирішення суперечок за допомогою громадської ради або ритуалу прощення) є не менш науково значущим, ніж аналіз кодексів чи судових рішень.

Звідси випливає ще одна важлива епістемологічна риса — необхідність визнання множинності правових істин. У межах однієї культури можуть існувати конкуруючі правові системи з власними критеріями справедливості, доказовості, правомірності дій. Для етнолога не існує одного «канонічного» джерела права — навпаки, завдання дослідника полягає в тому, щоби мапувати ці джерела, фіксувати їхню взаємодію, ідентифікувати місця конфліктів і точок перетину. Це перетворює юридичну етнологію на особливу форму правового пізнання, в якій універсальність поступається місцем контекстуальності, а системність — процесуальності.

Зрештою, така епістемологічна чутливість до контексту дозволяє юридичній етнології уникати колоніального типу пізнання, який прагне уніфікації, підпорядкування і нормативної домінації. Натомість історизм у поєднанні з етнографічними підходами формує більш демократичну, відкриту до різноманіття модель пізнання, в якій право постає не як об'єкт влади, а як жива практика — така, що народжується, змінюється і зникає в людському досвіді.

Юридична етнологія приділяє особливу увагу дослідженню локальних наративів як форм вираження правової пам'яті спільноти. На відміну від офіційної юридичної доктрини, що спирається на кодифіковані джерела, правова пам'ять живе у вигляді історій, прецедентів, ритуалів та символічних форм комунікації, які зберігають у колективній свідомості досвід регулювання соціальних відносин. Ці наративи не лише передають інформацію про правові норми, але й формують уявлення про справедливість, авторитет, обов'язок та легітимність.

Правова пам'ять функціонує як механізм репродукції правової культури, забезпечуючи тяглість правових уявлень у межах однієї або кількох генерацій. Вона не обов'язково відтворює події у їхній точності, але зберігає ключові смисли, які важливі для спільноти [158]. Наприклад, спогади про давні конфлікти, вирішені через раду старійшин, можуть слугувати зразком належної поведінки у сучасних суперечках. Такі наративи виконують нормативну функцію, навіть якщо вони не мають статусу закону.

Історизм як методологічний підхід дає змогу реконструювати правову пам'ять не лише як об'єкт ретроспективного дослідження, а як активну форму соціального життя. У багатьох спільнотах наративи про справедливість або зневагу до традиційних норм використовуються як аргументи у реальних конфліктах. Це свідчить про їхню потужну регулятивну силу, яка не поступається формальним правовим нормам. Вивчення таких наративів дозволяє зрозуміти, як спільноти переживають право, що вони вважають допустимим, а що — неприйнятним.

Юридична пам'ять може виступати також як інструмент протидії зовнішньому правовому тиску. У постколоніальних або постконфліктних суспільствах локальні наративи часто використовуються для збереження правової ідентичності, відновлення культурної тяглості та опору універсалістським моделям права. Наприклад, усні свідчення старійшин або етнографічні записи звичаєвих норм можуть стати джерелом легітимації

альтернативних форм правосуддя у громадах, які не довіряють державним інституціям.

У цьому контексті важливим завданням юридичної етнології є документування правової пам'яті — через інтерв'ю, збір переказів, реконструкцію колективних уявлень про минулі правові практики [159]. Таке знання не лише зберігає культурну спадщину, але й може бути інтегроване у сучасну правотворчу діяльність. Зокрема, правова пам'ять громад може використовуватися у формуванні моделей медіації, відновного правосуддя чи реформ у сфері прав корінних народів.

Окрему увагу слід приділити тому, як локальні наративи конкурують або співіснують із офіційною правовою історією. Наприклад, державні наративи про «цивілізаційну місію» у колоніальних правових системах нерідко суперечили локальним переказам, які наголошували на несправедливості, насильстві та культурній асиміляції. Аналіз таких розбіжностей дозволяє виявити асиметрії влади у сфері правового знання та сформулювати критичні підходи до правової модернізації.

Тобто, юридична пам'ять і локальні наративи не є другорядним об'єктом вивчення — вони формують глибинний культурний каркас, у якому функціонує право. Їхній аналіз дозволяє виявити не лише альтернативні джерела правової легітимності, а й глибші уявлення про справедливість, обов'язок і відповідальність, які не завжди збігаються з формальними доктринами.

Головною відмінністю юридичної етнографії від інших галузей правознавства є її орієнтація на польові дослідження. Замість аналізу виключно юридичних текстів, нормативних актів чи судових рішень, вона використовує методи спостереження, інтерв'ю, документування та опису правової практики. Це дозволяє дослідникам зануритися в соціальну реальність і вивчити, як юридичні норми застосовуються у повсякденному житті, яким чином вони сприймаються учасниками правових відносин, а також які чинники впливають на їхню ефективність. Наприклад, у багатьох традиційних спільнотах юридична етнографія допомагає виявити звичаєві норми, які залишаються невидимими для

формального законодавства, але відіграють ключову роль у вирішенні конфліктів і підтриманні соціальної стабільності.

Юридична етнографія займає унікальне місце в правовій науці завдяки своїй здатності поєднувати емпіричний підхід із теоретичним осмисленням правових феноменів. Вона забезпечує новий рівень розуміння права, додаючи до традиційного юридичного аналізу соціокультурну перспективу. Наприклад, дослідження практик вирішення конфліктів у корінних народів Канади чи Африки розкривають альтернативні підходи до правосуддя, які базуються на примиренні та відновленні соціальної гармонії, а не на каральних заходах. Це дозволяє не лише розширити уявлення про право як феномен, але й використовувати такі моделі для вдосконалення сучасних правових систем.

Місце юридичної етнографії у правознавстві визначається також її внеском у міждисциплінарні дослідження. Завдяки інтеграції методів антропології, соціології та культурології вона стає важливим інструментом для вивчення правових систем у їхній динаміці. Особливо це стосується аналізу правових реформ, адаптації міжнародних правових стандартів до локальних умов та гармонізації правових норм у багатокультурних суспільствах [160, с. 40, 41].

Юридична етнографія також відіграє важливу роль у дослідженні правового плюралізму. У багатьох країнах світу співіснування державного, звичаєвого та релігійного права створює складну картину регулювання соціальних відносин. Етнографічні дослідження дозволяють глибше зрозуміти механізми взаємодії цих систем, виявити потенційні конфлікти між ними та запропонувати шляхи для їхньої гармонізації. Наприклад, у постколоніальних державах Африки або Азії етнографія права виявляє, як місцеві традиції інтегруються у сучасні правові системи, зберігаючи при цьому свою ідентичність.

У сучасному світі, що характеризується зростаючим мультикультуралізмом, юридична етнографія стає незамінним інструментом для формування гнучких і ефективних правових систем. Вона не лише сприяє кращому розумінню соціальних аспектів права, але й забезпечує можливість

адаптації правових норм до конкретних культурних контекстів. Завдяки своїй багатовимірності юридична етнографія розширює горизонти правознавства, забезпечуючи йому нові перспективи у дослідженні взаємодії права та суспільства [161, с. 136, 137].

Методи польових досліджень у юридичній етнографії є інструментами, які дозволяють дослідникам зануритися в соціальну реальність і вивчити, як правові норми, звичаї та практики функціонують у повсякденному житті суспільства. Вони базуються на принципах емпіричного спостереження та безпосередньої взаємодії з учасниками правових процесів, що забезпечує глибоке розуміння локальних особливостей права, його адаптації до соціокультурних умов та впливу на поведінку людей. Найпоширенішими методами польових досліджень у цій галузі є інтерв'ю, спостереження та збір етнографічного матеріалу.

Юридична етнологія, хоча й орієнтована на емпіричне вивчення сучасних правових практик, не може обійтися без історичних джерел, які становлять невід'ємну частину її методологічного інструментарію. Вони слугують не лише тлом для осмислення поточних правових процесів, а й дозволяють простежити зміну структур легітимації, механізмів санкціонування, моделей правосуддя та правових наративів у ретроспективі. Вивчення джерел історичного характеру дозволяє занурити емпіричне спостереження в контекст глибшої культурної пам'яті.

Історичні документи, зокрема записи громадських рад, протоколи релігійних судів, архіви колоніальних адміністрацій, рішення плеємних зборів, приватні хроніки чи фольклорні збірки, відкривають унікальне вікно в минуле правових практик. Вони дозволяють дослідити правову мову, логіку аргументації, прецеденти, що мали нормативне значення, а також соціальні ролі суб'єктів права в історичному вимірі. Такі джерела є незамінними при аналізі трансформацій правових норм, адаптації до нових соціальних умов або спроб офіційної уніфікації локального права.

Особливу цінність становлять джерела, що фіксують конфліктні ситуації — спори про землю, сімейні конфлікти, звинувачення у порушенні звичаїв. Саме

у конфлікті найбільш чітко проявляється структура правового мислення спільноти, і історичні матеріали дозволяють реконструювати логіку вирішення таких суперечок у традиційних суспільствах. Це, своєю чергою, дає змогу порівняти еволюцію правових інститутів з емпірично зафіксованими сучасними практиками, виявивши елементи спадкоємності чи розриву [162].

Історичні джерела є важливим інструментом верифікації етнографічних даних. Наприклад, коли респонденти описують певний звичай або норму, дослідник може звернутися до джерел, щоб з'ясувати, чи існують документальні підтвердження цієї практики в минулому. У випадку розбіжностей між сучасним усним наративом і історичним документом виникає продуктивне поле для аналізу змін у правовій культурі — свідомих або несвідомих трансформацій, спричинених соціальним тиском, модернізацією, колоніальним впливом чи глобалізацією.

Методологічно важливо враховувати, що історичні джерела — не нейтральні носії фактів, а тексти, створені у певному владному контексті. Це особливо стосується колоніальних архівів, де правові уявлення корінного населення часто спотворювалися через призму європейської нормативності. Завдання юридичної етнології — не лише використовувати ці джерела, але й критично аналізувати їх, розкриваючи їхню структурну упередженість та інтерпретаційну рамку. У цьому сенсі історизм стає засобом деконструкції офіційної історії права.

Крім письмових джерел, до історичного корпусу слід віднести також елементи матеріальної культури, які виконували або символізували правові функції: камені примирення, ритуальні дари, спільні споруди, знаки покарання або авторитету. Вивчення таких об'єктів у їхньому культурному контексті дозволяє простежити юридичні смисли, які не передані мовою, але закріплені в уявленнях та практиках спільноти. Це розширює горизонти дослідження, перетворюючи юридичну етнологію на міждисциплінарний міст між правом, історією, антропологією та археологією.

Історичні джерела у юридичній етнології не є пасивним фоном сучасного досвіду — вони становлять активну частину дослідницької методології, яка дозволяє глибше зрозуміти логіку правової культури, простежити механізми змін і підтримати аналітичну реконструкцію правових систем, що розвиваються у постійній взаємодії з історичними контекстами.

Інтерв'ю як метод у юридичній етнографії забезпечує можливість отримати унікальні дані безпосередньо від учасників правових відносин. Завдяки гнучкості цього методу дослідник може адаптувати свої запитання до контексту та отримувати відповіді, які відображають особистий досвід, уявлення та цінності респондентів. Інтерв'ю може бути структурованим, напівструктурованим або відкритим, залежно від мети дослідження [163, с. 4]. Наприклад, під час дослідження звичаєвого права корінних народів напівструктуроване інтерв'ю дозволяє вивчити як загальні правові норми, так і їхню варіативність залежно від локальних умов. Відкрите інтерв'ю, у свою чергу, сприяє виявленню глибинних аспектів правових традицій, які часто залишаються невидимими в офіційних правових системах. Наприклад, у громадах, де вирішення конфліктів базується на усних традиціях, інтерв'ю може стати єдиним способом документування таких практик.

Спостереження є ключовим методом, що дозволяє дослідникові не лише фіксувати правові явища, а й розуміти їхню динаміку, соціальний контекст і вплив на спільноту. В юридичній етнографії використовуються різні види спостереження: включене, невключене та систематичне. Включене спостереження передбачає активну участь дослідника у житті спільноти, що дає змогу отримати детальну інформацію про правові процеси зсередини. Невключене спостереження дає можливість аналізувати правові явища без прямої взаємодії з їхніми учасниками, що є особливо корисним для дослідження чутливих тем, таких як конфлікти між правовими системами. Систематичне спостереження забезпечує стандартизований підхід до збору даних, дозволяючи порівнювати різні правові практики [164].

Збір етнографічного матеріалу є методологічною основою юридичної етнографії, яка охоплює документування звичаїв, традицій, усних правових норм, архівних записів та інших джерел, що відображають правову культуру спільноти. Особливої уваги заслуговує усна традиція, яка часто є основним носієм правових знань у громадах без писемної культури. Запис історій, легенд, судових розповідей чи ритуальних практик дозволяє відновити цілісну картину правового регулювання, яке існує поза межами формалізованих правових систем [165, с. 162].

Ці методи польових досліджень у юридичній етнографії не лише забезпечують багатовимірний аналіз правових систем, але й створюють умови для їхньої адаптації до сучасних викликів. Вони дозволяють виявляти потенційні конфлікти між офіційним і неформальним правом, гармонізувати ці системи та враховувати соціокультурні особливості під час розробки правових реформ.

Юридична етнологія та етнографія, як інтегративні дисципліни, перебувають у тісному міждисциплінарному зв'язку з антропологією, соціологією, історією та правом. Ця взаємодія збагачує їхні методологічні засади, дозволяючи розширювати рамки правових досліджень та глибше аналізувати зв'язок права з культурними, соціальними та історичними контекстами.

Антропологія, особливо її культурна та соціальна гілки, є однією з базових дисциплін для юридичної етнології. Вона забезпечує теоретичні та методологічні інструменти для вивчення правових систем через призму культурних норм, звичаїв та ритуалів. У центрі уваги антропології — аналіз локальних форм правового регулювання, які відображають унікальні світоглядні особливості конкретних спільнот [166, с. 174]. Дослідження Броніслава Малиновського, спрямовані на розуміння звичаєвого права корінних народів, стали одним із перших прикладів використання антропологічного підходу до правової реальності. Завдяки цьому підходу юридична етнологія зосереджується на дослідженні того, як правові норми формуються, функціонують і змінюються під впливом соціокультурного середовища.

Соціологія доповнює юридичну етнологію інструментами для аналізу взаємозв'язку між правовими системами та суспільними структурами. Соціологічний підхід дозволяє вивчати право не лише як систему норм, але і як механізм соціального регулювання, що залежить від економічних, політичних і культурних умов. Наприклад, дослідження Еміля Дюркгейма щодо ролі права у підтриманні соціальної солідарності допомагають розкрити функцію права як інструменту інтеграції суспільства [167, с. 250, 252]. Юридична етнологія, використовуючи соціологічні підходи, аналізує, як різні типи правових систем адаптуються до змін у соціальних структурах, особливо в мультикультуралізмі.

Сучасна юриспруденція забезпечує юридичній етнології емпіричну базу для аналізу права як системи, що має свої внутрішні закономірності та принципи. Зв'язок із правом дозволяє юридичній етнології інтегрувати здобутки юридичної теорії для дослідження, як нормативні акти функціонують у різних соціокультурних умовах. Наприклад, використання концепції правового плюралізму в юридичній теорії сприяє розумінню співіснування державного, звичаєвого та релігійного права у багатокультурних спільнотах. Це також дозволяє юридичній етнології впливати на розробку законодавства, яке враховує локальні особливості.

Синтез цих дисциплін робить юридичну етнологію і етнографію унікальними інструментами для дослідження права. Вони поєднують антропологічний акцент на культурній специфіці, соціологічний аналіз суспільних процесів, історичний контекст розвитку правових систем та правознавчий підхід до формалізації правових норм. Ця взаємодія дозволяє глибше розкрити природу права як багатовимірного явища, що формується і змінюється під впливом як локальних, так і глобальних процесів.

Інтердисциплінарні зв'язки юридичної етнології та етнографії відкривають широкі можливості для використання соціокультурного аналізу у правових дослідженнях. Цей підхід дозволяє вивчати право не лише як нормативну систему, але і як складний соціокультурний феномен, що функціонує в конкретному середовищі і перебуває у постійній взаємодії з культурними,

історичними, економічними та політичними факторами. Соціокультурний аналіз, інтегруючи досягнення антропології, соціології, історії та правознавства, збагачує методологічний інструментарій юридичної етнології, створюючи умови для багатовимірного осмислення правових явищ.

У рамках соціокультурного аналізу право розглядається як продукт певного соціального контексту, що формується під впливом культури, традицій та світоглядних установок спільноти. Юридична етнологія застосовує цей підхід для вивчення локальних правових систем, звичаїв та неформальних норм, які часто залишаються поза увагою офіційного права, але відіграють важливу роль у підтриманні соціального порядку. Наприклад, у дослідженнях корінних народів соціокультурний аналіз дозволяє виявити, як символічні практики, ритуали та міфологічні уявлення впливають на механізми вирішення конфліктів і підтримання справедливості.

Особливе значення соціокультурний аналіз має у вивченні правового плюралізму — співіснування різних правових систем в одній спільноті. Завдяки інтеграції культурних і соціологічних підходів юридична етнологія здатна виявляти закономірності взаємодії державного, звичаєвого та релігійного права, аналізувати їхній вплив на соціальні відносини та визначати потенційні конфлікти [168, с. 270-272]. У багатьох країнах Африки чи Південної Азії соціокультурний аналіз дозволяє зрозуміти, як традиційні звичаї адаптуються до сучасних правових систем, зберігаючи свою ідентичність і водночас інтегруючись у новий соціальний контекст.

Соціокультурний аналіз також є незамінним інструментом у дослідженні правової свідомості. Він допомагає вивчати, як громадяни сприймають право, яким чином вони інтерпретують юридичні норми та як ці норми впливають на їхню поведінку. Наприклад, у мультикультурних суспільствах цей підхід дозволяє дослідити, як різні етнічні групи адаптують універсальні юридичні норми до власних культурних цінностей і традицій. Це особливо важливо для розробки законодавства, яке враховує багатокультурність суспільства та знижує ризик соціальної напруги [169].

Історичний компонент соціокультурного аналізу дозволяє розкрити динаміку правових систем і їхню еволюцію під впливом соціальних змін. Юридична етнологія інтегрує цей підхід для дослідження трансформації звичаєвого права в умовах колонізації, глобалізації чи модернізації. Наприклад, аналіз правових систем корінних народів Північної Америки чи Австралії показує, як колоніальні політики намагалися змінити чи замінити традиційні правові механізми, що нерідко призводило до соціальних конфліктів. Соціокультурний аналіз у цьому контексті дозволяє оцінити, яким чином локальні правові традиції змогли вижити і зберегти своє значення, адаптуючись до нових умов.

Юридична етнологія, використовуючи соціокультурний аналіз, також досліджує глобальні процеси, такі як імплементація міжнародних правових стандартів у локальних контекстах. Наприклад, інтеграція норм міжнародного права щодо прав людини у правові системи країн із сильними традиційними чи релігійними звичаями демонструє складність цього процесу. Соціокультурний аналіз дозволяє виявити, які аспекти локальної культури сприяють ефективному впровадженню нових норм, а які створюють перешкоди.

Таким чином, соціокультурний аналіз у рамках юридичної етнології стає не лише інструментом для вивчення права, але й основою для розробки правових реформ, що враховують культурну специфіку суспільства. Він забезпечує глибоке розуміння права як динамічного явища, що формується під впливом багатовимірної взаємодії соціальних, культурних і історичних факторів. Цей підхід сприяє гармонізації правових систем, їхній адаптації до викликів сучасності та забезпеченню справедливого регулювання в умовах глобалізованого світу.

Звичаєве право є найдавнішою формою правового регулювання, яке виникло природним шляхом у процесі соціальної взаємодії. Його норми, що базуються на усталених традиціях, моральних принципах та суспільних звичаях, відображають цінності й світогляд певної спільноти, слугуючи не лише

регулятором відносин, але й культурним кодом, що зберігає колективну ідентичність [170, с. 203].

Юридична етнологія досліджує звичаєве право як джерело, що виникає з потреб локальних спільнот у регулюванні соціальних відносин у межах їхнього культурного контексту. Звичаї формуються поступово, проходячи через тривалий процес повторення й суспільного схвалення, що перетворює їх на обов'язкові правила поведінки. Це надає звичаєвому праву легітимності в очах членів спільноти, навіть за відсутності формального закріплення в законодавстві. У багатьох традиційних суспільствах звичаєві норми залишаються основою правового регулювання і визначають правила спадкування, шлюб, вирішення конфліктів, обміну та інших соціальних процесів. Юридична етнологія та етнографія, використовуючи методи польових досліджень, таких як спостереження, інтерв'ю та аналіз етнографічних матеріалів, фіксують ці норми, вивчають їхню еволюцію і взаємодію з іншими правовими системами.

У процесі становлення національних держав звичаєві норми часто слугували основою для формалізації права. Наприклад, у багатьох країнах Африки, Азії та Латинської Америки звичаєве право було інкорпороване до державної правової системи, забезпечуючи її культурну легітимність. Аналогічно, у країнах Європи, зокрема у Франції чи Німеччині, розвиток приватного права в середньовіччі значною мірою базувався на місцевих звичаях, які згодом були кодифіковані [171, с. 152, 153.].

Дослідження звичаєвого права також допомагає зрозуміти, як правові системи адаптуються до змін. Зокрема, в умовах колоніального впливу звичаєве право часто слугувало інструментом збереження локальної ідентичності та протидії асиміляції. Наприклад, у період британського колоніального правління в Індії звичаєве право залишалося ключовим джерелом регулювання сімейних і спадкових відносин у громадах, зберігаючи свою актуальність навіть після здобуття незалежності [172]. Аналогічно, в африканських країнах після деколонізації звичаєве право стало основою для створення правових систем, які поєднують елементи традиційного та сучасного права.

Юридична етнологія також аналізує взаємодію звичаєвого права з іншими джерелами права, такими як державне та релігійне право, що є особливо важливим у багатокультурних суспільствах. Наприклад, у таких країнах, як Південна Африка чи Нігерія, звичаєве право співіснує з офіційним правом, створюючи складний правовий плюралізм. Юридична етнографія вивчає, як ці системи взаємодіють, які конфлікти між ними виникають і як можна забезпечити їхню гармонізацію.

Таким чином, дослідження звичаєвого права в рамках юридичної етнології та етнографії сприяє розширенню уявлень про право як багатовимірний феномен, що залежить від соціокультурного контексту.

Юридична етнологія та етнографія, як міждисциплінарні напрямки дослідження, створюють ґрунт для комплексного аналізу правових систем у перспективі. Інтеграція соціокультурного контексту дозволяє досліджувати правові традиції не лише як формалізовані норми, а як явища, що органічно вписані у повсякденне життя спільнот, формуються під впливом історичних, культурних і соціальних чинників та відображають унікальність кожної правової культури.

Особливий інтерес викликає вивчення рецепції права, тобто процесів, коли правові інститути чи ідеї запозичуються однією культурою у іншої. У колоніальний період багато правових систем були змушені адаптуватися до європейських моделей, інтегруючи елементи звичаєвого права у державну правову систему. Це створило унікальний феномен подвійності правових структур, де державне право функціонує паралельно зі звичаєвим. Юридична етнологія досліджує цю взаємодію, аналізуючи потенціал гармонізації таких систем та їхній вплив на соціальні процеси. Наприклад, в Індії та Нігерії звичаєве право залишається актуальним для регулювання питань шлюбу та спадкування, водночас адаптуючись до сучасних викликів.

У сучасному контексті глобалізації порівняння правових систем набуває нового виміру, оскільки мультикультуралізм стає характерною рисою багатьох держав. Юридична етнологія спрямована на дослідження механізмів адаптації

правових норм у суспільствах із різноманітною етнокультурною структурою. Наприклад, у Канаді чи Новій Зеландії інтеграція прав корінних народів до загальної правової системи слугує прикладом того, як держава визнає і враховує локальні традиції, забезпечуючи їхній захист на законодавчому рівні. Аналіз цих процесів дозволяє виявити як фактори успішної інтеграції, так і бар'єри, що виникають через культурні, соціальні чи політичні розбіжності.

Юридична етнологія також приділяє значну увагу дослідженню правових систем у трансформаційних періодах, таких як перехід до демократії чи відновлення після конфліктів. У цих контекстах порівняльно-правовий аналіз спрямований на виявлення того, як право сприяє соціальному примиренню, забезпеченню прав меншостей чи відновленню верховенства права. У багатьох випадках звичаєві практики, такі як ради старійшин чи ритуали примирення, стають ефективними інструментами відновлення соціальної гармонії, доповнюючи офіційні правові процедури [173].

Застосування юридичної етнології у порівняльно-правових дослідженнях дозволяє розкрити багатовимірну природу правових систем, враховуючи їхній соціокультурний контекст, історичні корені та динаміку взаємодії з іншими правовими феноменами. Такий підхід відкриває нові перспективи для гармонізації правових систем у сучасному глобалізованому світі, забезпечуючи повагу до культурної специфіки та правової ідентичності кожної спільноти.

Юридична етнографія пропонує унікальні інструменти для вирішення конфліктів, зокрема у межах медіації та врегулювання міжкультурних суперечок. Її методологія базується на глибокому розумінні соціокультурного контексту, у якому формуються та розгортаються правові конфлікти. Етнографічний підхід дозволяє враховувати цінності, звичаї, традиції та світогляд сторін конфлікту, що сприяє пошуку рішень, які не лише відповідають формальним правовим нормам, але й є прийнятними для учасників з огляду на їхній культурний і соціальний досвід.

Медіація як спосіб врегулювання конфліктів, що базується на діалозі та взаємному порозумінні, особливо виграє від використання етнографічних

підходів. У міжкультурних суперечках, де сторони представляють різні правові традиції, етнографічні дослідження дозволяють ідентифікувати точки перетину між їхніми правовими та етичними уявленнями [174]. Наприклад, у громадах, де домінує звичаєве право, медіація може включати елементи традиційних ритуалів примирення, таких як спільні обряди чи символічне відшкодування, що зміцнюють соціальні зв'язки і сприяють відновленню гармонії.

Практичний досвід свідчить, що етнографічний підхід ефективно використовується у вирішенні конфліктів на основі звичаєвих правових систем. Наприклад, у деяких африканських країнах, таких як Кенія чи Уганда, ради старійшин відіграють центральну роль у примиренні сторін. Юридична етнографія допомагає документувати ці процеси, визначати їхні ключові елементи та адаптувати їх до сучасного правового контексту. У таких випадках спостереження та інтерв'ю дозволяють виявити, які культурні чинники забезпечують успішність цих механізмів і як вони можуть бути інтегровані у формальні системи медіації.

У вирішенні міжкультурних суперечок юридична етнографія стає інструментом, який дозволяє подолати бар'єри нерозуміння та культурних стереотипів. У країнах з багатокультурним населенням, таких як Канада чи Австралія, етнографічний аналіз використовується для врахування правових уявлень корінних народів у вирішенні суперечок між ними та представниками державних чи корпоративних структур. Наприклад, у Канаді медіаційні процеси, що враховують звичаєві правові принципи інуїтів, забезпечують легітимність рішень у їхній громаді, сприяючи зниженню соціальної напруги [175, с. 227].

Юридична етнографія також знаходить своє застосування у транснаціональних конфліктах, зокрема у вирішенні суперечок, пов'язаних із міграцією, етнічними конфліктами чи глобальними правовими стандартами. У цих випадках етнографічні дослідження дозволяють виявити, як різні правові системи можуть співіснувати і взаємодіяти у межах глобального правового порядку. Наприклад, у Європейському Союзі досвід використання етнографії у

медіації міграційних конфліктів дозволяє врахувати культурну специфіку мігрантів, зберігаючи при цьому універсальні принципи прав людини.

Практичне значення етнографічного підходу також підтверджується у постконфліктних суспільствах. У Руанді після геноциду традиційні суди гачача, інтегровані у державну правову систему, стали прикладом ефективного використання звичаєвих механізмів примирення [176]. Юридична етнографія, документуючи ці процеси, дозволила адаптувати їх до сучасних викликів, зберігаючи їхню культурну автентичність.

Етнографічний підхід у медіації та врегулюванні конфліктів не лише забезпечує врахування соціокультурного контексту, але й сприяє формуванню довіри між сторонами. Юридична етнографія, як методологічний інструмент, інтегрує правові, соціальні та культурні аспекти конфліктів, пропонуючи інноваційні підходи до їх вирішення у світі, що стає дедалі більш мультикультурним і глобалізованим.

2.3. Методологічні особливості застосування принципу історизму в порівняльному правознавстві.

Еволюція правових уявлень є складним і багатовимірним процесом, який демонструє поступове зміщення акцентів у розумінні сутності права. Від ідей природного права, заснованих на універсальних і незмінних принципах, до позитивістського підходу, що акцентує увагу на формальній визначеності й систематичності права, цей розвиток відображає глибокі зміни у філософських, соціальних та політичних умовах. Взаємодія між цими двома підходами формує сучасний багатовимірний погляд на право як явище, що одночасно є продуктом і інструментом суспільного розвитку.

Природне право має свої корені у філософських традиціях Стародавньої Греції та Риму. Уявлення про «вищі закони», які випливають із природи людини та світу, формувало основу правових концепцій тих часів. Для мислителів, таких як Арістотель і Цицерон, право було частиною природного порядку, який не піддається змінам і є універсальним для всіх людей. Арістотель вважав, що право

повинно відповідати природним чеснотам, а Цицерон визначав природне право як вираження розуму, яке діє у гармонії з природним порядком [177, с. 158]. Ці ідеї стали основою для подальшого розвитку правової думки у Середньовіччі, коли природне право почало набувати релігійного виміру. У цей період природне право ототожнювалося з Божим законом, що підкреслювало його універсальність і незмінність.

Епоха Просвітництва стала переломним моментом у розвитку концепції природного права. Завдяки філософам Гуго Гроцію, Джону Локку та Жан-Жаку Руссо природне право набуло нового обґрунтування через раціональність і універсальність. Гроцій проголосив, що природне право існує незалежно від волі Бога чи людських інституцій, і воно є основою суспільного договору. Локк розвинув цю ідею, акцентуючи на природних правах людини, таких як життя, свобода і власність, які держава зобов'язана захищати. Руссо в свою чергу зосередився на суспільному договорі як механізмі гармонізації природного права з волею народу [178, с. 386].

Після доби Просвітництва розвиток правової думки засвідчив формування поняття праворозуміння як особливої інтелектуально-ціннісної категорії. Стало очевидним, що праворозуміння – це не лише теоретична конструкція юриспруденції, а й спосіб пізнання і критичного оцінювання самого права як соціального явища [179]. Кожна історична епоха і культура по-своєму відповідали на питання «що таке право», і ці відповіді залежали від домінуючого філософського, ідеологічного та культурного контексту.

Так, на різних витках історії люди відкривали в праві нові якості та смисли: від уявлень про право як божественний чи природний порядок у стародавні часи, через теологічні доктрини Середньовіччя – до раціоналістичних теорій Нового часу і Просвітництва.

В результаті сьогодні існує плюралізм підходів до праворозуміння – раціональних й інтуїтивних, формально-юридичних і ціннісно орієнтованих. З одного боку, зберігається легістське (позитивістське) трактування, що ототожнює право із законом держави та надає перевагу формальній визначеності

норм; з іншого – поширене «юридичне» праворозуміння, яке протиставляє право і закон та розглядає право як міру справедливості, незалежну від волі державної влади [180]. Іншими словами, сучасне праворозуміння спирається і на логіко-раціональні конструкції, і на інтуїтивно-етичні уявлення про справедливість – щоразу визначаючись світоглядними орієнтирами суспільства та самого інтерпретатора права.

Помітним явищем новітнього правового дискурсу стало «відродження» ідей природного права. Вже на межі XIX–XX ст. з'явилася реакція проти вузького позитивізму, який розглядав право лише як продукт державної влади і заперечував існування вічних невід'ємних принципів та прав [181]. Як протест проти панування такого підходу у XX столітті в усьому світі пожвавлюється інтерес до природного права. Різні напрями антитезної (антипозитивістської) правової думки розвивали власні варіації юснатуралізму, апелюючи і до раціональних обґрунтувань, і до ціннісних категорій справедливості. Особливо потужного імпульсу ця течія набула після Другої світової війни як відповідь на крах ототожнення права з будь-яким «легально встановленим» законом перед лицем тоталітаризму [182]. У повоєнній філософії права було заново стверджено існування вищих, незалежних від держави норм і принципів, що уособлюють розум, справедливість і об'єктивний порядок цінностей.

Природно-правова традиція запропонувала універсальні етичні критерії для оцінки позитивного права: відтепер зміст кожного закону має піддаватися випробуванню на відповідність надпозитивним морально-правовим принципам. Сучасне праворозуміння чітко розрізняє поняття «право» і «закон», наголошуючи, що не всяка формально ухвалена норма є правом по суті. Лише той закон, який за змістом узгоджується з фундаментальними вимогами справедливості та гуманності, може визнаватися правовим; інші ж нормативні акти повинні критично оцінюватися з позицій вищих (природних) цінностей і ідеалів [183].

Відроджені ідеї природного права, доповнюючи раціоналістичні конструкції модерної юриспруденції, слугують інструментом формування

універсальних етичних орієнтирів у праві та забезпечують наступність еволюції правових уявлень від минулого до сьогодення.

Попри домінування ідей природного права у Просвітництві, розвиток державних інститутів та потреба у чіткому регулюванні суспільних відносин привели до формування позитивістського підходу до права. У XIX столітті позитивізм, представлений такими мислителями, як Джон Остін і Ганс Кельзен, акцентував на праві як продукті волі суверена чи законодавця. Визначальним моментом позитивізму стало прагнення відділити право від моралі, надаючи перевагу процедурним аспектам над змістовними. Остін визначав право як команду суверена, що підкріплена санкціями, а Кельзен створив теорію «чистого права», яка прагнула усунути всі етичні та соціальні впливи на аналіз правових норм [184].

Позитивізм, із його акцентом на формалізації права, задовольнив потребу у створенні чітких і передбачуваних правових систем, які відповідали складним вимогам модернізованого суспільства. Розмежування права і моралі дозволило зосередитися на юридичній техніці, спрямованій на забезпечення стабільності правопорядку. Це сприяло розвитку кодифікації права, зокрема створенню таких правових систем, як Наполеонівський кодекс, що заклав основи для сучасного цивільного права.

Проте ідеї природного права не втратили свого значення. У сучасному світі вони залишаються джерелом натхнення для розробки міжнародних стандартів, таких як права людини, які базуються на універсальних принципах справедливості, рівності та свободи. Інтеграція цих ідей із позитивістськими підходами забезпечує їхнє практичне застосування у рамках нормативних механізмів, створюючи баланс між ідеалами та реальністю.

Еволюція уявлень про право також відображає зміну уявлень про роль держави у правотворенні. Якщо природне право покладало на державу обов'язок визнавати і захищати універсальні закони, то позитивізм визначив державу як активного творця правових норм, адаптованих до конкретних історичних і

соціальних умов. Це призвело до виникнення національних правових систем, що враховують культурну специфіку та потреби суспільства.

Сьогодні природне і позитивне право взаємно доповнюють одне одного, забезпечуючи багатовимірний підхід до розуміння права. Ідеї природного права залишаються етичним орієнтиром для правової науки, тоді як позитивізм пропонує практичні інструменти для реалізації цих принципів. Такий синтез дозволяє осмислювати право як феномен, що поєднує універсальні ідеали з конкретними механізмами їхньої реалізації у мінливому світі [185, с. 174].

Історичні наративи є фундаментальним елементом формування правової ідентичності, оскільки вони визначають глибину зв'язку між правом і суспільством, відображаючи культурні, соціальні та політичні особливості конкретної спільноти. Правова ідентичність формується на основі спільного розуміння історичного досвіду, який впливає на розвиток правових традицій, нормативних систем і уявлень про справедливість. Історичні наративи виступають своєрідним мостом між минулим і сучасністю, зберігаючи спадкоємність правових ідей і допомагаючи суспільству осмислити свою правову культуру.

Одним із ключових аспектів ролі історичних наративів є їхній вплив на збереження і передачу правових традицій. Цей наратив забезпечив не лише правову спадкоємність, але й створив спільну правову мову, яка об'єднує різні національні правові системи. Таким чином, історичні наративи сприяють утвердженню правової ідентичності як засобу збереження єдності в умовах різноманітності.

Іншим важливим аспектом є роль історичних наративів у відновленні правової ідентичності постколоніальних та посттоталітарних суспільств. У таких державах, як Україна, історичний досвід правової репресії та нав'язування чужорідних правових моделей під час колоніального чи радянського періоду ставить питання про необхідність переосмислення правової спадщини. Історичні наративи, що підкреслюють традиції самоврядування, правового плюралізму та

національної незалежності, відіграють важливу роль у відновленні власної правової ідентичності.

Історичні наративи також слугують інструментом осмислення правових цінностей та принципів, які формують фундамент сучасного права. Вивчення таких історичних подій, як боротьба за права людини, скасування рабства чи прийняття ключових правових документів, створює основу для колективного розуміння справедливості, свободи та рівності. Такі наративи допомагають суспільствам визначити свої пріоритети у правотворчості та забезпечити спадкоємність у розвитку правових ідей [186].

Крім того, історичні наративи виконують інтеграційну функцію, сприяючи формуванню спільного правового простору. У випадку багатонаціональних держав або наднаціональних утворень, таких як Європейський Союз, спільні історичні наративи про правові досягнення, такі як розвиток права ЄС на основі континентальних традицій, допомагають інтегрувати різні правові культури в єдину систему. Це забезпечує не лише гармонізацію правових норм, але й зміцнює відчуття правової єдності між різними членами спільноти.

Значення історичних наративів полягає і в їхній здатності протидіяти сучасним викликам, таким як глобалізація та культурна уніфікація. У світі, де універсальні правові моделі часто конфліктують із локальними традиціями, історичні наративи допомагають зберігати унікальність національних правових систем, адаптуючи їх до сучасних умов. Наприклад, вивчення історичних аспектів становлення звичаєвого права в Африці чи Азії дозволяє інтегрувати їх у сучасні правові системи, зберігаючи їхній культурний код.

Таким чином, історичні наративи є не лише джерелом пам'яті про минуле, але й інструментом, що сприяє формуванню правової ідентичності, збереженню правових традицій, відновленню національної правової культури та адаптації до глобалізаційних викликів. Вони допомагають суспільству осмислити своє місце у правовій історії та створити умови для сталого розвитку правової системи у майбутньому.

Правові традиції відіграють фундаментальну роль у формуванні сучасних правових уявлень, адже вони слугують історичним базисом, який визначає напрям розвитку правових систем. Ці традиції, що включають принципи, норми, правові ідеї та доктрини, передаються від покоління до покоління, адаптуючись до змінюваних умов, і в той же час забезпечують спадкоємність правової культури. У сучасному праворозумінні правові традиції інтегруються у правову систему через осмислення їхньої історичної ваги, культурної значущості та здатності до еволюції.

Правові традиції також формують підґрунтя для взаємодії різних правових систем. Англосаксонська система прецедентного права, яка базується на судових рішеннях, демонструє інший підхід до розвитку права, де традиція вирішувати спори на основі попередніх судових рішень забезпечує гнучкість і адаптивність системи [187]. У сучасному світі принципи прецедентного права активно інтегруються у міжнародне право, де рішення міжнародних судів і трибуналів впливають на формування стандартів правосуддя.

Важливий аспект взаємозв'язку між традиціями та сучасним правом полягає у здатності традицій слугувати інструментом для адаптації до глобальних викликів. У сучасних умовах ці традиції поступово інтегруються у формальні правові системи, забезпечуючи гармонізацію місцевих норм із міжнародними стандартами.

Значення правових традицій виявляється і в контексті формування правових ідеалів, таких як справедливість, рівність та свобода. Ці поняття, які мають глибоке коріння у філософських та релігійних традиціях, продовжують визначати вектор розвитку правових систем. Наприклад, ідеї природного права, що виникли у давньогрецькій та римській філософії, знайшли своє відображення у сучасних концепціях прав людини. Такі традиції забезпечують збереження моральних ідеалів у праві, надаючи йому універсальності.

Крім того, правові традиції сприяють формуванню правової ідентичності суспільств, адже вони відображають культурні та історичні особливості конкретного народу. Завдяки традиціям зберігається зв'язок між історичним

досвідом та сучасним праворозумінням, що особливо важливо для держав, які перебувають у процесі трансформації.

Окремо варто відзначити значення правових традицій для розвитку міжнародного права. Наприклад, традиції дипломатичних відносин, закладені у Вестфальській системі, стали основою сучасного міжнародного правового порядку. Водночас принципи, що виникли у класичних правових традиціях, такі як суверенітет і рівність держав, залишаються наріжними каменями сучасного міжнародного права [188].

Правові традиції є джерелом натхнення для сучасного праворозуміння, зберігаючи спадковість, адаптуючи історичний досвід до нових умов і забезпечуючи гармонізацію між локальними та глобальними підходами до права. Їхній взаємозв'язок із сучасними правовими уявленнями створює фундамент для стабільного розвитку правових систем, зберігаючи їхню ідентичність та адаптивність у мінливому світі.

Право є складною системою, яка безперервно змінюється під впливом історичних подій, соціальних процесів та змін у світоглядних уявленнях суспільства. Його динамічність зумовлена тим, що воно слугує інструментом регулювання суспільних відносин, які постійно перебувають у стані еволюції. Здатність права реагувати на історичні виклики забезпечує його актуальність і життєздатність у мінливому соціальному контексті.

Історія формування кримінального права наочно ілюструє динаміку правових систем у відповідь на зміни суспільних уявлень про покарання та відповідальність. У середньовічній Європі домінували каральні підходи, що мали на меті не лише покарання винних, але й публічну демонстрацію сили держави. Однак із розвитком ідей гуманізму та раціоналізму у XVIII–XIX століттях почалося переосмислення функцій кримінального права. Праці Чезаре Беккарія «Про злочини та покарання» стали важливим етапом цього процесу, спрямованого на заміну жорстоких фізичних покарань на більш пропорційні заходи, орієнтовані на виправлення злочинця [189]. Сучасне кримінальне право,

зосереджене на правах людини та соціальній реінтеграції, є результатом цієї історичної еволюції.

Розвиток права власності також демонструє його адаптацію до змін у соціально-економічному середовищі. У ранніх суспільствах власність мала колективний характер, що відображало домінування общинних відносин. Із переходом до феодальної системи структура власності зазнала змін, набувши ієрархічного характеру, де верховним власником був монарх. У подальшому, з виникненням ринкових відносин у новий час, сформувалася концепція приватної власності, яку закріпили кодифікаційні акти. У сучасних умовах право власності продовжує розвиватися, зокрема у зв'язку з формуванням нових категорій, таких як інтелектуальна власність та екологічні права.

Військове право є ще одним прикладом реакції правової системи на історичні зміни. У XIX столітті під впливом Женевських конвенцій почали формуватися основи сучасного гуманітарного права, що регулює правила ведення збройних конфліктів. У той час, як до цього війна сприймалася як природна частина міжнародних відносин, з'явилися спроби обмежити її наслідки для цивільного населення та учасників бойових дій [190, с. 55]. Цей підхід був зумовлений необхідністю адаптувати право до реалій масових конфліктів новітнього часу.

Аналіз сімейного права також свідчить про динаміку його розвитку під впливом соціальних змін. У традиційних суспільствах сімейні відносини регулювалися насамперед звичаями та релігійними нормами. У XIX столітті, із секуляризацією суспільства, право почало брати на себе функцію регулювання шлюбно-сімейних відносин. У XX столітті під впливом рухів за гендерну рівність у багатьох країнах було змінено підхід до регулювання майнових відносин подружжя, прав на виховання дітей та розлучення. Сімейне право стало відображенням змін у суспільному баченні ролі жінки, чоловіка та дитини у сімейних відносинах.

Слід також згадати трансформацію права у контексті колоніальних і постколоніальних процесів. Наприклад, у період колоніалізму колоніальні

держави часто нав'язували свої правові системи залежним територіям, що призводило до витіснення місцевих правових традицій. Однак після здобуття незалежності багато країн почали процес відновлення своїх правових систем, поєднуючи елементи власних традицій із сучасними правовими стандартами. Прикладом є процес декодифікації в Індії, де британське загальне право інтегрувалося з місцевими звичаями та нормами [191].

Право як динамічна система також має здатність до самоаналізу та переосмислення своїх засад. Це спостерігається у реформах судових систем, коли історичний досвід використовується для вдосконалення процедур. Наприклад, у другій половині XX століття багато країн перейшли до інклюзивних судових процесів, що враховують права обвинувачених і потерпілих. Такі реформи були обумовлені усвідомленням необхідності корекції помилок минулого.

Таким чином, осмислення права як динамічної системи через призму історичних змін дозволяє не тільки зрозуміти витоки правових інститутів, але й оцінити їхню актуальність у сучасному світі. Такий підхід підкреслює взаємозв'язок між історією права, його соціальними функціями та здатністю до адаптації у різних історичних контекстах.

Історизм є ключовим методологічним принципом, який дозволяє праву реагувати на соціальні зміни та еволюцію суспільних відносин, зберігаючи зв'язок із минулим. Адаптація права у цьому контексті означає не лише реагування на зовнішні зміни, але й усвідомлення його історичної природи, що дозволяє формувати нормативні системи, які враховують накопичений досвід. Право в процесі адаптації не лише видозмінює свої норми, але й зберігає певні традиції, які стають основою стабільності.

Одним із найяскравіших прикладів принципу історизму та його «підходу» до адаптації права є розвиток законодавства у сфері соціального захисту в XIX–XX століттях. Соціальні зміни, спричинені індустріалізацією, урбанізацією та зростанням соціальної нерівності, вимагали нового підходу до законодавчого регулювання праці [192]. Історичний аналіз цих змін показує, як право,

адаптуючись до соціальних умов, не лише вирішувало нагальні проблеми, але й створювало основу для майбутнього законодавчого розвитку, що вплинуло на сучасні соціальні стандарти.

Правові системи часто змінюються під впливом соціальних рухів, які висувають нові ідеї та вимоги. Наприклад, у середині XX століття рух за громадянські права у США вплинув на трансформацію правового регулювання расових відносин. Прийняття таких актів, як Закон про громадянські права 1964 року [193], стало прикладом того, як історизм допомагає інтегрувати у правову систему ідеї, які виникли у суспільстві, але мають історичну основу. Боротьба за рівність і свободу, закладена ще у часи Американської революції, через століття знайшла своє юридичне оформлення у відповідь на нові соціальні реалії.

Адаптація права до соціальних змін також проявляється у трансформації сімейного законодавства. У різні історичні періоди шлюбно-сімейні відносини регулювалися відповідно до панівних суспільних уявлень. Наприклад, протягом тривалого часу шлюб сприймався виключно як інститут, спрямований на передачу власності та соціальний статус. Проте із соціальними змінами у XX столітті, такими як розширення прав жінок і зростання ролі індивідуальної свободи, сімейне право почало враховувати нові уявлення про партнерство, розлучення та виховання дітей. Внесення змін до сімейного законодавства в різних країнах відображає здатність права реагувати на нові уявлення про соціальну справедливість та гендерну рівність.

Історизм також важливий у питаннях, які стосуються правових наслідків соціальних потрясінь, таких як війни чи революції. Наприклад, після Французької революції багато держав зверталися до її досвіду для створення нових конституційних систем. Прийняття Наполеонівського кодексу стало не лише наслідком революційних подій, але й прикладом історичного осмислення попередніх правових традицій, таких як римське право, для побудови сучасної правової системи [194].

У сучасному світі важливим прикладом історизму в адаптації права є питання відновлення правових традицій у пострадянських країнах. Після

розпаду Радянського Союзу багато держав зіткнулися з необхідністю перегляду правових систем, створених на основі радянських принципів. В Україні, наприклад, звернення до історичних джерел стало способом відновлення національної правової ідентичності та адаптації до нових політичних і соціальних умов.

Ще одним аспектом адаптації права є його реакція на зміну уявлень про право як феномен. Ідеї, які у минулому розглядалися як периферійні, можуть стати центральними у правовій системі.

Історизм у праві дозволяє зберігати зв'язок між соціальними реаліями та правовими нормами, підкреслюючи їхню взаємну залежність. Використання принципу історизму створює можливість не лише реагувати на зміни, але й аналізувати, як попередній досвід може стати основою для ефективного законодавчого розвитку. Цей підхід забезпечує стійкість правової системи, що формується на основі історичних традицій і водночас враховує сучасні суспільні потреби.

Одним із ключових аспектів принципу історизму є можливість аналізу трансформацій правових інститутів. Наприклад, інститут договірної права зазнав значних змін від часу свого виникнення в римському праві до сучасних систем, які регулюють складні бізнес-відносини на міжнародному рівні. Аналіз цих змін дозволяє зрозуміти, як основні принципи, закладені в античності, зберігають свою значущість, адаптуючись до умов різних історичних періодів. Це дозволяє розробляти норми, які враховують не лише сучасні реалії, але й потенційний розвиток соціальних і економічних відносин.

Принцип історизму також відіграє важливу роль у формуванні концепцій права, орієнтованих на довгострокову перспективу. Наприклад, процеси кодифікації права в XIX столітті, такі як створення Німецького цивільного кодексу, були засновані на ретельному вивченні історичних джерел і правових традицій [195]. Вивчення цього досвіду є основою для сучасних спроб створення єдиних правових стандартів у межах окремих держав або регіонів. Розуміння

історичного контексту кодифікації допомагає оцінити її ефективність, зокрема через збереження балансу між стабільністю права та його здатністю до адаптації.

Принцип історизму також дає змогу виявити етапи, коли правові системи відмовлялися від застарілих концепцій, які більше не відповідали суспільним потребам. Аналіз цих процесів дає можливість зрозуміти, які чинники сприяли успішному оновленню права та як уникнути конфліктів, що виникають у процесі правових реформ.

Крім того, принцип історизму дозволяє враховувати місцеві правові традиції у процесі розробки нових законів. Наприклад, у післявоєнній Японії правова система була перебудована з урахуванням місцевих звичаїв і попередньої правової культури, незважаючи на значний вплив американського права. Це сприяло тому, що реформи були сприйняті суспільством і стали основою для стабільного розвитку правової системи.

Особливу роль принцип історизму відіграє у сфері прав людини. Розуміння еволюції уявлень про права та свободи дозволяє сформулювати перспективи їхнього розвитку, враховуючи виклики, з якими стикається суспільство. Наприклад, ідеї свободи совісті, які виникли в епоху Просвітництва, еволюціонували у сучасне розуміння свободи релігії та світогляду. Аналіз цих змін дозволяє правовим системам краще усвідомити, як адаптувати ці принципи до сучасних умов, зберігаючи їхній фундаментальний характер.

Принцип історизму також допомагає уникнути помилок у правотворенні. Наприклад, аналіз історії надмірного втручання держави в економіку або обмеження свобод громадян показує, як подібні заходи призводили до соціальних і політичних криз. Використання цього досвіду дозволяє створювати такі норми, які забезпечують баланс між державним регулюванням і свободою економічної діяльності або правами особи.

У міжнародному контексті принцип історизму сприяє формуванню стабільних міждержавних відносин. Наприклад, уроки, отримані після Паризької мирної конференції 1919 року [196], стали основою для більш комплексного підходу до побудови системи міжнародної безпеки після Другої світової війни.

Цей досвід допомагає уникнути повторення помилок і створювати правові механізми, які мають потенціал для довгострокового функціонування.

Загалом, принцип історизму у формуванні перспектив розвитку права дозволяє не лише аналізувати минуле, але й інтегрувати цей аналіз у сучасну правову науку. Він забезпечує глибше розуміння закономірностей розвитку правових систем і сприяє формуванню таких правових норм, які відповідають не лише актуальним, але й потенційним потребам суспільства.

РОЗДІЛ 3. ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ІСТОРИЗМУ В ДОСЛІДЖЕННІ ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОМУ ПРАВОЗНАВСТВІ

3.1. Принцип історизму у юридичній (правозастосовній, правотлумачній, правотворчій) діяльності

Історичний контекст допомагає розкривати динаміку розвитку права, виявляючи, яким чином норми та інститути адаптувалися до змін у суспільстві. У правозастосуванні це дозволяє враховувати мотиви й обставини, що лягли в основу створення конкретного правового акта, і використовувати їх як інструмент для адекватного вирішення сучасних юридичних конфліктів. Наприклад, у конституційному праві значення історичного контексту є визначальним для тлумачення положень, які формулювалися у певних історичних умовах, але продовжують діяти в нових соціальних реаліях.

Правова практика свідчить, що ігнорування історичного контексту може призводити до формального, позбавленого змістовності застосування норм. Це особливо помітно у випадках, коли сучасні обставини суттєво відрізняються від умов, за яких право набуло чинності. У такій ситуації історичний аналіз стає незамінним для оцінки правової норми через призму її еволюції, а також для врахування цілей, які ставилися при її створенні.

У судовій діяльності використання історичного контексту також є необхідним для відновлення справедливості у справах, що вимагають глибокого аналізу попередніх правових рішень і традицій. У прецедентній системі, наприклад, тлумачення судових рішень попередніх епох потребує вивчення історичних умов, за яких ці рішення ухвалювалися, аби зрозуміти їхню логіку та правову доцільність [197].

Крім того, історичний контекст має важливе значення для врахування культурних і соціальних особливостей, які впливали на формування правових норм у різні періоди. Він дозволяє виявити не лише зміст норми, але й те, яким чином суспільство сприймало її, які соціальні очікування вона задовольняла. У міжнародному праві це має особливу важливість, оскільки історичні аспекти

правових традицій різних країн сприяють кращому розумінню їхніх систем і підходів.

Концепція «органічного» розвитку права, запропонована представниками історичної школи права, відкрила новий підхід до розуміння сутності правових систем. Вона заснована на усвідомленні того, що право, подібно до живого організму, виникає, змінюється та еволюціонує разом із суспільством, відображаючи його історичний досвід, цінності та соціальні зв'язки. Цей підхід відкинув ідею права як сукупності абстрактних правил, створених без врахування історичного контексту, натомість акцентувавши увагу на його тісному зв'язку з реальними потребами та традиціями народу [198].

Органічний розвиток права передбачає, що кожна правова норма чи інститут є результатом тривалого процесу накопичення практик, звичаїв і правових уявлень, які адаптуються до соціальних умов. Такий процес не є спонтанним чи випадковим, а підпорядковується внутрішнім закономірностям, що ґрунтуються на історичних і культурних передумовах. Право, за цим підходом, є невіддільним від середовища, у якому воно виникає, і відображає поступове переосмислення соціальних відносин.

Одним із визначальних аспектів цієї ідеї є її відмова від уніфікації та спрощення права через негайні законодавчі втручання. Історична школа підкреслювала, що правотворчість має враховувати не лише поточні потреби суспільства, а й збереження спадкоємності, щоб уникнути конфлікту між старими та новими нормами. Відсутність такого підходу, як вважав Савіньї, може призводити до правової нестабільності та втрати довіри до правової системи.

Ідея «органічного» розвитку також має важливе значення для правозастосування, оскільки вимагає врахування контексту, в якому право функціонує. Правові рішення, ухвалені без урахування історичного розвитку норм, ризикують стати формальними й позбавленими змісту. Натомість органічний підхід дозволяє зберігати баланс між історичною тяглістю і здатністю права відповідати викликам часу.

Ідея органічного розвитку, з одного боку, обмежує радикальні інтервенції в правову систему, а з іншого — забезпечує її поступове вдосконалення відповідно до змін у суспільстві. Вона залишається ключовим підходом у правовій теорії та практиці, дозволяючи зрозуміти, як традиції та історичний досвід стають джерелом правової інновації та основою для збереження стабільності правопорядку [199].

Історичні джерела права становлять елемент процесу правозастосування, оскільки вони розкривають витoki правових норм, їхній початковий зміст та соціально-історичні обставини, що сприяли їхньому формуванню. Вивчення цих джерел дозволяє не лише відтворити історичну динаміку розвитку права, а й забезпечити цілісність та спадковість правової системи через глибоке усвідомлення еволюції її окремих елементів.

У правозастосуванні історичні джерела відіграють роль у забезпеченні коректного та змістовного тлумачення норм. Застосування сучасного законодавства, особливо у випадках його неоднозначності, потребує звернення до документів попередніх епох, включно з актами законодавства, судовими рішеннями, звичаями та доктринальними працями. Такі джерела дозволяють зрозуміти початкові наміри законодавця або суспільну функцію, що покладалася на норму в її історичному контексті. Це забезпечує глибину розуміння права та його зв'язок із практикою минулих поколінь.

Історичні джерела також сприяють встановленню неперервності між правовими нормами різних періодів. Їхнє значення особливо помітне в контексті правових систем, що будуються на традиціях, або в умовах переосмислення підходів до правозастосування. Наприклад, у конституційному праві історичний аналіз є необхідним для розкриття первісного змісту положень, що допомагає уникнути їхньої поверхової інтерпретації та забезпечує виваженість правових рішень, та спрямовані на досягнення «єдності права» [200].

Крім того, історичні джерела сприяють розумінню соціально-економічного та культурного контексту, який визначав формування норм. Це має особливе значення для судів, що прагнуть ухвалювати рішення, відповідні як букві, так і

духові закону. У справах, пов'язаних із правами людини, звернення до історичних джерел дає змогу простежити, як певні концепції змінювалися під впливом історичних подій, що дозволяє правильно визначити їхній сучасний сенс.

Особливу вагу історичні джерела мають у системах прецедентного права, як англійське, де судові рішення минулих епох утворюють основу для формування нових правових позицій. Вивчення таких документів забезпечує послідовність правозастосування та дозволяє суддям адаптувати існуючі прецеденти до актуальних обставин, зберігаючи їхню тяглість.

У міжнародному праві історичні джерела також відіграють критичну роль, особливо у вирішенні територіальних чи договірних спорів. Старовинні договори, дипломатичне листування або архівні матеріали стають важливими доказами, які обґрунтовують правові позиції сторін у справах, що мають тривалий історичний підтекст.

Принцип історизму у правотлумачній діяльності виступає фундаментальним методологічним підходом, що забезпечує осмислення права як динамічного феномена, сформованого в контексті історичних, соціальних і культурних умов. Цей принцип виходить за межі вузькоформального розуміння права, розкриваючи його багатовимірну природу, яка втілює у собі поступову трансформацію суспільних потреб, цінностей та відносин. Він не лише дозволяє розглядати правові норми через призму їхньої еволюції, а й сприяє розкриттю зв'язку між минулим, теперішнім і перспективами розвитку правової системи.

Застосування принципу історизму у процесі тлумачення права орієнтує правознавців і практиків на поглиблений аналіз витоків правових норм, що передбачає врахування обставин, за яких вони виникли, цілей, які ставилися законодавцем, та їхньої ролі у системі регулювання суспільних відносин. Це дозволяє уникнути спрощеного буквального прочитання правових актів і забезпечує їхнє тлумачення у відповідності до задумів творців, які нерідко приховані за специфікою юридичної мови чи впливом політичних чинників. Наприклад, у випадку норм, що виникли в іншій епосі, звернення до історичного

контексту дає змогу зрозуміти їхню первісну функцію, яка може бути ключовою для їхньої адекватної інтерпретації в сучасних умовах [201].

Методологія принципу історизму охоплює різноманітні аналітичні інструменти, які дозволяють реконструювати цілісний контекст правових норм. Аналіз історичних джерел, включно з нормативними актами, судовими рішеннями, архівними матеріалами та працями правознавців, відкриває доступ до причинно-наслідкових зв'язків, що визначали правові рішення. Порівняльний аналіз правових систем і норм різних епох надає змогу розкрити їхню еволюцію, а системний підхід дозволяє виявити, як історичні чинники впливали на взаємодію елементів правової системи. Застосування телеологічного аналізу, орієнтованого на з'ясування мети, яку ставив перед собою законодавець, дозволяє відновити автентичне значення правових норм.

У сфері конституційного права принцип історизму набуває особливого значення через фундаментальний і тривалий характер конституційних норм. Тлумачення положень таких документів без урахування їхнього історичного контексту загрожує викривленням їхнього змісту та порушенням тяглості конституційних принципів. Вивчення архівних матеріалів, таких як протоколи установчих зборів або промови авторів конституційних проектів, дозволяє не лише зберегти автентичний зміст норм, а й забезпечити їхнє актуальне застосування без шкоди для історичної спадковості

Бисага Ю. М. та Дешко Л. М. провели власне дослідження, в якому вони прийшли до того, що особливістю використання принципу історизму щодо дослідження конституційного права кожного звертатися до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій полягає в тому, що процес його розвитку знаходить своє відображення в усій багатогранності, враховуючи як позитивні та негативні «надбання» історичного досвіду. Цей принцип дає можливість дослідити закон генезису становлення конституційного права, періоди його розвитку в національних правових системах та правових системах інших країн.

Також, вони зазначають, що тут спостерігається тісний взаємозв'язок із методом порівняння, коли державно-правові інститути розглядаються на різних рівнях їхнього розвитку, функціонування, у результаті чого використовуються історичні узагальнення та виявляється позитивне чи негативне в цьому процесі. Принцип історизму досить часто має характер прогнозування можливих змін, особливо в процесі дослідження результатів порівняльно-правових досліджень [202].

У міжнародному праві історичний аналіз є невіддільним елементом процесу тлумачення договорів, що часто є продуктом тривалих дипломатичних процесів і політичних компромісів. Дипломатичне листування, протоколи переговорів і архівні документи дозволяють виявити справжні наміри сторін, що є критично важливим для встановлення змісту зобов'язань і прав, закріплених у таких угодах. Цей підхід забезпечує збереження рівноваги між сучасними потребами міжнародного співтовариства та історичною спадщиною правової традиції.

Принцип історизму у правотлумачній діяльності забезпечує глибину та цілісність аналізу правових норм, зберігаючи зв'язок між їхнім історичним походженням і сучасним значенням. Таке є невід'ємною частиною сучасної юридичної методології, яка орієнтована на забезпечення спадковості, стабільності та відповідності права потребам суспільства.

Принцип історизму у правотворчій діяльності визначає необхідність врахування історичного розвитку правових норм, інститутів та систем при створенні нових законодавчих актів і реформуванні правової системи. Він спрямований на забезпечення тяглості правової традиції, збереження спадковості у правових рішеннях та запобігання радикальним розривам між минулим і сучасним у правотворчості. Це дозволяє уникати поверхового перенесення чужих правових моделей без урахування особливостей соціального та історичного контексту, що є критично важливим для забезпечення ефективності правового регулювання.

Правотворчість, що ґрунтується на принципі історизму, виходить з того, що правові норми є результатом тривалого соціального, культурного та політичного розвитку. Нові закони або правові реформи повинні враховувати цю еволюцію, аби зберігати спадкоємність із попередніми нормами та інститутами. Такий підхід сприяє формуванню правової системи, яка органічно поєднує традиційні цінності та інноваційні рішення, забезпечуючи її стійкість і адаптивність до змінюваних соціальних умов [203].

Історизм у правотворчості дозволяє враховувати попередній досвід законодавства, як позитивний, так і негативний, для уникнення помилок минулого та формування ефективних механізмів правового регулювання. Наприклад, аналіз правових реформ минулих епох дає змогу зрозуміти, які моделі та підходи були успішними, а які виявилися недієздатними. Це забезпечує можливість оцінити доцільність запровадження нових норм у контексті їхньої відповідності традиціям правової системи та реальним потребам суспільства.

У сфері кодифікації законодавства принцип історизму відіграє вирішальну роль. Кодифікація як систематизація законів потребує глибокого аналізу історичних джерел права, що дозволяє зберегти зв'язок із минулим і забезпечити цілісність правової системи. Без врахування історичного контексту існує ризик створення законодавства, відірваного від соціальної та правової реальності, що може призвести до його неефективності [204]. Наприклад, у процесі кодифікації цивільного права багато правових систем зверталися до історичних джерел, таких як Римське право, яке слугувало основою для формування принципів приватного права у багатьох країнах.

Особливого значення принцип історизму набуває у процесі інтеграції правових систем. Врахування історичних аспектів дозволяє уникнути конфліктів між традиційними правовими інститутами національного законодавства та нормами, що запозичуються з інших правових систем. Гармонізація, яка базується на глибокому аналізі історичних витоків права, сприяє збереженню ідентичності національної правової культури, водночас створюючи основу для її модернізації у відповідності до сучасних вимог.

Історизм також є критично важливим у правотворчих процесах, що мають на меті вирішення соціальних конфліктів або подолання кризових ситуацій. У таких умовах розробка нових правових норм без урахування історичного досвіду може призвести до поглиблення конфлікту або створення ще більшого дисбалансу в суспільстві. Наприклад, у процесі реформування перехідних правових систем після масштабних політичних змін, таких як революції чи зміна державного устрою, принцип історизму дозволяє врахувати особливості попередньої правової традиції для забезпечення стабільності нової системи.

Принцип історизму у правотворчій діяльності є методологічним підходом, який дозволяє створювати закони, що відповідають як історичному контексту їхнього формування, так і актуальним соціальним реаліям. Він забезпечує тяглість, стабільність і послідовність правової системи, сприяючи її поступовому та органічному розвитку.

3.2. Гносеологічні виміри становлення сучасного праворозуміння крізь призму принципу історизму.

Сучасна філософія права приділяє значну увагу проблемі праворозуміння – тому, як осмислюється і пізнається право в різних історико-філософських традиціях. Праворозуміння можна визначити як вираз розмаїтих підходів до пізнання сутності права, що представлені окремими концепціями права. Іншими словами, кожна юридична школа або теорія права формує власне розуміння того, що таке право, відображаючи тим самим гносеологічну (пізнавальну) перспективу на правову реальність [205, с. 121]. Протягом історії правової думки ці перспективи еволюціонували: від класичного нормативізму і природно-правових вчень – до посткласичних, інтегративних та постмодерних концепцій права.

Одним із методологічних принципів, що пройшов крізь усі етапи розвитку правової думки, є принцип історизму. Історизм в найзагальнішому сенсі означає підхід, за яким будь-яке соціально-правове явище пояснюється через аналіз процесу його виникнення та розвитку в історії.

У класичній традиції правової думки склалися декілька основних типів праворозуміння, зокрема природно-правовий, позитивістський (нормативістський) та соціологічний.

Природно-правовий підхід розглядає право як похідне від універсальних і незмінних принципів справедливості та моралі, притаманних природі людини чи божественному порядку [206]. Позитивізм і нормативізм, навпаки, акцентують увагу на формально визначених нормах, встановлених державою (право як сукупність команд суверена або як чиста нормативна система за Г. Кельзенем) [207]. Соціологічний підхід (наприклад, школа Є. Ерліха чи Р. Паунда) пропонував бачити право через призму реальних суспільних відносин і динаміки життя, тим самим розширюючи праворозуміння до поняття «живого права» (що існує у поведінці та суспільній практиці, а не лише в тексті закону) [208].

Проти природно-правового абсолютизму і позитивістської схильності до абстракції «історики» права показали: без урахування історичного контексту неможливо пояснити особливості функціонування конкретних правових систем. Цей поворот до історизму підкреслив багатовимірність права та відкрив шлях до більш гнучкого його осмислення.

Як пізнавальна категорія, праворозуміння має певну структуру. Передусім це суб'єкт праворозуміння – той, хто пізнає право (індивід, науковець, суддя, суспільство загалом). Далі – об'єкт праворозуміння, тобто право як явище, що пізнається. Під об'єктом можна розуміти і окремі правові феномени (норми, інститути, принципи) і право в цілому як систему. Між суб'єктом і об'єктом пізнання посередниками виступають засоби та методи пізнання – наприклад, логічний аналіз, герменевтична інтерпретація, порівняльно-правовий метод, історичний метод тощо. Результатом же виступає певне знання про право – сформоване поняття, концепція або оцінка права [209, с. 22-38].

Така гносеологічна схема (суб'єкт–об'єкт–метод–результат) відображає, що розуміння права залежить як від того, хто пізнає і з якою метою, так і від того, який аспект права виступає в центрі уваги та якими інструментами користується

дослідник [210, с. 9]. Наприклад, для догматично налаштованого юриста-позитивіста об'єктом є переважно формальна система норм, засобом – логіко-юридичний метод, і результатом стане систематизоване знання про чинне право. Натомість для соціолога права об'єкт включає ще й «живе» право у суспільстві, засоби – соціологічні методи (опитування, статистичний аналіз), а результат – знання про ефективність норм і правосвідомість. Таким чином, структура праворозуміння поєднує суб'єктивний і об'єктивний виміри та визначає, яким саме буде правове знання.

У ХХ столітті правова наука пережила перехід від класичних (модерністських) парадигм до так званого неklasичного або посткласичного мислення. В царині праворозуміння це означало появу інтегративних та постмодерністських підходів. Класичні теорії вступали у взаємну критику: кожна з них висвітлювала лише окремий бік права і заперечувала інші. Наприклад, прибічники природного права дорікали позитивістам за сліпоту до моралі, ті ж у відповідь звинувачували природників у метафізичності [211]; соціологічна школа критикувала обох за ігнорування реального життя права [212]. Ця плюралістичність і конфліктність класичних концепцій врешті-решт показала їхню обмеженість і неподатливість до пояснення нових явищ.

Постало завдання синтезувати найкращі ідеї різних шкіл для ціліснішого розуміння права. Так виникло інтегративне праворозуміння – постнекласичний напрям, що прагне об'єднати різні методології та уявлення про право в єдину рамку. До інтегративних концепцій відносять, зокрема, комунікативну теорію (Ю. Габермас, М. Максімов), яка бачить право як продукт комунікації і взаєморозуміння у суспільстві [213], а також теорію «відкритого тексту» права (Р. Алекси, Н. Луман та ін.), що поєднує норми з цінностями та соціальними фактами [214].

Матюшина І. І. зазначає, що розглядаючи структуру комунікативної дії, Ю. Габермас робить акцент на мовних виразах, оскільки, на його думку, мовні вирази є необхідними елементами взаєморозуміння. Юрген Габермас центральне місце відводить питанню взаєморозуміння як необхідної умови і

необхідного компонента розвитку суспільства. Він будує свою теорію з позиції діалога та намагається побудувати теорію діалогічної дії. Парадигма взаєморозуміння, за Ю. Габермасом, змушує комунікантів координувати плани своїх пізнавальних і практичних дій відповідно до перформативу-настанови: враховувати позицію та характер дії партнера по комунікації, добиваючись взаєморозуміння [212].

Паралельно розвивалися постмодерністські погляди на право – як на феномен, що не має єдиного центру і остаточної істини, піддається деконструкції і множинним інтерпретаціям. Постмодернізм у праві акцентує на контекстуальності будь-якого правового знання: істина залежить від ракурсу, мовної гри, влади дискурсу тощо. Обидва ці напрями – інтегративний і постмодерністський – можна розглядати як прояви постпозитивістського мислення, в якому відкидається претензія на абсолютну об'єктивність знання і натомість визнається цінність різних перспектив [215].

У цьому контексті принцип історизму набув нового «звучання». Якщо позитивізм у своїй крайній формі мало цікавився історією (вважаючи право цілком теперішнім набором норм), а природне право апелювало до вічних позачасових істин, то посткласичне праворозуміння звернулося до історії як до скарбниці досвіду і легітимації різних правових ідей. Історія права стала розглядатися як джерело не тільки ретроспективного аналізу, а й еволюційної моделі, що допомагає прогнозувати розвиток права і уникати повторення помилок. Таким чином, перехід від позитивізму до постпозитивізму ознаменував зростання ролі історико-критичного мислення: право почали сприймати як феномен, котрий постійно самовдосконалюється, вбираючи досвід минулого і реагуючи на запити сучасності.

Посткласичний підхід визнає, що однією теорією або методом неможливо охопити усю повноту права, тому необхідний плюралізм методологій – і історизм в цьому наборі інструментів займає важливе місце як фактор цілісності та тяглості правового знання [216].

Принцип історизму в науці означає, що кожне явище слід розглядати в його історичному виникненні й розвитку, з урахуванням конкретних умов епохи [217]. Стосовно права історизм передбачає вивчення правових ідей, норм та інституцій у їхньому часовому континуумі – від моменту появи до сучасного стану – а також аналіз факторів, що впливали на їхні зміни. В узькому розумінні принцип історизму в праві проявляється як метод інтерпретації правових норм з огляду на історичний контекст їх виникнення. Тобто при тлумаченні закону враховується, коли і за яких обставин він був прийнятий, які цінності та обставини тоді домінували.

В широкому ж розумінні – історизм постає як загальний світоглядний підхід: право мислиться як явище, невід’ємно зумовлене історією суспільства. Це означає, що і сама наша правова свідомість формується історично: кожне покоління переосмислює юридичні поняття крізь призму досвіду попередників. Історизм близький до ідеї спадкоємності – права і правові концепції розглядаються як ланки єдиного історичного ланцюга [218].

Можна виділити декілька аспектів (інтерпретацій) принципу історизму в пізнанні права: по-перше, хронологічний аспект – дослідження права у хронологічній послідовності, встановлення етапів його розвитку (наприклад, періодизація історії держави і права, генезис окремої правової інституції від зародження до сучасності). Такий підхід відповідає на питання «коли і в якій послідовності» з’являлися ті чи інші правові явища.

Взагалі, як зазначають Дручек О. В., Волуйко О. М., Вовк В. М., Посмітна В. В., Коба М. М, початковим методом будь-якого історичного дослідження є хронологічний метод, котрий передбачає вивчення фактів, подій та явищ у суворо визначеній хронологічній послідовності. Цей метод є оптимальним при розгляді історії державно-правових інститутів на невеликому історичному відтинку часу і, як правило, відносно однієї держави або народу. Але хронологічний метод у «чистому» вигляді використовується рідко. Найчастіше за все застосовують його різновид – проблемно-хронологічний метод, який передбачає систематизацію джерельного матеріалу з окремих

проблем, у межах котрих відновлюється ланцюг державно-правових подій у хронологічній послідовності. Але і цей дослідницький метод не вирішує проблеми, що виникають в ході аналізу великої кількості однопорядкових історичних фактів та виявлення схожості юридичних інститутів різних країн [219].

По-друге, структурний (генетичний) аспект – вивчення правових явищ з точки зору їхніх історичних зв'язків і перетворень структури. Йдеться про виявлення історичних трансформацій у змісті норм, принципів, категорій: як змінилась роль певного інституту з часом, які елементи зникли, які залишилися або були адаптовані [220].

По-третє, аксіологічний аспект – врахування системи цінностей і соціальних ідеалів, які притаманні певній історичній добі, і як вони впливали на право. Наприклад, аналізуючи конституцію XIX ст., історично мислячий дослідник бере до уваги світогляд людей тієї епохи, їх уявлення про справедливість, свободу, порядок, що може суттєво відрізнятися від сучасних уявлень [221, с. 210-211].

Аксіологічна інтерпретація захищає від анахронізмів – помилки, коли давнім законам приписують сучасні смисли. Таким чином, принцип історизму у пізнанні права потребує реконструкції минулого у його власних термінах, з розумінням внутрішньої логіки розвитку правових ідей.

Догматизм у праві – це схильність сприймати правові положення як незмінні догми, істинність яких не залежить від контексту. Юридичний догматичний метод корисний для тлумачення чинного права, проте якщо він застосовується однобічно, виникає антиісторичний підхід: право розглядається поза часом, абстрактно, ніби відірвано від реалій суспільства [222].

Надмірний догматизм може призводити до схематизму – ситуації, коли правові знання зводяться до сухої системи норм і понять, відірваних від життя [223].

Історизм виступає протилежною когнітивною настановою. Він вносить у правове пізнання динаміку і конкретність, показуючи, що кожна норма чи

інститут мають свою «біографію». Застосування принципу історизму дозволяє подолати схематизм, «оживити» правові конструкції, помістивши їх у реальний простір і час. Він спонукає ставити запитання: чому з'явилася ця норма, які потреби суспільства вона задовольняла, як змінювалась її роль. Відповіді на ці питання збагачують розуміння права порівняно з суто догматичним описом. Наприклад, догматично можна визначити, що норма про покарання за певний злочин є чинною і встановлена в кодексі. Але принцип історизму покаже еволюцію цієї норми: можливо, колись це діяння не вважалося злочином, потім через соціальні зміни його криміналізували, а згодом санкцію пом'якшили під впливом зміни цінностей [224]. Таким чином розкривається причинно-наслідковий зв'язок у праві, а не лише логічна структура тексту закону.

Принцип історизму є своєрідною інтелектуальною вакциною проти догматизму, бо вчить постійно співвідносити юридичні формули з реаліями часу і тим самим уникати перетворення права на закостенілу схему.

Гносеологічне значення принципу історизму полягає не лише в описі еволюції правових концептів, а й у створенні умов для внутрішнього перегляду самої правничої свідомості. Історизм у цій площині виконує роль не тільки методу пізнання, але й механізму критичного самопізнання науки права. Це особливо важливо в умовах, коли юридична думка часто підміняє аналіз повторенням догм або репродукує поняття, не усвідомлюючи їхнього походження, функціонального навантаження та історичних трансформацій.

Історичне самопізнання правової науки дозволяє виявити приховані ідеологічні матриці, які закріпилися в правових поняттях і категоріях. Наприклад, концепти «законності», «громадянства», «державної влади» часто трактуються як очевидні й нейтральні, проте в реальності вони є продуктами конкретних політичних епох, із властивими їм ієрархіями, уявленнями про суспільний порядок та владну легітимацію [225]. Історизм дозволяє розкласти ці категорії на складові, побачити, які історичні обставини їх зумовили, якими були альтернативи, і в який спосіб сформувалась їхня домінантна інтерпретація.

З цієї точки зору, історизм виступає як інструмент методологічної очищеності правової науки. Він вимагає від дослідника бути рефлексивним щодо джерел власного мислення: не лише питати, що є право, але й чому я мислю його саме так, як мислю? Яка традиція, яка школа, який контекст сформували моє уявлення? Таке мислення є проявом не лише інтелектуальної чесності, а й філософської зрілості правника.

Це критичне самопізнання стосується не тільки фундаментальних понять, але й інтерпретаційних стратегій. Історизм дозволяє усвідомити, що навіть метод тлумачення не є позаісторичним: герменевтика, телеологія, текстуалізм – усі вони виникли в конкретному контексті і виконували певні цілі. Таке розуміння знижує ризик догматичного абсолютизму у тлумаченні: правник починає бачити не лише текст, а і його історію, не лише норму, а і процес її культурної «навантаженості».

Особливо це набуває значення для права перехідних суспільств, де старі юридичні конструкції використовуються в нових політичних умовах. Історизм допомагає розрізнити формальну правову спадкоємність і фактичну перерваність правового змісту. Наприклад, багато пострадянських країн зберегли ті самі правові інститути – парламент, прокуратуру, суди – але їхні функції, підпорядкування, легітимність і навіть публічна довіра трансформувалися кардинально. Без історизму ці зміни можуть залишитися непоміченими або бути інтерпретовані хибно.

Критичне самопізнання в правовій науці також передбачає усвідомлення власної участі у виробництві смислів. Правознавець не просто спостерігає за правовими явищами, а й активно формує їхню інтерпретацію. Це означає, що історизм не лише аналізує минуле, але й формує відповідальність за майбутнє: у яких термінах ми описуємо право сьогодні, такою буде правова реальність завтра. Ця когнітивна відповідальність є наріжним каменем етико-гносеологічного підходу до права.

Відповідно, історизм інтегрується у критичні теорії права як потужний аналітичний інструмент, що дозволяє виявити механізми відтворення влади

через правові норми. Феміністична, постколоніальна або марксистська юриспруденція активно застосовують історичний метод для виявлення структурних упереджень, які закріплені в праві – як, наприклад, гендерна асиметрія у трудовому праві або расова дискримінація у кримінальній юстиції. Історизм тут постає не як споглядання минулого, а як інструмент емансипації від його несправедливих структур.

Історизм як засіб критичної рефлексії також дозволяє правовій науці уникнути технократизму – редукції права до системи норм і процедур, відділених від історичного досвіду. Саме в умовах цифрової революції та автоматизації правозастосування це набуває особливої ваги: коли алгоритми приймають рішення, правники повинні пам'ятати, що право – це не просто структура даних, а історія конфліктів, цінностей і боротьби за гідність. Історична свідомість протистоїть ризику «обезлюднення» права.

Принцип історизму виконує в ґносеології права не лише пізнавальну, а й етичну функцію. Він формує правову культуру, здатну до самокритики, відкриту до перегляду власних підстав, уважну до минулого і відповідальну перед майбутнім. Правова наука, позбавлена історичної рефлексії, ризикує стати інструментом легітимації будь-якої поточної влади; натомість історизм закладає в науку механізм інтелектуального спротиву та методологічної обережності.

Визнання великого пізнавального значення історизму не повинно затіняти і його обмежень. По-перше, надмірна історизація може призвести до релятивізму – думки, що кожна епоха має свою «правду», і нічого спільного між ними немає. Якщо абсолютизувати унікальність кожного історичного контексту, то можна дійти висновку про непорівнюваність правових явищ різних часів, а отже, поставити під сумнів можливість загальної теорії права. Тому важливо дотримуватися балансу: історизм повинен пояснювати відмінності, але не заперечувати спадкоємності та загальні закономірності [226].

По-друге, у умовах сучасного юридичного плюралізму – коли співіснують різні правові системи, культури, рівні регулювання (національне, міжнародне, наднаціональне) – постає питання, історію якого саме права брати за основу

пізнання. Принцип історизму зазвичай прив'язаний до конкретної традиції (наприклад, історії національної держави). Але глобалізація права стирає чіткі межі між традиціями, виникають гібридні форми. В таких ситуаціях надмірна опора на одну історичну перспективу може спричинити викривлення. Необхідно враховувати множинність історичних наративів: скажімо, правові інститути Євросоюзу одночасно спираються і на континентальну, і на англосаксонську спадщину, і на власний короткий досвід. Отже, історизм у плюралістичному середовищі вимагає поліфонії історій, порівняльного підходу, щоб знання було адекватним [227, с. 146, 147].

По-третє, когнітивна складність сучасного права зумовлена стрімким зростанням обсягу інформації та швидкістю змін. Іноді зміни відбуваються настільки швидко, що традиційний історичний аналіз не встигає їх осмислити. Наприклад, поява нових цифрових феноменів (криптовалюти, кіберзлочини) кидає виклик: у них немає «глибокого минулого», тож історик права змушений проводити паралелі з частково схожими явищами або опиратися на коротку історію цієї сфери. Це знижує евристичність історизму в абсолютно нових галузях. Проте навіть тут принцип історизму може знайти застосування – через концепт історії поточного часу, тобто аналіз витоків явища у недавньому минулому та його зародження. В цілому, межі історизму не означають його марності, а лише вказують, що історичний метод має поєднуватися з іншими стратегіями, аби дати повноцінне знання про право [228].

Сучасне (посткласичне) праворозуміння характеризується методологічним плюралізмом. Серед найвпливовіших гносеологічних підходів – герменевтика, феноменологія, критичний реалізм, аналітична юриспруденція, економічний аналіз права та ін. Принцип історизму взаємодіє з ними, інколи доповнюючи, а інколи врівноважуючи їх.

Герменевтика (мистецтво тлумачення) близька до історизму духом, адже підкреслює важливість традиції та контексту при розумінні текстів. Згідно з Г.- Г. Гадамером, наше розуміння завжди перебуває під впливом «історично зумовленої свідомості» – ми бачимо світ крізь призму історичного досвіду,

успадкованого від минулого [229]. Тому герменевтичне коло включає діалог між сучасним інтерпретатором і історичним текстом.

У праві герменевтика наголошує на еволюції значень правових норм: щоб правильно застосувати норму сьогодні, треба з'ясувати первісний зміст, але водночас адаптувати його до сучасної ситуації. Історизм тут забезпечує «горизонт очікування», в якому відбувається зустріч минулого і теперішнього смислів. Не випадково принцип історизму часто розглядають як невід'ємну частину правової герменевтики. Однак герменевтика також застерігає від повного релятивізму: інтерпретуючи минуле, ми повинні шукати те значуще, що може промовляти до нас сьогодні, а не лише констатувати відмінності.

Феноменологія як метод прагне виявити сутнісні структури явища шляхом безпосереднього споглядання (*epoché*), відкидаючи упередження. Класична феноменологія Е. Гусерля воліла би навіть відкласти «в дужки» історичні нашарування, щоб побачити право в чистому вигляді – скажімо, що таке справедливість як сутність, незалежно від історичних форм [230]. Проте пізніші феноменологічні течії (М. Гайдеггер, М. Мерло-Понті) визнали історичність буття: ми не можемо повністю від'єднатися від свого історичного світу [231].

В юриспруденції з'явилися спроби історичної феноменології, які досліджують, як правові смисли народжуються у спільному історичному досвіді. Таким чином, феноменологія і історизм можуть доповнювати одне одного: перша дає глибину розуміння сутності через досвід, другий – широту розуміння через час [232]. Наприклад, феноменолог може описати переживання людиною права (відчуття обов'язку, провини тощо), а історизм – простежити, як ці переживання змінювалися в різних культурах і епохах. Втім, існує і напруга: феноменологічний підхід іноді звинувачують у позаісторичності, тоді як історичний – у надмірному релятивізмі. Синтез можливий у межах герменевтичної феноменології, де враховуються і структура досвіду, і його історична зумовленість.

Критичний реалізм – філософська позиція, яка визнає реальне існування об'єктів (навіть якщо вони не повністю пізнавані) та критично ставиться до спрощених схем пізнання [233].

У праві елементи критичного реалізму проявляються, наприклад, у неореалізмі (XX ст.), що прагнув врахувати реальні чинники, не редуковані до норм (психологічні мотиви, політичний контекст). Критичний реалізм сумісний з історизмом тим, що обидва визнають складність і багатшаровість правових явищ. Реаліст скаже: «Право – це не лише норми на папері, а й поведінка, інтереси, сила, які стоять за ними». «Історик» додасть: «...і все це слід зрозуміти у їхньому становленні та розвитку».

Обидва підходи протистоять спрощеному нормативізму. До того ж, критичний реалізм підкреслює важливість контекстуальної правди – твердження про право істинне, якщо враховані відповідні умови (історичні, соціальні). Наприклад, критично-реалістична оцінка судової незалежності може врахувати історію інституції суду, щоби зрозуміти справжню природу її незалежності (чи залежності) у даній країні. Отже, історизм надає реалізму історичний вимір для аналізу причинно-наслідкових зв'язків у правових феноменах.

Сучасне праворозуміння усе більше усвідомлює, що право – це не просто правила, а оповідь (наратив), яку суспільство розповідає про свої цінності й порядок. Виникла навіть концепція правового наративізму, за якою правові рішення і тексти розглядаються як частина загальної історії, що розгортається у суспільстві [234]. У цьому ключі принцип історизму набуває особливої ролі: він забезпечує зв'язність оповіді. Якщо кожне судове рішення чи закон – це «глава» великого роману про справедливість, то історизм гарантує, що нові глави узгоджуються з попередніми.

Наприклад, Р. Дворкін використав знамениту аналогію «ланцюгового роману»: судді пишуть спільний роман, де повинні зважати на попередні розділи (прецеденти), але водночас продовжувати оповідь творчо. Ця метафора виразно ілюструє єдність історизму та інтерпретації: розуміння права – це процес читання і дописування історії, яка тягнеться від минулого до майбутнього [235].

Інтерпретативний підхід (представлений, зокрема, самим Дворкіним, а також герменевтикою) стверджує, що значення правової норми розкривається через її місце в наративі – в контексті системи права, традиції прецедентів, цілей та принципів. Без історичного виміру ця цілісність наративу руйнується: норми перетворюються на несвязаний набір текстів.

Гест С. заявляє, що «Рональд Дворкін стверджує, що інтерпретація є однією з двох сфер розуміння у людському знанні, і що інтерпретація стоїть поряд із наукою (його твердження, здається, не виключає ані інтерпретації в науці, ані присутності емпіричних фактів у дискусії про цінності). Спільною для інтерпретації у всіх галузях є мова наміру і мети, що виявляється, коли ми говоримо про «значення» чогось. І хоча, на думку Р. Дворкіна, інколи дещо дивним виглядає твердження про те, що інтерпретація є «єдино правильною», він також вважає, що дивно казати про те, що всі інтерпретації є лише цікавими підходами. Йдеться про дещо більше: якщо ми вважаємо інтерпретацію найкращою, то здається дуже дивним казати, що всі інші інтерпретації є однаково добрими. Хоча інтерпретаційні судження часто називають не істинними, а «більш-менш розумними», або «розсудливими чи нерозсудливими», на думку Р. Дворкіна, це не рятує, оскільки не існує критерію розмежування «істинного» та «найбільш розумного». Радше те, що потрібно, є критерієм того, що найкраще — успіху у справі — і те, що найкраще в науці, є чимось вочевидь відмінним від успіху там, де йдеться про оцінку; обидві справи, утім, потребують найкращого» [236].

Отже, історизм виступає як гарантія когерентності права: сучасні тлумачення повинні вбудовуватися в історію права, поважати її основні лінії розвитку, інакше правове знання втрачає легітимність і зрозумілість для суспільства.

З іншого боку, наративність права може означати і критичний огляд історії – переінтерпретацію минулого. Історизм не змушує приймати минуле безкритично; навпаки, дозволяє висвітлити, як історичні наративи формували упередження чи несправедливості, і виправити їх у новому прочитанні.

Наприклад, сучасний інтерпретатор конституції може визнати історичний зміст норми (скажімо, ставлення до рабства чи гендерної ролі в час її ухвалення), але переосмислити її відповідно до еволюції суспільних цінностей. Таким чином, історизм у інтерпретативній парадигмі – це динамічна рівновага між вірністю кореням і відповіддю на виклики теперішнього.

Сьогодні, в умовах цифрової революції, темп суспільних змін є безпрецедентним. Це породжує феномен швидкоплинності (ефемерності) багатьох правових явищ: технології, ринки, соціальні практики стрімко змінюються, і право змушене постійно адаптуватися. Історизм як принцип вимагає часу на осмислення – але час розкоші не дає. Виникає питання: чи не втрачає історичний підхід свою ефективність, коли «сьогодення» радикально відрізняється від «вчора» і швидко стане «минулим»?

З одного боку, цифрова епоха справді зменшує горизонт планування і осмислення: правотворець часто діє реактивно, майже експромтом, спираючись більше на прогнози, ніж на уроки історії (бо аналогів може не бути). Наприклад, регулювання штучного інтелекту – тут історія пропонує мало прямого матеріалу. З іншого боку, саме в таких умовах принцип історизму може бути якорем, що втримує правову систему від втрати тяглості. Він нагадує, що навіть найновіші проблеми мають передісторію – хай не пряму, але опосередковану.

Так, для регулювання штучного інтелекту юристи звертаються до історичних аналогій: регуляція інших нових технологій у минулому (наприклад, біотехнологій), розвиток доктрин відповідальності від часів промислової революції тощо. Цей принцип аналогії фактично є проявом історичного мислення – пошук прецедентів чи паралелей у минулому для нових явищ [237].

Крім того, історизм в цифрову добу може змінити фокус: замість довгих періодів зосередитися на мікро-історії, аналізуючи короткострокові цикли змін. Цифрова реальність сама по собі створює архіви даних, що дозволяють відслідковувати розвиток практично в режимі реального часу – це новий вимір історичного знання. Отже, виклик швидкоплинності не вбиває історизм, а скоріше спонукає його до адаптації. Принцип історизму залишається важливим,

оскільки забезпечує глибину і обережність в прийнятті рішень: навіть діючи швидко, правова система має пам'ятати про контекст і наслідки, які проявляються з часом.

Легітимність права значною мірою тримається на його обґрунтованості – переконаності суспільства, що правові норми є правильними і справедливими. Одним з найпотужніших інструментів обґрунтування є звернення до історії. Коли юрист пояснює чи захищає певне правове рішення, він нерідко посиляється на прецеденти, традиції, доктринальні положення, перевірені часом. Це і є застосування принципу історизму на практиці: історичний аргумент додає авторитету сучасному рішення [238].

У судовій практиці ми бачимо, як рішення Верховного Суду виправдовуються посиланням на раніше встановлені принципи; у законодавчих дебатах апелюють до «духу засновників» чи до історичних прикладів законодавчого регулювання. Наприклад, у конституційних суперечках в США часто аналізується оригінальний задум («original intent») творців Конституції – класичний приклад історичної аргументації, що має на меті легітимувати сучасне тлумачення через його зв'язок з авторитетним минулим [239].

У континентальній традиції значення надається правовим доктринам, створеним видатними вченими минулого – посилання на них також підкріплює довіру до аргументу. Історія права забезпечує континуїтет, тобто відчуття, що нинішнє рішення не є довільним, а випливає з усталеного порядку речей.

Принцип історизму приймає участь і у формуванні матеріальної легітимності норм. Законодавець, вводячи новий закон, часто обґрунтовує його необхідність через аналіз попереднього досвіду: мовляв, раніше діюче регулювання виникло в інших умовах і було ефективним тоді, але зараз історичні обставини змінилися, тому потрібен новий закон. Або навпаки: пропонована реформа підтверджується історичними прикладами успіху подібних заходів у інших країнах чи в минулому. Таким чином, історична аргументація підсилює раціональність права – показує, що воно не просто вигадане сьогодні з нуля, а має глибші корені або вагомі причини змінитися.

Не менш важливо, що історизм збагачує інструментарій тлумачення: існує цілий метод – історико-телеологічний, коли зміст норми з'ясовують з урахуванням її історії [240]. Загалом, історичне знання додає праву легітимність через спадкоємність: люди легше сприймають правила, якщо бачать, що вони виросли природно з попередніх, а не нав'язані довільно.

Формування правосвідомості – процес, в якому суспільство виробляє спільне розуміння принципів справедливості, законності, прав і обов'язків. Цей процес неможливий без опори на колективну пам'ять. Історичні події, пов'язані з правом (революції, прийняття конституцій, правові прецеденти, боротьба за права), залишають глибокий слід у свідомості народу і впливають на його ставлення до права [241, с. 61, 62].

По суті, правосвідомість – це сукупність уявлень про право, що склалися історично. Наприклад, пам'ять про радянські репресії чи про Голокост унаочнює цінність прав людини і верховенства права; пам'ять про колоніальне минуле формує особливе ставлення до питань суверенітету й самовизначення; традиція звичаєвого самоврядування закладає довіру до локальних правових інститутів тощо. Принцип історизму, застосований до соціальної епістемології права, дозволяє зрозуміти, чому в різних суспільствах правосвідомість різна: кожне суспільство має свою правову ментальність, виткану з історичних перипетій.

В умовах суспільств, історія яких позначена радикальними політичними зламами, соціальними потрясіннями чи колоніальним підпорядкуванням, формування правового знання відбувається не на основі єдиного безперервного наративу, а в контексті конфлікту між різними історичними версіями правової дійсності. Гносеологічне осмислення такого феномену вимагає врахування того, що самі уявлення про право в таких суспільствах можуть мати множинне, часом взаємовиключне, походження. Принцип історизму у цьому випадку виявляє не тільки тяглість, але й розриви, травми та конкуренцію правових традицій.

Праворозуміння в конфліктному середовищі потребує реконструкції не лише офіційної правової історії, а й тих альтернативних форм правового досвіду, які були маргіналізовані чи витіснені. Йдеться, наприклад, про звичаєве право,

локальні форми самоуправління, народні уявлення про справедливість, які могли зберігатися паралельно з імперськими або авторитарними правовими системами. У гносеологічному сенсі це означає, що дослідник має справу з плюралізмом джерел правового знання, які не редукуються до єдиного «офіційного» правового поля.

Такий стан особливо характерний для постколоніальних або посттоталітарних держав, зокрема України, де тривале домінування радянської нормативності, що замінила довоєнну європейську правову культуру, залишило по собі неоднозначну спадщину. Юридична мова, інститути, правові звички – все це не є нейтральним, а несе в собі відбиток конкретної історичної сили [242]. Гносеологічний підхід, поєднаний з історизмом, дозволяє розкрити, чому деякі правові концепції не приживаються, зустрічають опір або ж потребують докорінної переробки в національному контексті.

Історизм у такому випадку слугує не лише пояснювальною рамкою, а й інструментом деідеологізації: він дозволяє побачити, що низка сучасних правових уявлень або інституцій є продуктом певної історичної доби з її специфічною ідеологією – і тому не можуть вважатися апріорно універсальними. Відмова від історичного аналізу веде до сприйняття таких конструкцій як «природних» чи «раціональних», тоді як насправді вони мають конкретне походження, функцію та межі застосовності.

Гносеологія конфліктних правових реальностей також передбачає дослідження механізмів легітимації в умовах множинної історичної пам'яті. Відновлення довіри до права у суспільствах, де воно асоціювалося з репресією чи несправедливістю, вимагає не лише зміни норм, а й переосмислення самої правової нарації. У цьому контексті історизм виступає терапевтичним засобом – він дозволяє ідентифікувати джерела правових травм, відокремити несправедливе минуле від сучасного правового порядку, не вдаючись до його повного заперечення.

Однак така історизація повинна бути свідомо плюралістичною. Не йдеться про створення нової єдиної історії права, яка замінить попередню, а про визнання

множинності правових наративів як необхідної умови пізнання. Історизм у конфліктному полі праворозуміння повинен бути відкритим до контрнاراتивів, зокрема наративів меншості, колонізованих груп, політичних опонентів, тобто тих, чия правова пам'ять відрізняється від офіційної. Це вимагає гносеологічної толерантності до множинних істин у праві.

Таке розуміння історизму співзвучне з постмодерною чутливістю до маргінального досвіду, але водночас не зводиться до повного релятивізму. Правова наука, навіть визнаючи множинність історичних підходів, може намагатися вибудувати узагальнюючу рамку для їх співіснування. Історизм тут відіграє роль інтегруючого принципу, який дозволяє не лише фіксувати відмінності, а й виявляти точки перетину, діалогу та взаємного впливу.

Особливої актуальності цей вимір історизму набуває в епоху глобалізації, коли в одному правовому полі взаємодіють правові системи з різними історичними траєкторіями. Наприклад, імплементація європейського права в національні системи часто передбачає не механічне запозичення, а адаптацію до локального правового досвіду. Історизм дозволяє уникнути правового імперіалізму – нав'язування моделей, що не відповідають історичному контексту, та сприяє створенню більш автентичних, легітимних форм правового розвитку.

Нарешті, конфліктні правові реальності ставлять перед гносеологією права питання про критеріальність істини: яка з версій правової історії є більш «істинною»? Історизм не дає однозначної відповіді, але вказує на критерій прозорості: правове знання має визнавати свої джерела, контексти і межі. Воно має бути відкритим до ревізії та критичного перегляду. У цьому сенсі історизм – це форма епістемологічної відповідальності: знати право означає знати, звідки воно взялося, кому служило і якими були його наслідки.

Закон, прийнятий без огляду на історичну пам'ять народу, може відкидатись або ігноруватись. Наприклад, впровадження суду присяжних у країні, де історично склалася недовіра до такого інституту, потребуватиме тривалої просвітницької роботи або пристосування моделі. Таким чином,

історична пам'ять виступає соціальним легітиматором: правові інновації краще приживаються, якщо вони подаються як продовження (а не заперечення) історичних традицій правопорядку.

З іншого боку, критичне осмислення історії може бути чинником правових реформ: усвідомлення історичних помилок (як-от несправедливих законів минулого) підштовхує суспільство до змін та оновлення законодавства.

Соціальна епістемологія права досліджує колективні процеси творення правових знань, зокрема через комунікацію та інститути пам'яті (музеї права, відзначення пам'ятних дат, правова освіта). Через ці механізми історія стає частиною правового дискурсу, формуючи ціннісні орієнтири [243]. Наприклад, згадування прецедентів у судових промовах або історичних символів у конституціях (на кшталт преамбули, що апелює до тисячолітньої державності) – все це надає праву додаткової легітимності в очах громадян. Адже люди зазвичай довіряють тому, що «пережило випробування часом». У результаті принцип історизму діє як механізм когнітивної легітимації: він пов'язує нинішню правову систему з історичним досвідом, тим самим вкорінюючи її у свідомості суспільства.

В добу постмодерну поширилася теза про релятивність усякого знання, в тому числі правового: мовляв, істини нема – є тільки точки зору, обумовлені контекстом. У праві це виливається у твердження, що поняття справедливості, прав людини, демократії тощо – лише соціальні конструкти без універсального значення [244]. Звісно, історизм ніби підтверджує: так, розуміння цих концептів різнилося від епохи до епохи. Однак чи означає це, що у нас немає опори, і все довільно?

Правовий релятивізм може призвести до цинізму і правового нігілізму (нехтування правом як таким). Проте історизм, правильно інтерпретований, не заперечує можливості істини в праві, а навпаки – допомагає її відшукати через діалог епох. Принцип історизму показує, що хоча абсолютних і незмінних формулювань справедливості немає, існує історичний розвиток поняття справедливості, де можна простежити певний напрямок і накопичення сенсу.

Наприклад, ідея прав людини: вона з'явилася не в усі часи одночасно, а пройшла шлях – від античних натяків через середньовічні теологічні дискусії до Просвітництва і сучасності. І кожен етап привносив щось, розширюючи і уточнюючи зміст цієї ідеї. З позицій релятивізму можна сказати «права людини – вигадка XVIII століття». З позицій історизму – «права людини – цінність, що визрівала століттями і набула універсального визнання після трагічного досвіду XX століття». Друге бачення очевидно більш конструктивне для права. Отже, принцип історизму дозволяє подолати деструктивний релятивізм тим, що пропонує континуїтет істини: істина не дана раз і назавжди, але й не зникає безслідно – вона еволюціонує.

Кожна епоха коригує правові ідеали, але спираючись на попередні. Таким чином, у праві зберігається певна спадкоємна раціональність. Це і є відповіддю релятивізму: правова наука може досягати об'єктивнішого знання, якщо враховує багатий історичний матеріал, а не будує теорії у вакуумі. Історизм дисциплінує юридичне мислення: нові концепції повинні вписатися у канву розвитку права (або чітко усвідомити, що радикально її розривають і чому). В результаті формується метакогнітивний підхід: ми розуміємо, що бачимо світ очима своєї доби, але можемо вийти за власні межі, вступивши в діалог з минулими ідеями, і тим самим наблизитися до більш обґрунтованих правових висновків [245].

XXI століття принесло якісно нові умови, в яких відбувається правотворення і праворозуміння. Глобалізація об'єднала раніше ізольовані правові системи: тепер існує розгалужене міжнародне право, транскордонні інституції (СОТ, Міжнародний кримінальний суд тощо), регіональні об'єднання на кшталт ЄС. Це означає, що праворозуміння більше не може бути суто національно-історичним – воно повинно враховувати множинність правових культур.

Принцип історизму в нових умовах набуває особливої складності: виникає потреба синтезувати різні історичні традиції. Приміром, розробляючи європейське законодавство, доводиться шукати спільні історичні знаменники

між правом загального права Англії, романською традицією Франції, германською доктриною Німеччини та ін.

Така інтеркультурна історичність може стати основою глобального праворозуміння. Деякі дослідники говорять про формування глобальної правової свідомості, яка спирається на універсальні уроки історії (Друга світова війна – імператив недопущення геноцидів; колоніалізм – імператив права народів на самовизначення тощо). Отже, глобалізація не скасовує історизм, але підносить його на новий рівень – потребу бачити історію права панорамно, у масштабі всього людства, а не лише окремої держави.

Цифровізація і четверта промислова революція, як вже згадувалося, прискорили темп правових змін. Такі новації, як великі дані, блокчейн, ставлять перед правом безпрецедентні питання: від відповідальності машин до статусу даних як об'єкта права. На перший погляд, тут історії бракує – все надто нове. Але погляньмо глибше: цифрові феномени часто є продовженням довших тенденцій. Принцип історизму підказує шукати тривалі лінії розвитку.

Наприклад, проблема приватності в Інтернеті має історичні корені – потреба захисту приватного життя від посягань відома ще з появи фотографії і преси (кінець XIX ст., справа «Right to privacy» у США) [246]. Регулювання автоматизованих рішень може опиратися на досвід сертифікації і стандартів безпеки для машинної техніки у XX ст. Навіть питання етико-правового статусу ШІ можна порівняти з історичними дебатами про статус юридичних осіб чи тварин. Таких аналогій немало, і історичний аналіз їх виявляє, збагачуючи розуміння нових проблем. Щоправда, цифровізація вимагає від історизму більшої гнучкості та міждисциплінарності: доводиться враховувати історію технологій поряд з історією власне права.

Біоетика і право біомедичних технологій – ще одна сфера, де принцип історизму стикається з викликом. Генна інженерія, клонування, евтаназія – багато з цих питань виникли недавно, і традиційні правові концепції часто безсилі. Втім, історизм може допомогти, якщо розглядати не самі технології, а цінності, яких вони торкаються. Тоді з'ясовується, що ціннісні дилеми

(наприклад, священність життя проти автономія особи в питанні евтаназії) не нові – схожі дискусії велися у релігійних і філософських контекстах століттями.

Право може черпати мудрість з цих історичних дискусій, навіть якщо формальні обставини тоді були іншими. Таким чином, і в біоетиці історизм актуальний як спосіб уникнути поспішних, контекстно відірваних рішень – замість цього вписати нові норми у тривалий морально-правовий діалог людства.

Поняття технологічної сингулярності – гіпотетичної точки, коли штучний інтелект перевершить людський і темп прогресу стане некерованим – порушує питання про час у праві. Якщо майбутнє стає радикально непередбачуваним, чи може минуле чомусь навчити? Це екстремальне формулювання виклику історизму.

Уявімо, що зміни в суспільстві відбуваються настільки стрімко, що закони не встигають усталитися і фактично діють тимчасово. Право завжди традиційно мислилося як інструмент стабільності (воно «консервує» сталий порядок). В епоху гіпер-інновацій може скластися відчуття, що історичний досвід знецінюється: кожне нове покоління технологій потребує нових правил, і старі рецепти не годяться. Однак навіть у цій гіпотетичній ситуації історизм може виконувати критичну функцію.

По-перше, він нагадує про цілісність людської природи, яка не змінюється так швидко, як технології. Право, зрештою, покликане служити людям, їхнім базовим потребам – а вони еволюціонують повільно. Історія демонструє основоположні структури соціального життя (контракт, сім'я, власність, делікт), які у тій чи іншій формі виникають завжди, хоч би якими були технології. Усвідомлення цього не дозволить праву розчинитися у гонитві за мінливим і втратити ядро.

По-друге, історизм дає скептичну призму: він вчить, що кожна утопія чи дистопія має свої аналогії у минулому. Захоплення всесиллям технології уже траплялося (хоч би в науково-технічній революції середини ХХ ст.), як і страх перед «кінцем історії». Аналіз попередніх «сингулярних» моментів – наприклад,

винайдення атомної бомби, що теж змінювало уявлення про майбутнє – може підказати правові механізми стримування і контролю.

По-третє, навіть якщо темпоральність права змінюється (право частіше переглядається, стає більш гнучким, запроваджуються експериментальні закони з коротким строком дії тощо), історизм не зникає: він просто стискає масштаби. Правники можуть збирати історію на ходу, документуючи ефекти нових регулювань і швидко коригуючи курси – це своєрідний акселерований історизм, відповідний епосі.

Таким чином, навіть якщо майбутнє виглядає розривом з минулим, принцип історизму залишається корисним як інструмент рефлексії і самокритики для праворозуміння. Він не дасть загубитися у часі, бо нагадує: правова ідентичність суспільства – це ланцюг, який не можна розірвати без втрати сенсу. Навіть у пост-сингулярному світі люди потребуватимуть впевненості, що їхнє право має тяглість, а не є випадковим набором правил тут-і-зараз. Синтез старого і нового: історизм як компонент новітньої гносеології.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання відносно застосування принципу історизму в сучасній юриспруденції, що виявилось у формуванні концептуальних основ та визначенні його ролі в українській правовій системі. Це дозволило запропонувати рекомендації для вдосконалення правотворчої діяльності та правозастосовної практики.

На основі проведеного дослідження у дисертації сформульовані наступні висновки, які мають значення для правової науки і практики:

1. Принцип історизму є ключовим методологічним підходом у сучасній юриспруденції, що дозволяє аналізувати правові явища в контексті їхньої історичної еволюції. Він допомагає визначати закономірності розвитку правових норм, інститутів та систем під впливом соціальних, економічних і політичних факторів, пояснюючи як поступові зміни, так і радикальні трансформації. Історизм встановлює причинно-наслідкові зв'язки між правовими явищами різних епох, що сприяє оцінці ефективності правових норм. Як методологічний інструмент історизм забезпечує системний аналіз правових норм у їхній динаміці, що особливо важливо в умовах реформування правових систем. Вивчення історичних етапів дозволяє враховувати попередній досвід під час розробки нових регуляторних механізмів, сприяючи стабільності та ефективності правових рішень. Крім того, історизм забезпечує єдність історичного та логічного підходів у правознавстві, пояснюючи як закономірний розвиток правових інститутів, так і різкі зміни, викликані соціальними чи політичними трансформаціями. Його прогностичний потенціал дозволяє передбачати напрями розвитку правових систем, спираючись на історичні закономірності.

2. Право не є статичним утворенням, а постійно адаптується до змінних суспільних умов. Принцип історизму пояснює, що правові категорії, норми та інститути виникають у відповідь на соціальні виклики, проходячи етапи

еволюції, вдосконалення або занепаду. Правові системи, що не реагують на зміни, зазнають кризи. Наприклад, феодальне право поступилося буржуазним правовим концепціям, а у XX столітті під впливом міжнародних стандартів трансформувалися трудове та антимонопольне право.

Право розвивається у взаємодії традицій і новацій: зберігаючи історичний досвід, воно оновлюється відповідно до нових суспільних потреб. Історизм також пояснює здатність права до запозичення й адаптації. Наприклад, рецепція римського права сформувала континентальну правову традицію, яка й досі розвивається, а міжнародне право еволюціонувало від міждержавних угод до наднаціональних механізмів регулювання. Історизм розкриває динаміку права, що еволюціонує під впливом соціальних змін. Це розуміння є ключовим для ефективного правового регулювання та створення адаптивних правових механізмів.

3. У сучасній юриспруденції важливо розрізняти історизм як об'єктивний методологічний принцип і історичність як суб'єктивне сприйняття правових явищ у певному історичному контексті. Історизм виявляє закономірності розвитку права, тоді як історичність враховує соціальне сприйняття правових норм. Історизм аналізує право як динамічну систему, що змінюється відповідно до суспільних процесів, тоді як історичність фокусується на тому, як певна епоха усвідомлювала правові явища. Наприклад, розвиток конституціоналізму можна досліджувати через історизм, виявляючи загальні закономірності демократичних інститутів, або через історичність, вивчаючи специфічне сприйняття конституційних прав у конкретному суспільстві.

Історизм базується на документальних джерелах, судових рішеннях і законодавчих актах, тоді як історичність проявляється у філософських та політичних дискусіях щодо права. Наприклад, концепція прав людини досліджується через міжнародні угоди та конституційні акти, але її сприйняття змінюється залежно від соціальних умов. Крім того, історичність впливає на інтерпретацію правових норм у певний період, тоді як історизм розглядає їх у ширшій перспективі. Наприклад, скасування кріпацтва сучасники сприймали як

радикальну зміну, тоді як історизм оцінює це як закономірний етап розвитку правових систем. Історизм забезпечує об'єктивний аналіз правової еволюції, тоді як історичність дає змогу зрозуміти, як ці процеси усвідомлювалися суспільством. Усвідомлення цієї різниці є ключовим для комплексного правового аналізу.

4. В умовах посттоталітарного та постколоніального суспільства історизм відіграє ключову роль у деконструкції застарілих правових доктрин і розробці нових методологічних підходів. Методологічна криза виникає, коли правова система втрачає внутрішню узгодженість через радикальні суспільні зміни, що вимагає перегляду її фундаментальних засад.

Історизм допомагає виявити суперечності між традиційними правовими концепціями та сучасними демократичними стандартами. Наприклад, у пострадянських країнах він дозволяє осмислити вплив радянських норм на національні правові системи та визначити передумови для формування верховенства права. У постколоніальних країнах історизм аналізує адаптацію західних правових моделей до національних традицій, що важливо для гармонізації правової ідентичності з міжнародними стандартами.

Історизм також відіграє важливу роль у правових реформах, спрямованих на відновлення легітимності правової системи після політичних репресій. Досвід Німеччини після Другої світової війни показує, як історичний аналіз сприяв створенню нового правопорядку, заснованого на демократичних принципах. Крім того, історизм допомагає уникнути помилок механічного запозичення іноземних правових моделей, адаптуючи їх до національних умов. Це особливо важливо для посттоталітарних і постколоніальних суспільств, де нерідко спостерігається суспільний опір неврахованим реформам. Історизм є не лише засобом аналізу минулих правових процесів, а й ефективним інструментом правової інженерії. Його застосування сприяє подоланню методологічної кризи через інтеграцію історичних знань у правотворення та правозастосування, що забезпечує розвиток стабільних і демократичних правових систем.

5. Принцип історизму причетний і до процесів кодифікації та систематизації права, дозволяючи виявити закономірності розвитку правових систем і забезпечити їхню спадковість. Кодифікація завжди відбувається у відповідь на суспільні та правові виклики, а історичний досвід сприяє її ефективності.

Вивчення історичних кодексів допомагає не лише осмислити правові концепції минулого, а й адаптувати правові системи до сучасних умов. Наприклад, римське право стало основою континентальних правових систем, а його рецепція у Середньовіччі та використання в кодифікаціях XIX століття (Наполеонівський кодекс 1804 року, Німецьке цивільне уложення 1900 року) демонструють, як історизм формує сучасне право. Історизм також пояснює різні підходи до кодифікації: у континентальній Європі вона забезпечує уніфікацію норм, тоді як у англосаксонських країнах прецедентне право залишається домінуючим, хоча й доповнюється кодифікацією у певних сферах.

Кодифікація змінюється під впливом нових перешкод: у сучасних умовах виникають галузі, що потребують систематизації. Вивчення історичних реформ допомагає уникнути хаотичної уніфікації та створити ефективні нормативні системи. Історизм забезпечує системність правового розвитку, поєднуючи збереження правової спадковості з адаптацією права до сучасних реалій..

6. Принцип історизму розкриває залежність права від історичних умов його формування та функціонування. Правові норми відображають соціальні, політичні та культурні особливості своєї епохи, що унеможлиблює їх розуміння без врахування історичного контексту. Верховенство права має різні інтерпретації залежно від правової традиції: у континентальній Європі воно розвивалося внаслідок переходу від абсолютної монархії до правової держави, тоді як в англосаксонському праві воно ґрунтується на незалежності судової влади та судових прецедентах.

Культурний контекст також впливає на правове регулювання. Наприклад, східні правові системи, сформовані під впливом конфуціанських цінностей, надають перевагу компромісу та альтернативному вирішенню спорів, тоді як

західні системи спираються на індивідуалізм і конкуренцію. Економічний чинник визначає розвиток правових норм: трудове право XX століття виникло у відповідь на індустріалізацію, тоді як сучасне регулювання цифрової економіки відображає технологічні зміни. Історизм пояснює, як конкретні історичні обставини формують зміст і механізми правозастосування, що дозволяє не лише аналізувати розвиток права, а й прогнозувати його подальші зміни...

7. Історизм є важливим методологічним підходом у правотворчості та правозастосуванні, оскільки дозволяє враховувати досвід правових реформ, уникати повторення помилок минулого та формувати гнучкі, адаптивні правові системи. Вивчення історичних процесів допомагає виявити закономірності розвитку правових норм і їхню ефективність у різні періоди. Це особливо важливо у перехідних правових системах, де необхідно знайти баланс між традиційними підходами та сучасними викликами. Наприклад, після падіння авторитарних режимів історичний аналіз допомагає визначити ефективні моделі реформ.

Яскравим прикладом впливу історизму є розвиток міжнародного права. Після світових воєн створено нові механізми, покликані запобігати конфліктам (Статут ООН, Женевські конвенції), враховуючи досвід попередніх невдалих угод. У правозастосуванні історизм дозволяє судовим органам враховувати правові традиції та прецеденти. У країнах із прецедентним правом (Великобританія, США, Канада) він забезпечує стабільність та прогнозованість судової практики.

Історизм забезпечує науково обґрунтований підхід до правотворчості та правозастосування, допомагаючи інтегрувати перевірені механізми та адаптувати право до сучасних викликів..

8. Історизм дозволяє аналізувати розвиток правових систем, виявляти закономірності їхньої еволюції та механізми рецепції права. Для України це особливо важливо, оскільки її правова система формувалася під впливом римського, візантійського, звичаєвого, радянського та європейського права.

Аналіз рецепції права показує, як українська правова культура розвивалася від Руської Правди та Литовських статутів до впливу австрійського, польського та російського імперського права. Багатошарова правова традиція впливає на сучасні реформи та вимагає зваженого підходу. Історизм допомагає зрозуміти процес деколонізації українського права після 1991 року. Порівняння пострадянських реформ показує різні моделі: країни Балтії швидко адаптували європейські стандарти, тоді як збереження радянської спадщини ускладнювало правозастосування в інших державах.

Європейська інтеграція України потребує «злиття» національного законодавства з правом ЄС. Важливо не лише запозичувати норми, а й адаптувати їх до національних умов. На нашу думку, кожна судова реформа має враховувати історичну судову автономію, що існувала ще за часів Магдебурзького права. Деякі правові реформи відбуваються складніше через історичні особливості. Наприклад, у Польщі децентралізація пройшла швидше, ніж в Україні, оскільки централізоване управління домінувало в українській правовій традиції.

Історизм у порівняльному правознавстві допомагає Україні реформувати свою правову систему, поєднуючи міжнародний досвід із власними традиціями, що є важливим для євроінтеграції та стабільності правової системи.

9. Юридична етнологія та етнографія постають як ключові міждисциплінарні напрями дослідження, що розширюють традиційне розуміння права, інтегруючи соціокультурний, історичний та антропологічний підходи. Вперше визначено юридичну етнологію як методологічний інструмент гармонізації правових систем, що ґрунтується на механізмах правового плюралізму, етнографічному аналізі та адаптації звичаєвого права до сучасних правових реалій, включно з цифровізацією. Доведено, що правова система є динамічним феноменом, який функціонує у взаємодії з локальними культурними традиціями, забезпечуючи соціальну рівновагу та правову ідентичність спільнот. Запропоновано новий підхід до вивчення міжкультурного правового порівняння, що дозволяє дослідити процеси рецепції та адаптації правових норм у різних

соціокультурних контекстах. Розширено методологію юридичної етнографії, зокрема в аспекті її застосування у сфері медіації та врегулювання конфліктів у мультикультурних суспільствах. Результати дослідження створюють підґрунтя для подальшої наукової розробки моделей правової гармонізації, спрямованих на забезпечення ефективного співіснування різних правових систем у глобалізованому світі.

10. Історизм дозволяє оцінювати довгострокові наслідки правових реформ, враховувати історичні закономірності та уникати повторення помилок. Це особливо важливо для України, яка проходить глибокі правові трансформації, зокрема у сфері судочинства, децентралізації та антикорупційної політики. Історичний аналіз допомагає зрозуміти, які реформи були успішними, а які зіткнулися з труднощами через ігнорування історичного контексту. Наприклад, реформування судової системи після незалежності не враховувало традицій незалежного судочинства (Магдебурзьке право, судова система УНР), що призвело до збереження радянської моделі судової влади.

Успіх децентралізації в Україні пояснюється історичною традицією самоврядування. Досвід Польщі підтверджує, що ефективна децентралізація можлива лише за умови реальної фінансової та адміністративної автономії, що й було реалізовано в Україні.

В антикорупційній політиці історичний аналіз реформ у Чехії, Польщі та Литві показав, що ефективна боротьба з корупцією вимагає не лише створення антикорупційних органів, а й реформування державного управління та судової системи. Врахування цього досвіду стало основою для створення НАБУ, САП і ВАКС. Європейська інтеграція потребує адаптації законодавства України до *Acquis communautaire*. Досвід Центральної Європи показує, що успішне реформування передбачає не лише зміну законодавства, а й ефективні механізми його імплементації.

Історизм допомагає забезпечити спадкоємність реформ, уникати помилок і створювати стабільну правову систему, що відповідає демократичним стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мочерний С. Поняття «методологія» та його структура. *Психологія і суспільство*. 2002. № 2. С. 58–82.
URL: <https://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/70>
2. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник для підготовки докторів філософії / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: Астрелін І. М., Косогіна І.В., Кириї С.О. – Електронні текстові данні. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 121 с. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/889e6ada-9c5f-4404-837f-62c7171645e0/content>
3. Макарова О. В. Методологічні основи наукового дослідження в галузі права. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. №15. 2011. С. 98–104.
URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/27626/Makarova.pdf>
4. Слюсаренко К. Р. Становлення нових напрямлень української юриспруденції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01. Одеса, 2024. 234 с.
URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/faf3d030-1014-4b4a-af6c-1e07e796d2ef/content>
5. Майданик Р. А. Учення про юридичну методологію в контексті приватного права України. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2018. С. 47–54. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/11.pdf
6. Хрідочкін А. В., Макушев П. В. Методологія сучасного правознавства : навчальний посібник. Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 368 с.
URL: https://knushop.com.ua/image/catalog/oldi202305/pdf/336.pdf?srsId=AfmBOori45l3njbkXkt_q6xVniUq4a8G0a17COOOCY-dHa8RUYik5YCb
7. Арнаутова Л. П. Система методологічних принципів у правовій спадщині О. В. Сурілова. *Закарпатські правові читання : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та студентів (29-30 квітня 2010 року, м. Ужгород)*. Т. 1. С. 4–6.
URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/21281>

8. Бостан С. К. Методологія правового дослідження. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Право». 2021. № 2(3). С. 115–130. URL: <https://eir.zp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7cde4cda-df03-4519-8968-1450fe743e97/content>
9. Завальнюк І. В. Вплив принципу історизму на еволюцію сучасного права. *Актуальні проблеми сучасної юриспруденції*. 2024. №4. С. 3–8. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2024/3.pdf
10. Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень : навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2011. 178 с. URL: https://institut-zerna.com/education/docs/silabus_navdoslidnyka/metodoligiya-naukovyh-doslidgen.pdf
11. Панов М. Проблеми формування понятійного апарату юридичної науки: методологічні аспекти. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. С. 54–67. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5783/1/Panov_54.pdf
12. Балинська О. М., Яценко В. А. Методологія сучасного правознавства: посібник / О. М. Балинська, В. А. Яценко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 372 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2392/1/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B8.pdf>
13. Радейко Р. І. Формалізація як метод дослідження правових явищ. С. 86–93. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnu_lpu_rn_2014_810_17.pdf
14. Сибірина Р. І. Сучасні підходи до проведення наукових досліджень у юриспруденції. *Право.ua*. № 3. 2021. С. 28–34. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/28-_Sybirna.pdf
15. Котюк О. Проблемні аспекти традиційних підходів до визначення методів правового регулювання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. № 2 (117). 2021. С. 39–44. URL: <http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/117-7.pdf>

16. Михайліна Т. В., Гоцуляк О. В. Криза методологічної сучасних юридичних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Том 65. 2021. С. 26–30. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/239889>
17. Ковбасюк С. В. Методологічні підходи у структурі сучасної методології державознавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2023. № 63. С. 12–16. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc63/3.pdf>
18. Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3–13. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d148063c-a19f-46fb-9d46-139673afef3d/content>
19. Шевців М. Б. Інтуїтивна культура юриста: філософсько-правове дослідження : автореферат дис.... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2012. 21 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/381>
20. Little L. Negotiating the Tangle of Law and Emotion. *Cornell Law Review*. 2001. Vol. 86. 30 p. URL: <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi>
21. Балинська О. В., Ященко В. А. Принципи діалектики та метафізики (формальної логіки) у праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 259–268. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1725/1/3-2017%3D28.pdf>
22. Кравцова Т. М. Роль системного підходу у методології сучасного правознавства. *Науковий вісник Львівської академії*. Серія: Економіка, менеджмент та право. 2021. Вип. 5. С. 163–167. URL: <https://fmnzb.sfa.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/21.pdf>
23. Ніколаєнко Н. Сутність та особливості історико-порівняльного методу правових досліджень М. Ковалевського. *Віче*. 2010. № 14. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2110/>

24. Балинська О. В., Яценко В. А. Методологічні засади герменевтики та прагматизму у процесі тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 3–12. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1758/1/2-2017%3D3.pdf>
25. Гримич М. Метод, методика та методологія в сучасній етнологічній науці. *Етнічна історія народів Європи*. 2006. № 21. С. 5–9. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hrymych_Maryna/Metod_metodyka_ta_metodologia_v_suchasniy_etnolohichnii_nautsi.pdf
26. Сидоренко О. М. Методологічні підходи до розуміння догми права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2014. Випуск 26. С. 48–52. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7837/1f>
27. Антошкіна В. Способи тлумачення права та їхня роль у правозастосовній практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 181–186. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/33.pdf>
28. Антошина І. В. Методологія як фундаментальна основа наукового дослідження. *Академічні візії*. Серія: Право. 2024. № 27. С. 1–7. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/957>
29. Зеленко І. П. Спеціальні методи дослідження державно-правових явищ: сучасний погляд. *Наукові записки*. Серія: Право. 2022. № 13. С. 9–14. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/196/150>
30. Філософія права: мультимедійний підручник. *Національна академія внутрішніх справ України*. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/fil_prava_pidr/Files/Lekcii/L2.htm
31. Задорожна С. М. Природно-правова природа основних принципів міжнародного права. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського : матер. третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.)*. Одеса : Фенікс, 2012. С. 10–13. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/f1b7f909-52a0-4a8c-a801-065807286272>

32. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
33. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
34. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
35. Akandji-Kombe J. Positive obligations under the European Convention on Human Rights: A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights. *Human rights handbooks*. № 7. Council of Europe. 2007. 72 p.
URL: <https://www.refworld.org/reference/research/coe/2007/en/67106>
36. Berman P. S. A Pluralist Approach to International Law. 2007. 30 p.
URL: https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1081&context=faculty_publications
37. Rule of Law Checklist Adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016).
URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e)
38. Bradley Wendel W. Pluralism, Polarization, and the Common Good: The Possibility of Modus Vivendi Legal Ethics. *The Yale Law Journal*. 2021.
URL: <https://www.yalelawjournal.org/forum/pluralism-polarization-and-the-common-good-the-possibility-of-modus-vivendi-legal-ethics>
39. What are human rights? COMPASS: Manual for Human Rights Education with Young people. URL: <https://www.coe.int/en/web/compass/what-are-human-rights->
40. Iashchenko V., Balynska O. Methodological Paradigm of Modern Legal Science in Ukraine. *Social and Legal Studios*. 2020. № 3(4). Pp. 12–20.
URL: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2020-4-12-20>

41. Charlesworth L. On Historical Contextualisation: Some Critical Socio-Legal Reflections. *Â Crimes and Misdemeanours: Deviance and the Law in Historical Perspective*. 2007. № 1(1). P. 1–40. URL: <https://pearl.plymouth.ac.uk/cgi/viewcontent.cgi>

42. Завальнюк І. В. Методологічні принципи у праві: місце принципу історизму // Стратегії і трансформації юридичної науки в умовах сталого розвитку суспільства. Матеріали ІІ науково-практичної конференції (м. Рівне, 6-7 грудня 2024 р.). – Одеса: Видавництво «Молодий вчений», 2024. С. 7–10. URL: <https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/download/123/1756/3675-1>

43. The City of God by St. Augustine. Monergism Books. URL: <https://www.monergism.com/thethreshold/sdg/augustine/The%20City%20of%20God%20-%20Augustine.pdf>

44. Secular approaches: the Enlightenment and beyond. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-history/Secular-approaches-the-Enlightenment-and-beyond>

45. Fox-Williams J. Hegel's Understanding of History. *Philosophy Now*. 2020. URL: https://philosophynow.org/issues/140/Hegels_Understanding_of_History

46. Marx and Dialectical Materialism. FiveAble. URL: <https://library.fiveable.me/history-modern-philosophy/unit-6/marx-dialectical-materialism/study-guide/WBftpUVtr4Pi1qhE>

47. Turner P. N. Remembering Karl Popper. Hoover Digest. 2000. URL: <https://www.hoover.org/research/remembering-karl-popper>

48. Lee S. Unlocking Historical Institutionalism in Law. *NumberAnalytics*. 2025. URL: <https://www.numberanalytics.com/blog/historical-institutionalism-legal-interpretation>

49. Botts T. Legal Hermeneutics. Internet Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://iep.utm.edu/leg-herm/>

50. Lee S. Uncovering Law's Hidden Past. NumberAnalytics. 2025. URL: <https://www.numberanalytics.com/blog/historical-sociology-of-law>
51. Ocasio W., Mauskopf M. History, Society, and Institutions: The Role of Collective Memory in the Emergence and Evolution of Societal Logics. *Academy of Management Review*. 2016. Vol. 41. № 4. P. 676–699. URL: <https://business.columbia.edu/sites/default/files-efs/pubfiles/25510/History%2C%20Society%20and%20Institutions.pdf>
52. Історія держави і права : навч.-метод. реком. для здобувачів вищ. освіти ступ. «бакалавр» в галузі знань 08 «Право» за спец. 081 «Право» ф-ту адвокат. та антикоруп. діяльності НУ «ОЮА» / Н. В. Єфремова, О. В. Горяга. – (Серія «Навчально-методичні посібники»). – Одеса: Фенікс, 2024. 82 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5a19abbb-c686-47b8-a54a-8f2a23f69542/content>
53. Ілин Л. М., Каленюк О. М., Гаврецька М. Й. Принцип історизму в праві та правових дослідженнях. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія Право. 2022. № 13(25). С. 54–60. DOI: 10.33098/2078-6670.2022.13.25.54-60
54. The Medieval Church and the Law. Brewminate: A Bold Blend of News and Ideas. 2018. URL: <https://brewminate.com/the-medieval-church-and-the-law/>
55. Buhofer S. Structuring the Law: The Common Law and the Roman Institutional System. *Swiss Review for International and European Law*. 2007. № 5. 2007. P. 703741. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2412413
56. Natural law transformed into natural rights. *Britannica*. 2025. URL: <https://www.britannica.com/topic/human-rights/Natural-law-transformed-into-natural-rights>
57. Piferri M. The Historical Origins and Evolution of Rehabilitative Punishment. *The University of Chicago Press Journals*. Vol. 53. № 1. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/733432>

58. Spivak G. C., Condee N., Ram H., Chernetsky V. Are We Postcolonial? Post-Soviet Space. *Cambridge University Press*. 2006. Vol. 121. № 3. P. 828–836. URL: <https://www.jstor.org/stable/25486358>
59. Bermand H. J. Law and Revolution, I: The Formation of the Western Legal Tradition. *Harvard University Press*. 1984. 672 p. URL: <https://www.hup.harvard.edu/books/9780674517769>
60. Андрієвич В. М. Закони Царя Хаммурапі як пам'ятка політичної думки Стародавнього Сходу. *Конференції Державного університету «Житомирська політехніка»: Гуманітарні і соціальні науки*. 2020. С. 609-610. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/14.-gumanitarni-i-sotsialni-nauky.pdf>
61. Кливак А. П. Закони XII таблиць – основне джерело римського права. *Шерешевські читання. Оновлення цивільного кодексу України: концептуальні засади : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (Одеса, 11 груд. 2020 р.)*. Одеса, 2020. С. 99–103. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/c053a7a8-b6c5-46f6-ba9e-6253b32e2370>
62. Li Z., Hernandez C., Giubi M. J. V. The Overemphasized Legacy of the Napoleonic Code. *Journal of Student Research*. 2023. № 11(3). URL: https://www.researchgate.net/publication/369096817_The_Overemphasized_Legacy_of_the_Napoleonic_Code
63. Carlson L. Access to Justice. *SSRN*. 2024. 11 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4957539
64. Gialdroni S. Roman Law, Commercial Law and Levin Goldschmidt's Legacy. *Law and Economic Performance in the Roman World*. 2022. P. 248–264. URL: <https://brill.com/display/book/9789004525139/BP000013.xml>
65. Eichbauer M. H. Bulletin of Medieval Canon Law. 2024. Vol. 41. URL: <https://www.cuapress.org/journals/bulletin-of-medieval-canon-law/>

66. Завальнюк І. В. Історизм у сучасному праворозумінні: вплив історичної школи права. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2024. Том 35 (74). № 5. С. 1–6.

URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/5_2024/3.pdf

67. Leheza Y., Nalivayko L., Sachko O., Shcherbyna V. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani Law Journal*. 2022. № 11(2). P. 57–82. URL: https://www.researchgate.net/publication/372688774_Principles_of_law_methodological_approaches_to_understanding_in_the_context_of_modern_globalization_transformations

68. Universal Declaration of Human Rights. Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/universal-declaration-of-human-rights/>

69. Japanese law. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/civil-law-Romano-Germanic/Japanese-law>

70. A Small Reception in Westminster. *Alabama Law*. URL: <https://library.law.ua.edu/2023/10/17/a-small-reception-in-westminster/>

71. Hugo G. Lehrbuch des Naturrechts als einer Philosophie des positiven Rechts, besonders des Privatrechts. Berlin : A. Mylius. 1819. 564 p. URL: <https://archive.org/details/lehrbuchdesnatu00hugogoog>

72. Halsted B. John. Friedrich von Savigny: Of the Vocation of our Age for Legislation and Jurisprudence. 1969. P. 200–212. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-00484-3_17

73. Kay A. The Sociologies of Law of Marx, Weber, and Durkheim: A Comparison and Critical Synthesis. 2015. URL: https://library2.smu.ca/bitstream/handle/01/26291/Kay_Austin_Honours_2015.pdf

74. Realism. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-law/Realism>
75. М. П. Драгоманов як основоположник українського лібералізму. *Освіта.UA*. 2011. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/politolog/16533/>
76. Historiography. Енциклопедія України в інтернеті. URL: <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp>
77. Богачова Л. Л., Магда Є. В. Правова система України: сучасний стан та тенденції розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 28–30. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/6.pdf
78. Сегал Є. А. Причини та наслідки скасування Господарського кодексу в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія : ПРАВО. 2024. Випуск 83: частина 1. С. 385-390. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/59.pdf>
79. Карвацька С. Б. Travaux preparatoires: застосування Міжнародним Судом ООН у інтерпретації міжнародного права. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2019. Випуск 138. С. 144–152. URL: <https://scispace.com/pdf/travaux-preparatoires-application-by-the-international-court-jj65wb5f1u.pdf>
80. Козюбра М. І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2018. № 1. С. 3–8. URL: <https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/153069>
81. Олійник О. М. Історія розвитку трудових відносин в другій половині XIX – на початку XX ст. в Україні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Історія та географія»*. 2013. Вип. 48. С. 54–58. URL: https://www.researchgate.net/publication/350740310_Istoria_rozvitku_trudovi_h_vidnosin_v_drugij_polovini_XIX_-_na_pochatku_HH_st_v_Ukraini

82. Wood E. M. The Agrarian Origins of Capitalism. *Monthly Review*. 1998. Vol. 50. № 03. URL: <https://monthlyreview.org/1998/07/01/the-agrarian-origins-of-capitalism/>

83. Chen J. Common Law: What It Is, How It's Used, and How It Differs From Civil Law. *Investopedia*. 2024. URL: <https://www.investopedia.com/terms/c/common-law.asp>

84. Shumanovska-Spasovska I., Bitrakov K. Magna Carta And Its Significant Role For Rule Of Law In The Republic Of Macedonia. *SEEU Review*. 2015. № 11(1). 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/290625846_Magna_Carta_And_Its_Significant_Role_For_Rule_Of_Law_In_The_Republic_Of_Macedonia

85. Habermas J. Legitimation Crisis. 1973. 191 p. URL: https://www.ias.edu/sites/default/files/sss/pdfs/Crisis-and-Critique-2018-19/habermas_legitimation_crisis.pdf

86. Pierson P. Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *The American Political Science Review*. 2000. Vol. 94, № 2. P. 251–267. URL: https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/Pierson_APSR_2000.pdf

87. Rights in the Digital Age. OECD Digital Economy Papers. 2022. № 347. 28 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/12/rights-in-the-digital-age_d3a850de/deb707a8-en.pdf

88. Cinar A.E. Understanding technology regulation through history: insights from the legal history of the printing press and copyright in early modern England. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2025. Vol. 20. Issue 10. P. 681–691. URL: <https://academic.oup.com/jiplp/article/20/10/681/8246693>

89. The English Bill of Rights, 1689. 3 p. URL: <https://users.ssc.wisc.edu/~rkeyser/wp/wp-content/uploads/2015/06/English-Bill-of-Rights1.pdf>

90. Магдебурзьке право в історії української державності. Роздільнянська районна державна адміністрація. URL: <https://rozdilna-rda.od.gov.ua/wp->

content/uploads/2022/03/134-magdeburzke-pravo-v-istoriyi-ukrayinskoyi-derzhavnosti.pdf

91. Sessums N. W. Russification and Russianization in Modern Historiography: Recent Developments and Future Directions. *Central Europe Yearbook*. 2025. Vol. 6. P. 42–59. URL: <https://pubs.lib.umn.edu/index.php/cey/article/view/6095>

92. Desautels-Stein J. A Context for Legal Hist A Context for Legal History, or, This is Not Y, This is Not Your Father's Contextualism. *Legal History Commons*. 2016. P. 1–16. URL: <https://scholar.law.colorado.edu/cgi/viewcontent.cgi>

93. The Role of Legal History in Legal System. *Academike*. 2024. URL: <https://www.lawctopus.com/academike/the-role-of-legal-history-in-legal-system/>

94. Lee S. Pacta Sunt Servanda: A Guide. *NumberAnalytics*. 2025. URL: <https://www.numberanalytics.com/blog/pacta-sunt-servanda-guide>

95. Uçaryılmaz S.T. The principle of bona fides from Roman law to contemporary law. 2018. URL: <https://repository.bilkent.edu.tr/items/5dc017ff-7487-4c61-8292-7123fe81e26f>

96. The Concept of Justice in Greek Philosophy (Plato and Aristotle). Brewminate: A Bold Blend of News and Ideas. 2016. URL: <https://brewminate.com/the-concept-of-justice-in-greek-philosophy-plato-and-aristotle/>

97. Декларація прав людини і громадянина 1789. *ВУЕ*. URL: https://vue.gov.ua/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8_%D1%96_%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0_1789

98. Corpus Juris Civilis (529–534 CE). GT Health. URL: <https://gertitashkomd.com/corpus-juris-civilis-529-534-ce/>

99. Krier J.E. The Evolution of Property Rights: A Synthetic Overview. *University of Michigan Public Law Working Paper*. 2023. № 131. 42 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1284424#
100. Straumann B. The Peace of Westphalia (1648) as a Secular Constitution. *IILJ Working Paper*. History and Theory of International Law Series. 2007. № 7. URL: <https://www.iilj.org/publications/the-peace-of-westphalia-1648-as-a-secular-constitution/>
101. UNCLOS 1982. Creating freedom of the seas. *NhanDan*. 2022. URL: <https://en.nhandan.vn/special/unclos-1982-en/index.html>
102. Tyler T. R., Jackson J. Popular Legitimacy and the Exercise of Legal Authority: Motivating Compliance, Cooperation and Engagement. *Psychology, Public Policy and Law*. 2013. 29 p. URL: <https://law.yale.edu/sites/default/files/area/center/justice/document/ssrnpopularlegitimacy.pdf>
103. Hellwege P. Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten (ALR). *Max-Eup*. 2012. URL: https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/Allgemeines_Landrecht_f%C3%BCr_die_Preu%C3%9Fischen_Staaten_%28ALR%29
104. Schweizerisches Obligationenrecht. HWB-EuP 2009. URL: https://hwb-eup2009.mpipriv.de/index.php/Schweizerisches_Obligationenrecht
105. Ranieri F. Codice Civile. Max-EuP 2012. URL: https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/Codice_Civile
106. Veress E. Private Law Codifications in East Central Europe. Lectures on East Central European Legal History. *Miskolc: Central European Academic Publishing*. P. 167–205. URL: <https://real.mtak.hu/146458/1/CEALSCELecturesonEastCentralEuropeanLegalHistory8.pdf>
107. Industrialization, Labor and Life. National Geographic. URL: <https://education.nationalgeographic.org/resource/industrialization-labor-and-life/>

108. The 1833 Factory Act. *UK Parliament*.
URL: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/livinglearning/19thcentury/overview/factoryact/>
109. Napoleonic Code. *Britannica*. 2025.
URL: <https://www.britannica.com/topic/Napoleonic-Code>
110. Baxter A. History of local government in English towns and cities. *Commons Library Research Briefing*. 2025. 30 p.
URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-10233/CBP-10233.pdf>
111. Crafts N. The welfare state and inequality: were the UK reforms of the 1940s a success? IFS Deaton Review of Inequalities. 2023.
URL: <https://ifs.org.uk/inequality/wp-content/uploads/2023/01/The-welfare-state-and-inequality.pdf>
112. King L. Shock Privatization: The Effects of Rapid Large-Scale Privatization on Enterprise Restructuring. *Politics & Society*. 2003. Vol. 31. № 1. P. 3–30.
URL: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/15749428.pdf>
113. Esposito G., Lanau S., Pompe S. Judicial System Reform in Italy - A Key to Growth. *International Monetary Fund Working Paper*. 2014. № 2014/032.
URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Judicial-System-Reform-in-Italy-A-Key-to-Growth-41313>
114. Скакун О. Метатеоретичні питання загального порівняльного правознавства як галузі юридичної науки. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3-4. С. 408–420. URL: https://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/porpr_2012_3-4_35.pdf
115. Origins of Common Law. *UOLLB First Class Law Notes*. 2024.
URL: <https://uollb.com/blogs/uol/origins-of-common-law>
116. The Common Law and Civil Law Traditions.
URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2017/11/CommonLawCivilLawTraditions.pdf>

117. Baum H. Japanese Law, Influence of European Private Law. *Max-EuP* 2012. URL: https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/Japanese_Law%2C_Influence_of_European_Private_Law
118. German Civil Code. Federal Ministry of Justice. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/index.html
119. Ochsenbein G. Turkey's civil code is based on a Swiss model. *Swissinfo.ch*. 2017. URL: https://www.swissinfo.ch/eng/swiss-politics/1926-to-2017_turkey-s-civil-code-is-based-on-a-swiss-model/43064508
120. Goitom H. National Holiday of Quebec: An Introduction to Quebec Dual Legal System. Library of Congress Blogs. 2015. URL: <https://blogs.loc.gov/law/2015/06/national-holiday-of-quebec-an-introduction-to-quebec-dual-legal-system/>
121. Siddiqui S. The Birth of Anglo-Muhammadan Law in India. *Islamic Law Blog*. 2020. URL: <https://islamiclaw.blog/2020/07/07/sohaira-siddiqui-guest-editor/>
122. South African Law. The University of Melbourne. URL: <https://unimelb.libguides.com/c.php>
123. Grattan S. Colombia takes regional lead in Indigenous self-government, raising hopes for Amazon protection. *AP News*. 2025. URL: <https://apnews.com/article/indigenous-colombia-land-rights-self-government-brazil-amazon-dcf2341bf8d60d82e3c641df164ade85>
124. Фонарюк О. В., Децик В. В. Рецепція як конституційно-правовий феномен. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2022. Вип. 74. Ч. 1. С. 82–87. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/01/15.pdf>
125. Історія правових та політичних учень : навчально-методичний посібник для студентів юридичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка. 288 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/13/istoriya-politichnih-ta-pravovih-vchen-praktikum1.pdf>

126. Римське право: зміст, поняття та значення в історії. *Освіта.ua*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9262/>

127. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/Rimskpravo.pdf

128. Савуляк Р.В. Поділ речей за Австрійським загальним цивільним уложенням 1811 р. як рецепція положень римського приватного права. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 6. С. 32–36. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/7.pdf>

129. Pimentel D. Legal Pluralism in Post-Colonial Africa: Linking Statutory and Customary Adjudication in Mozambique. *Yale Human Rights & Development Law Journal*. 2011. Vol. 14. P. 59–104. URL: <https://openyls.law.yale.edu/server/api/core/bitstreams/1ac9a7bd-a89e-4c0a-9ed3-0758f52e26e8/content>

130. Sahel N. How Has French Colonisation in North Africa Influenced the Ban on the Muslim Veil? *TMV*. 2022. URL: <https://themuslimvibe.com/muslim-current-affairs-news/europe/how-has-french-colonisation-in-north-africa-influenced-the-ban-on-the-muslim-veil>

131. Harmonisation of EU and Ukrainian legislation: a few key facts that you(th) should know. *EU Neighbours East*. 2023. URL: <https://euneighbourseast.eu/young-european-ambassadors/blog/harmonisation-of-eu-and-ukrainian-legislation-a-few-key-facts-that-youth-should-know/>

132. The long way round: Lessons from EU-CEE for improving integration and development in the Western Balkans. Bertelsmann Stiftung. URL: <https://wiiw.ac.at/the-long-way-round-lessons-from-eu-cee-for-improving-integration-and-development-in-the-western-balkans-dlp-6194.pdf>

133. Mirow M.C. The Power of Codification in Latin America: Simón Bolívar and the Code Napoléon. 8 *Tulane J. Int'l & Comp. L.* 2000. № 83. P. 84–116. URL: <https://ecollections.law.fiu.edu/cgi/viewcontent.cgi>

134. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / [Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. Наук Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2020. 153 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/decentralizatsiya-i-formuvannya-polityky-regionalnogo-rozvytku-v-ukraini_0.pdf

135. Розкладай І. Строк охорони авторського права: історичний аспект. *Центр демократії та верховенства права.* 2020. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/avtorske-pravo-stroky/>

136. Chapter IV Historical Industry and Safety Overview. URL: <https://www.princeton.edu/~ota/disk3/1978/7808/780806.PDF>

137. Institutional Responses and Reform. FiveAble. URL: <https://library.fiveable.me/ap-euro/unit-6/institutional-responses-reform/study-guide/JGNgTGspvpw7q2WMmY6o>

138. Hogeveen B. How Do They Guide the Responsible Development and Use of Offensive Cyber Capabilities? *The UN Cyber Norms.* 2022. P. 123–140. URL: https://cyberdefensereview.army.mil/Portals/6/Documents/2022_fall/08_Hogeveen.pdf

139. Bassetti F. Success or failure? The Kyoto Protocol's troubled legacy. *Foresight.* 2022. URL: <https://www.climateforesight.eu/articles/success-or-failure-the-kyoto-protocols-troubled-legacy/>

140. Parisi L. Lessons on the Japanese Constitution. *Japan Digest.* 2002. URL: https://spice.fsi.stanford.edu/docs/lessons_on_the_japanese_constitution

141. Коляда Т. А. Правова культура як чинник формування особистості. *Сучасні аспекти виховання студентської молоді : матер. Всеукр. наук.-практ.*

конф. (м. Харків, 8–9 квіт. 2010 р.). Харків, 2010.

URL: <https://eprints.kname.edu.ua/31788/1/21.pdf>

142. History of The Old Bailey Courthouse. The Proceedings of the Old Bailey.

URL: <https://www.oldbaileyonline.org/about/the-old-bailey>

143. Караман М. В. Функціональна характеристика ритуалів у правовій сфері. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.). с. 102–104.

URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5a488b2c-b6ed-42bc-92d8-750f5c6e29eb/content>

144. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія : навчальний посібник. 2-ге вид., зі змінами і доповненнями. К.: Стилос, 2004. 277 с.

URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9b536924-c480-4cb2-91c8-493aae9be4b8/content>

145. Ristikivi M. Mirror of the European Legal Traditions: Latin Terminology in the Estonian Law Journals Õigus and Juridica. *JURIDICA INTERNATIONAL XVII*.

2010. P. 90–99. URL: https://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2010_1_90.pdf

146. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Верховна Рада України.

URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

147. Bowring B. Legal Nihilism in Russia. *Open Democracy*. 2009.

URL: <https://www.opendemocracy.net/en/legal-nihilism-in-russia/>

148. Aarli R., Sanders A. Judicial Councils Everywhere? Judicial Administration in Europe, with a Focus on the Nordic Countries. *International Journal for Court Administration*. URL: <https://iacajournal.org/articles/10.36745/ijca.487>

149. Sir Edward Burnett Tylor. *Britannica*.
URL: <https://www.britannica.com/biography/Edward-Burnett-Tylor>
150. У чому була головна думка Малиновського? Авторитетний погляд. *Експертний ресурс знань*. 2024. URL: <https://uonk.oda.v.ua/u-chomu-bula-golovna-dumka-malinovskogo/>
151. Бикова А. Я. Етнологічний вимір у правознавстві. *Держава і право*. 2013. Вип. 61. С. 520–526. URL: http://jnas.nbu.gov.ua/j-pdf/dip_2013_61_85.pdf
152. Микієвич М., Брацук І. Правовий плюралізм як концептуальна засада розвитку права Європейського Союзу. *Український часопис міжнародного права*. 2019. № 4. С. 100–105. URL: <https://www.academia.edu/422955883>
153. Магась-Демидас Ю.І. Основні риси правової системи Канади, Австралії та Нової Зеландії. *X Міжнародна науково-практична конференція «Science in the modern world: innovations and challenges»*. 2025. с. 611–615. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/44126/1/1.pdf>
154. Резолюція 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів 13.09.2007 № 61/295. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text
155. Луконцева Ю. О. Обґрунтування правового плюралізму в сучасному світі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2021. № 31. С. 27–32. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/17133>
156. Завальнюк В. В. Ірраціональні аспекти правової реальності у світлі юридичної антропології. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Випуск 48. С. 11–22. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9a0d4d97-e6e7-4f99-821a-47b30aa21fa7/content>, с. 17
157. Mostowlansky T., Andrea R. Emic and etic. *Open Encyclopedia of Anthropology*. 2020. URL: <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/emic-and-etic>

158. Кобко-Одарій В. С. Правова спадщина та правова традиція – щодо питання співвідношення. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 46–50. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/620/590/>

159. Бех М. В. Традиції і трансформації в етнокультурі та побуті села Беги на Житомирщині кінця XIX – першої половини XX століття: дис. ... канд. іст. Наук : 07.00.05. Київ, 2017. 194 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bekh_Mykola/Tradytzii_i_transformatsii_v_etnokulturi_ta_pobuti_sela_Bekhy_na_Zhytomyrschyni_kintsia_KhIKh_-_pers.pdf

160. Гарасимів Т. Гармонізація як раціональний модус приведення національного законодавства до міжнародно-правових стандартів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2022. № 4(36). С. 38–45. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2023/jan/29690/8.pdf>

161. Шай Р. Право та мультикультуризм: аспекти відмінностей та взаємовпливу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2020. Т.7. № 2. С. 135–140. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/volume-7-number-226-2020/pravo-ta-multykulturalizm-aspekty-vidminnostey-ta>

162. Гримич М. В. Звичаєве цивільне право українців XIX - початку XX століття. К. : Арістей, 2006. 560 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hrymych_Maryna/Zvychaieve_tsyvilne_pravo_ukraintsiv_XIX_-_pochatku_XX_stolittia.pdf

163. Бондар В. С., Яковлєв М. В. Мультимодальна етнографія як сучасний напрям якісних досліджень. *Наукові записки НаУКМА*. Том 96. С. 3–6. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a22dd35a-3261-4469-bf6a-0bd60daaa026/content>

164. Пономарьов А. Методика етнографічних досліджень. *Spadok.org.ua*. 2024. URL: <https://spadok.org.ua/galychyna/anatoliy-ponomarov-metodyka-etnografichnykh-doslidzhen>
165. Середа В., Малес Л. Усна історія як метод і методологія: деякі проблеми створення та інтерпритації усної історичних джерел. *Україна Модерна*. 2005. С. 159–165. URL: <https://utppublishing.com/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.11.159>
166. Матвійчук І. Методологічні домінанти правової антропології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2017. Вип. 861. № 1. С. 170–178. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-1-nomer-861-13-2017/metodologichni-dominanty-pravovoyi-antropologiyi>
167. Clarke M. Durkheim's Sociology of Law. *British Journal of Law and Society*. Vol. 3. № 2. pp. 246-255. URL: <https://www.jstor.org/stable/1409819>
168. Поплавська М.В. Право в дискурсі cultural studies: монізм versus плюралізм. *Питання культурології*. 2022. № 40. С. 266–275. URL: https://www.researchgate.net/publication/366681152_Pravo_v_diskursi_cultural_studies_monizm_versus_pluralizm
169. Романова А. Правосвідомість та національна ідея – основа стабільного державно-правового розвитку суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2023. № 2 (38). С. 85–90. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2023/nov/31662/15.pdf>
170. Бедрій М. М. Основі та додаткові ознаки правового звичаю у контексті пошуків його дефініцій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2018. № 1(3). С. 201–205. URL: https://journals.uran.ua/sr_law/article/download/127214/122597
171. Липитчук О. До питань про джерела права середньовічної Німеччини. *Grail of Science*. 2023. № 24. С. 151–158. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/article/view/857>
172. Menski W. Hindu law : beyond tradition and modernity. 2003. 648 p. URL: <https://archive.org/details/hindulawbeyondtr0000mens>

173. Що таке рада старійшин? *Історик*. 2023. URL: <https://historian.in.ua>
174. Лукашевич І. М. Медіація в Україні: історико-правові передумови та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Том 1. № 82. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/303612>
175. Жомарткизи М. Медіація та практика розв'язання конфліктів корінних народів: уроки глобальних громад корінних народів. *Соціально-правові студії*. 2023. Том 6. № 3. С. 222–231. URL: <https://sls-journal.com.ua/uk/journals/tom-6-3-2023/mediatsiya-ta-praktika-rozv-yazannya-konfliktiv-korinnikh-narodiv-uroki-globalnikh-gromad-korinnikh-narodiv>
176. Куренкова О. 25 років після геноциду в Руанді: історія про покарання й примирення. *Громадске*. 2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/25-rokiv-pislya-genocidu-v-ruandi-istoriya-pro-pokarannya-j-primirennya>
177. H. Llano Alonso F. Cicero and Natural Law. *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*. 2012. Vol. 98. № 2. P. 157–168. URL: <https://www.jstor.org/stable/24769084>
178. Haakonssen K. Natural Law and Moral Philosophy. From Grotius to the Scottish Enlightenment. *Cambridge University Press*. 1996. 386 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/natural-law-and-moral-philosophy/6875BEBD5F4D866585599D8D4E91F5CE>
179. Рабінович П. М. Потребове праворозуміння як вислід соціально-матеріальної парадигми (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 6–15. URL: https://prc.com.ua/wp-content/uploads/2021/01/vprc_2014_1_3.pdf
180. Swenson G. Legal Pluralism in Theory and Practice. *International Studies Review*. Volume 20. Issue 3. 2018. P. 438–462. URL: <https://academic.oup.com/isr/article/20/3/438/4817016>

181. Viola F. Natural Law Theories in the 20th Century. Academia. URL: https://www.academia.edu/10326359/Natural_Law_Theories_in_the_20th_Century

182. Messner J. Postwar Natural Law Revival and Its Outcome, The; Note. *Natural Law Forum*. Paper 41. 1959. P. 101–105. URL: <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi>

183. The Nature of Law. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2025. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/lawphil-nature/>

184. Positivism. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-law/Positivism>

185. Ткаченко В. І. Природне та позитивне право: концепція єдності та боротьби протилежностей в праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2017. Вип. 45. Том 2. С. 171–175. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/c6d48816-c7ef-4978-98c3-6c236f1f5c42>

186. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ : ІПІЕНД, 2013. 600 с.

187. Exploring Common Law: A Foundation of Legal Systems [Electronic resource]. *Kodem Law*. URL: <https://kodemlaw.com/legal-terms/exploring-common-law-a-foundation-of-legal-systems/>

188. Osiander A. Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth. *International Organization*. 2001. Vol. 55. № 2. P. 251–287. URL: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/10676369.pdf>

189. D Dubber M. Foundational Texts in Modern Criminal Law. *Oxford University Press*. 2014. 22 p. URL: https://cccct.law.columbia.edu/sites/default/files/content/pics/Beccarias_On_Crimes_and_PunishmentsA_Mirror_on_the_History_of_the_Foundations_of_Modern_Criminal_Law.pdf

190. Шевченко В. В. Історичні аспекти створення та становлення міжнародного гуманітарного права. *Вісник ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія»*. Том 15. Вип. 2 (50). С. 54–56.
URL: <https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2f63fd56-aa9f-426a-be31-3728fc221fbb/content>

191. Nedumpara J. J. A Historical Analysis into the Codification of Law (based on the legal system in British India in the 19th and 20th centuries. *Indian Journal of Law and Society*. 2024. Vol. II. Issue VI. P. 7–17.
URL: <https://zenodo.org/records/14285042/files/New%202.pdf>

192. Early factory legislation. *UK Parliament*.
URL: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/livinglearning/19thcentury/overview/earlyfactorylegislation/>

193. Civil Rights Act (1964). *National Archives*.
URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/civil-rights-act>

194. Stanković E. The Influence of Roman Law on Napoleon's Code Civil. *Fundamina: A Journal of Legal History*. 2005. Vol.11. Issue 1. P. 310–315.
URL: <https://journals.co.za/doi/pdf/10.10520/EJC34256>

195. Zimmermann R. Codification – The Civilian Experience Reconsidered on the Eve of a Common European Sales Law. *European Review of Contract Law (ERCL)*. 2012. Vol. 8. № 4. P. 367—99.
URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2166765

196. Симоненко Р. Г. Паризька мирна конференція 1919–1920. *Енциклопедія історії України*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Paryzka_myrna_1919

197. Solanki S. What is a legal precedent? Definition and case law resources. *Thomson Reuters*. 2023. URL: <https://legal.thomsonreuters.com/blog/what-is-a-legal-precedent-definition-and-case-law-resources/>
198. Historical School of Jurisprudence: An Analytical Study. *LawFoyer*. 2024. URL: <https://lawfoyer.in/historical-school-of-jurisprudence-an-analytical-study>
199. Bohra M. Relevance of Fredrick Karl Von Savigny's Theory in Contemporary Era. 2020. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3732741
200. Дудченко В. В. Інтерпретація права (порівняльно-правовий аспект). *Науковий юридичний журнал «Правові новели»*. 2023. № 19. С. 323 – 330. URL: <https://doi.org/10.32847/ln.2023.19.42>
201. Сердюк В. Ю. Теорія історичного тлумачення норм права в контексті доктринальних поглядів. *Право і суспільство*. 2023. Т. 2. № 2. С. 29–34. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/103366f0-e971-4cfb-b22c-58faecdde902/content>
202. Бисага Ю. М., Дешко Л. М. Методологія дослідження конституційного права звертатися до міжнародних судових установ і міжнародних організацій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2016. № 21. С. 14–26. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc21/5.pdf>
203. Лозинська І. В. Правотворчість у правовій державі: автореферат дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01. Львів, 2012. 19 с.
204. Barak-Erez D. Codification and Legal Culture: In Comparative Perspective. *Tulane European and Civil Law Forum*. 2019. № 13. URL: https://www.researchgate.net/publication/395428500_Codification_and_Legal_Culture_In_Comparative_Perspective
205. Баран А. В. Праворозуміння: гносеологічний аналіз. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки :

збірник наукових праць. 2015. № 827. С. 120–127.

URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4829/baran1.pdf>

206. Natural Law. *Internet Encyclopedia of Philosophy*.

URL: <https://iep.utm.edu/natlaw>

207. Lee S. Understanding Legal Positivism. *NumberAnalytics*. 2025.

URL: <https://www.numberanalytics.com/blog/ultimate-guide-legal-positivism-comparative-legal-systems>

208. Matei E.A. Ehrlich (1862 –1922) envisioned that state-law is only a phase in the dialectics of law as social phenomenon. What can be the next phase in your view? *ResearchGate*. 2012.

URL: https://www.researchgate.net/post/Ehrlich_1862_1922_envisioned_that_state-law_is_only_a_phase_in_the_dialectics_of_law_as_social_phenomenon_What_can_be_the_next_phase_in_your_view

209. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.
URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/FilosofUchebn2009.pdf

210. Лук'янова Г. Ю. Правове пізнання як основа праворозуміння. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 18. Том 1. С. 7–10. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc18/part_1/4.pdf

211. Charles L. Palms The Natural Law Philosophy of Lon L. Fuller. *The Chatolic Lawyer*. 1965. Vol. 11. № 2. P. 94–118.
URL: <https://scholarship.law.stjohns.edu/cgi/viewcontent.cgi>

212. Klink B. V. Facts and Norms: The Unfinished Debate between Eugen Ehrlich and Hans Kelsen. *SSRN Electronic Journal*.

URL: https://www.researchgate.net/publication/228275292_Facts_and_Norms_The_Unfinished_Debate_between_Eugen_Ehrlich_and_Hans_Kelsen

213. Матюшина І. І. Дві теорії комунікативної дії: Ю. Габермас і М. Попович. *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 20. С. 67–70. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/6d0400f9-e376-4f94-bdb4-0269dd9cc9d8>

214. Bunikowski D. The Origins of Open Texture in Language and Legal Philosophies in Oxford and Cambridge. *Rechtstheorie*. № 47(2). 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/304022924_The_Origins_of_Open_Texture_in_Language_and_Legal_Philosophies_in_Oxford_and_Cambridge

215. Francis J. Mootz III. Is the Rule of Law Possible in a Postmodern World? *Boyd School of Law*. 1993. URL: <https://scholars.law.unlv.edu/facpub/96/>

216. Najaflı E. Concerning the system of principles of scientific knowledge for the State power digitization. *Law and Safety*. 2021. № 83(4). P. 191–196. URL: <https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/540>

217. Пізнання як процес відображення дійсності. *Освіта.ua*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12717/>

218. Dinner D. A Provocative Journey through the Arcades of Legal History. *JOTWELL*. 2017. URL: <https://legalhist.jotwell.com/a-provocative-journey-through-the-arcades-of-legal-history/>

219. Дручек О. В., Волуйко О. М., Вовк В. М., Посмітна В. В., Коба М. М. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ 2024. 186 с. URL: <https://kingu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/03/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%86%D0%94%D0%9F%D0%97%D0%9A.pdf>

220. Предмет, методологія і функції теорії держави та права. Мультимедійний посібник з навчальної дисципліни «Теорія держави і права». URL: https://arm.navs.edu.ua/books/tdp_2024/1lec/lec_1.html

221. Zajadło J. Axiology of Law – from General to Specific Philosophy of Law. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2023. Vol. 32. № 4. P. 192–217.
URL: <https://journals.umcs.pl/sil/article/download/16103/pdf>
222. Сидоренко О. П. Філософія - Діалектичний шлях пізнання. *Westudents*.
URL: <https://westudents.com.ua/glavy/94176-62-dalektichniy-shlyah-pznannya.html>
223. Manrique M. L., Navarro P. E., Peralta M. J. Criminal law and legal dogmatics [Electronic resource]. *Revus*. 2017. № 31.
URL: <https://journals.openedition.org/revus/3806>
224. Балабанова Д. О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження): дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 476 с.
URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4902/1/%D0%91%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20Disertatsiya_.pdf
225. Марушій А. О. Генеза розуміння законності як основоположного принципу діяльності органів державного управління. 2016. С. 70–74.
URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_850_13.pdf
226. Relativism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2025.
URL: <https://plato.stanford.edu/entries/relativism/>
227. Marglin J., Letteney M. Legal Pluralism as a Category of Analysis. *Law and History Review*. 2024. № 42. P. 143–153.
URL: <https://history.washington.edu/sites/history/files/documents/research/Marglin%20and%20Letteney%20-%20Legal%20Pluralism%20as%20a%20Category%20of%20Analysis.pdf>
228. Sanz-Bas D., Rosal C., Alonso S. L.N., Fernández M.A.E. Cryptocurrencies and Fraudulent Transactions: Risks, Practices, and Legislation for Their Prevention in Europe and Spain [Electronic resource]. *Laws*. 2021. № 10 (3).
URL: <https://www.mdpi.com/2075-471X/10/3/57>

229. Hans-Georg Gadamer. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2022. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/gadamer/>
230. Epoché in Phenomenology: Husserl's Method of Suspension. *Philosophy Institute*. 2023. URL: <https://philosophy.institute/western-philosophy/husserl-epoche-phenomenology-method/>
231. Maurice Merleau-Ponty. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2023. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/merleau-ponty/>
232. Blum M. Phenomenological History and Phenomenological Historiography. *Logos of Phenomenology and Phenomenology of the Logos*. Book Three. P. 3– 26. URL: https://www.researchgate.net/publication/226516498_Phenomenological_History_and_Phenomenological_Historiography
233. What is Critical Realism? *University of Warwick*. URL: <https://warwick.ac.uk/fac/soc/ces/research/current/socialtheory/maps/criticalrealism/>
234. Сливка С. Синергія правового наративу й імперативу у духовному мисленні: інноваційний гештальт (частина 1). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2025. № 1 (45). С. 227–235. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2025/mar/38487/25028345maket-231-239.pdf>
235. Lindquist S.A., Cross F.B. Empirically Testing Dworkin's Chain Novel Theory: Studying the Path of Precedent. *80 N.Y.U. L. Rev.* 1156. 2005. URL: https://openscholarship.wustl.edu/law_scholarship/879/
236. Гест С. Інтерпретація права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1-2. С. 36–52. URL: <http://phtl.nlu.edu.ua/article/view/182819/182780>
237. Aidinoff M., Kaiser D. Novel Technologies and the Choices We Make: Historical Precedents for Managing Artificial Intelligence. *Issues*. 2024. URL: <https://issues.org/ai-governance-history-aidinoff-kaiser/>

238. Lepore J. The History Test. *The New Yorker*. 2017.
URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2017/03/27/weaponizing-the-past>
239. Original Meaning and Constitutional Interpretation. *Constitution Annotated*. URL: https://constitution.congress.gov/browse/essay/intro.8-3/ALDE_00001304/
240. Тлумачення норм права як стадія застосування. Мультимедійний навчальний посібник «Правозастосування».
URL: <https://arm.navs.edu.ua/books/enforcement/info/lec3.html>
241. Скуріхін С. М. Правовий менталітет: структура та види. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 61–64.
URL: http://lsei.org.ua/3_2020/14.pdf
242. Antonov M., Vovk D. Soviet and Post-Soviet Law: Failed Transition from Socialist Legality to Rule of Law. *IDEOLOGY AND POLITICS JOURNAL*. № 2(18). 2021. P. 4–9. URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2021/11/0.2.-ENG-Infroduction.pdf>
243. Czarnota A., Jezierska J., Stambulski M. Collective Memories, Institutions and Law. *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej*. 2020.
URL: https://www.researchgate.net/publication/343552004_Collective_Memories_Institutions_and_Law
244. Lee S. Deconstructing Postmodern Legal Theory. *Number Analytics*. 2025.
URL: <https://www.numberanalytics.com/blog/deconstructing-postmodern-legal-theory>
245. Spaak T. Relativism in Legal Thinking: Stanley Fish and the Concept of an Interpretive Community. *Ratio Juris*. 2006. № 21.
URL: https://www.researchgate.net/publication/228206452_Relativism_in_Legal_Thinking_Stanley_Fish_and_the_Concept_of_an_Interpretive_Community

246. Gersen J. S. Why the «Privacy» Wars Rage On. [Electronic resource]. *The New Yorker*. 2022. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2022/06/27/why-the-privacy-wars-rage-on-amy-gajda-see-and-hide-brian-hochman-the-listeners>

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача

Наукові публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Завальнюк І. В. Вплив принципу історизму на еволюцію сучасного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 4. С. 3–8.
URL: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-1>
2. Завальнюк І. В. Історизм у сучасному праворозумінні: вплив історичної школи права. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2024. № 3. С. 1–6.
URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/5_2024/3.pdf
3. Завальнюк І. В. Правова етнологія: історичний підхід до аналізу правових систем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 33 – 35.
URL: http://lsej.org.ua/12_2024/6.pdf
4. Завальнюк І. В. Історизм у правовій етнографії: методологія та практичне значення. *Право та державне управління*. 2024. № 2. С. 434–439.
URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2024/60.pdf

Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Завальнюк І. В. Методологічні принципи у праві: місце принципу історизму // Стратегії і трансформації юридичної науки в умовах сталого розвитку суспільства. Матеріали ІІ науково-практичної конференції (м. Рівне, 6-7 грудня 2024 р.). Одеса : Видавництво «Молодий вчений», 2024.

С. 7 – 10. URL: <https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/download/123/1756/3675-1?inline=1>

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення результатів дисертаційного дослідження, винесені узагальнення і висновки обговорено на засіданнях кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія», а також були оприлюднені та обговорювалися на такій національній науково-практичній конференції «Стратегії і трансформації юридичної науки в умовах сталого розвитку суспільства» (м. Рівне, 6-7 грудня 2024 р.).